

almanah

33-34

Na osnovu mi{ljenja Ministarstva kulture Republike Crne Gore
br. 03-780/2 od 3.7.2000. godine ~asopis je trajno oslobo|en
pla}anja poreza na promet

Podgorica, 2006.

Osniva- i izdava-
UDRU@ENJE "ALMANAH" PODGORICA

Predsjednik
HUSEIN BA[I]

Urednik
[ERBO RASTODER

Redakcija:
HUSEIN BA[I] , ZUVDIJA HOD@I] , ATVIJA KEROVI] ,
MILIKA PAVLOVI] , [ERBO RASTODER, ASIM DIZDAREVI] ,
SENAD GA^EVI] , ESAD KO^AN, SULJO MUSTAFI]

Sekretar Redakcije
ATVIJA KEROVI]

Lektura:
ZUVDIJA HOD@I]
SULJO MUSTAFI]

Cijena broja 10 Å

Korice
Kupola Husein-pa{ine d` amije u Pljevljima
Detalj minijature na margini Kur'ana u pljevaljskoj d` amiji

Likovni priloz i u ovom broju:
Skender Bajrovi}

almanah

^ASOPIS ZA PROU^AVANJE, PREZENTACIJU I ZA[TITU
KULTURNO-ISTORIJSKE BA[TINE BO[NJAKA/MUSLIMANA

33-34

ISSN 0354-5342
Podgorica, 2006.

SADRŽAJ

Baština

Zlatan Čolaković, <i>Međedovićevo kazivanja o svom životu, pjes- mama i pjevačima</i>	9
Olga Zirojević, <i>Ishrana na Balkanu – orijentalni uticaj</i>	77
Lada Buturović, <i>Mitske strukture gostoprimstva</i>	95
Tatjana Bečanović, <i>Narativni mozaik romana „Davidova zvijezda“ Zuvdije Hodžića</i>	113
Alija Džogović, <i>Toponomastika turskog porijekla i njena prilago- đenost u sistemima južnoslovenskih jezika</i>	127
Redžep Škrijelj, <i>Bošnjačka onimija u Makedoniji</i>	147
Asim Dizdarević, <i>Tradicionalni pristup u liječenju kod Bošnja- ka/Muslimana u Crnoj Gori</i>	153
Irfan H. Ramčilović, <i>Kulturno-arhitektonska vrijednost petnjičke džamije na širem području Balkana</i>	157
Jakup Durgut, <i>Sanacija Husein-pašine džamije u Pljevljima</i>	163

Istorija

Enes Pelidija, <i>O stanovništvu i poznatim porodicama Pljevalja (Taslidže) i Tašličkog kadiluka u XVIII stoljeću</i>	169
Šerbo Rastoder, <i>Memoari kao istorijski izvor ili svjedočenje Milo- vana Đilasa o događajima u Crnoj Gori prvih decenija XX vi- jeka s posebnim osvrtom na pokolj u Šahovićima 1924 (Povo- dom izdanja “Besudne zemlje” na srpskom jeziku)</i>	183

Portreti

Skender Bajrović	
Mladen Lompar, <i>Slikarstvo Skendera Bajrovića</i>	203
Zuvdija Hodžić, <i>Skender Bajrović</i>	205
Halil Markišić	
Z. Tutić, <i>Halil Markišić, dobitnik nagrade „Oktoih“ 2006</i>	207

Aktuelnosti

Zakon o manjinskim pravima	209
----------------------------------	-----

Selma Dizdarević, <i>Izvyještaj sa Desete konferencije Metropolis</i> , održane 17-21. oktobra 2005. u Torontu, Kanada	219
Nada Rahović, <i>Kako sam snimala seriju o džamijama u Crnoj Gori</i>	225

Književnost

Omer Turković, <i>Snovi o šefteli sokaku</i> , Poema nostalgika	231
Kemal Musić, <i>Zloglavlje</i>	235
Braho Adrović, <i>Poezija</i>	239
Redžep Nurović, <i>Poezija</i>	243
Hajra Kijametović-Martinović, <i>Poezija</i>	249
Esad Mešić, <i>Često sanjam</i>	251

Dokumenti

Adnan Prekić, <i>Privremena uredba o upravi vakufa u Kraljevstvu Srba, Hrvata i Slovenaca, sem Bosne i Hercegovine iz 1919. godine, događaji koji su joj prethodili i posljedice koje je izazvala</i>	253
--	-----

Prikazi

Husein Bašić, <i>Nije se prevario</i> (Dr Ljubiša Rajković, <i>Sa londže zelene</i> , Samostalno izdanje: Ibiš Kujević, Rožaje, 2001)	261
Jašar Redžepagić, <i>Ibrahim Reković</i> , „Plavsko-gusinjski biseri“, Almanah, 2004	265
Milika Pavlović, <i>Ni zid ni tjesnac</i> , „Sandžak juče, danas i sutra“, Novi Pazar, 2005 (Zbornik radova sa okruglog stola 21-23. novembra 2003. godine)	269
Vuk Cerović, <i>Traganje za srećom i smislom</i> (Hilmo Hadžić, „Jusuf i njegova braća“, Almanah, Podgorica 2005)	277
Redžep Nurović, <i>Roman sa dna pamćenja</i> , Zaim Azemović: „Šemsi-pašina balkanska sudbina“, istorijski roman, izdavač: Udruženje književnika i umjetnika – Rožaje, 2005	285
Ljubiša Rajković, <i>Narodna pamet Rožajaca</i> (Zaim Azemović, „Pamet je u narodu“ /Staro Rožaje u anegdota i legendama/, Rožaje 2000	289
Raif Hajdarpašić, <i>Rasim Muminović, Hadži-Murad i Sandžak</i> , Sarajevo 2005	293
Suljo Mustafić, <i>Senka Rastoder</i> , „S druge strane sjenke“, Bar 2005	297
Draško Došljak, <i>Pjesnik ljubavi i bola</i> (Braho Adrović, „Objava nezaborava“ i „Gorki vijenac“)	299

Mehmed Đedović, <i>Softić Faiz</i> , „ <i>Strah od rodne kuće</i> “, roman, B-sanska riječ, Tuzla 2006	303
Hazim Brkić, <i>Mehmed Đedović</i> , „ <i>Kad se Bulbul vratio</i> “, pripovijetke	307
Suljo Mustafić, <i>Poezija Envera Muratovića</i>	309
Sait Š. Šabotić, <i>Safet Hadrović Vrbički</i> , » <i>Orfejeva lira</i> «, Centar za kulturu Rožaje, Rožaje 2003	313
Olga Perović, <i>Tragom nezaborava</i>	317
Zvonko Femić, <i>Novopazarski zbornik 28/2004</i>	319
 <i>In memoriam</i>	
Ismet Rebronja (1942-2006), <i>Pjesnik ne može umrijeti</i>	323
Don Branko Sbutega (1982-2006)	327
Šefko Alomerović 1943-2006	335
Miodrag-Mišo (Todorov) Bojović (1935-2005)	341
 <i>Donatori</i>	 343

Baština

Zlatan ČOLAKOVIĆ

MEĐEDOVIĆEVA KAZIVANJA O SVOM ŽIVOTU, PJESMAMA I PJEVAČIMA*

Nakon preko trideset dana intenzivnih snimanja pjesama i kazivanja Avda Međedovića, 31. jula Parry i Vujnović daju Međedoviću dan odmora od tvorbe pjesama i snimaju samo razgovore s njim. Na snimkama od 31. jula 1935. godine (Parryjevi rukopis 12436, Vujnovićeva transkripcija), Međedović detaljno izlaže sjećanja na svoj život, te opisuje pjevače od kojih je učio. Razgovor se nastavlja i slijedećeg dana, 1. augusta (Parryjev rukopis 12443). David Bynum objavio je samo izabrane dijelove ovih tekstova u *SCHS IV*. Razgovore koji slijede pripremio sam za tisak iz izvornih Vujnovićevih rukopisa, a Međedovićeve izlaganja o pjesmama i pjevačima donosim u cjelini.

Život

Vujnović: E deder ti, stari, kaži meni sad kako ti je ime?

Međedović: Avdo Međedović.

Vujnović: Koliko si star?

Međedović: Še'set godina, malo više, ne znam koliko.¹

Vujnović: Znaš li pisati?

Međedović: Ne znam.

Vujnović: Znaš li čitati?

Međedović: Ne znam.

Vujnović: Zašto n'jesi učijo ti?

Međedović: Tako, glupos' bijo i ne posl'o me otac ta... tako, ni u mejtef ni u čkolu, ni nigđe.

Vujnović: Dobro, nije te posl'o otac, ma mog'o si da naučiš od, makar od petn'es godina, dvadeset, trideset, kad ti je bilo.

* Ova autobiografska kazivanja Avda Međedovića predstavljaju zasebno poglavlje knjige *Epika Avda Međedovića, kritičko izdanje I-II*, čiji je autor dr Zlatan Čolaković, a uskoro će je objaviti »Almanah«.

¹ Na drugim mjestima Vujnović zapisuje da Međedović ima 1935. oko 63 godine. Dakle, Međedović je rođen najkasnije 1875. godine, a umro je 1955. godine.

Harvard University
The Milman Parry Collection of Oral Literature

Widener Library C • Cambridge, Massachusetts 02138

28 June, 2006

Dr. Zlatan Čolaković
53 Willow Street
N2J 1V8 Waterloo
Ontario, Canada

Dear Dr. Čolaković,

In answer to your request, the Milman Parry Collection of Oral Literature hereby grants you permission to publish two texts from the MPCOL—PN 12436 and PN 12443—in volume 33-34 (2006) of *Almanah*.

The same restrictions apply as in the case of the previous permissions you have requested and received from the MPCOL, namely:

For all texts, whether published in their entirety or in excerpt, you must indicate in your notes or critical apparatus that the original manuscripts on which your texts are based are held in the "Milman Parry Collection of Oral Literature, Harvard University"; you should also give the index numbers of the texts in the archive (e.g. PN 12436, etc.).

The permissions hereby conveyed apply only to the aforementioned volume of *Almanah*. These materials cannot be reprinted in any other volume or periodical, except with the permission of the Milman Parry Collection of Oral Literature.

Sincerely,

David F. Elmer
Assistant Curator, MPCOL

U ime Redakcije "Almanaha" zahvaljujemo kuratorima harvardske zbirke "The Milman Parry Collection of Oral Literature", profesorima Gregory Nagy i Stephen A. Mitchellu, na dozvoli objavljivanja Vujnovićevih rukopisa Parryjeve zbirke br. 12436 i 12443, a David F. Elmeru i Peter McMurrayu na fotokopiranju i digitalizaciji ovih rukopisa.

Međedović: Nije imalo sad, onda, kad sam ja mog'o učiti, bez samo ova turska kn'iga, a to je bilo teško naučit' tako, od toliko godina posl'je.

Vujnović: A iz koga si ti mjesta?

Međedović: Ja i... iz Bijelog Polja. To mi je srez, Bijelo Polje, a Rasovo opština. Sad u ovo vreme Obrov, selo Obrov.

Vujnović: Je li kakvo to vaše mjesto?

Međedović: Kao Balkan, strana. Će ja stojim sve strana, brdo jedno golemo.

Vujnović: Ima li zemlje ili je kamen sve?

Međedović: A pomalo, mešovito.

Vujnović: Ima li polja?

Međedović: Ja Će stojim?

Vujnović: E.

Međedović: Slabo.

Vujnović: Onda, imate li zemlju za rad?

Međedović: Imamo, kako ko. Siromašno. Po dva-tri rala zemlje.

Vujnović: Sijete li žito?

Međedović: Sijemo.

Vujnović: Pa koliko ti možeš imati žita?

Međedović: Koliko? Od pet metara, pa šes', tuda.

Vujnović: Što je to «metar»? Koliko kila ima tu?

Međedović: Jedno pet-šes' kvintala.

Vujnović: Pa kako živiš sada, kad je tako?

Međedović: Polovinu, dok je zime, eto nešto radi onĊe, onĊe, te ono Ćuvaj. Ono posl'je, kad je zima, te se ne more radit', jedi, i tako.

Vujnović: Kako se ne može radit'? Vazda se more radit', i u zimu i u ljeto.

Međedović: Bi se moglo, kad bi imalo šta.

Vujnović: Kako «nema što»?

Međedović: A što Će? Ovo je kraj ovamo balkan, željeznica ne, fabrika ne n'akije. A zimni rad? O'Ċe je snijeg golem, zima. Poljem da izideš ne moš'. Žebu ruke, malo....

Vujnović: Pa dobro, kako živiš, kad je tako loše mjesto kako ti kažeš?

Međedović: Pa, e tako, roĊeno mjesto. Će se ko rodijo onĊe mu se Ćini najbolje.

Vujnović: A ima li voća kod vas, kruške, jabuke?

Međedović: Isto Će ja sedim?

Vujnović: Da.

Međedović: Pa ja Će sad sedim, Će mi je sad stojno mesto, Će sam sad, nema, a ovamo, Će mi je selo bilo, starevina, ima šljiva, ašlama, trešanja.

Vujnović: A đe ti je bila starevina?

Međedović: E vođe, prama kasabi. A ja sam sad tamo pr'o brda, pošto se narodilo, pa mlogo kuća, a malo zemlje. Te smo priješli onomo, te kopali neke krlje. Ja sam sve u krljama sad.

Vujnović: Što je to «krlje»?

Međedović: Ovako, granje krčit', pa ga kopati, pa od toga zemlju graditi.

Vujnović: Kako to ti kažeš: «balkan je ovo»? Što je to?

Međedović: Planičina, planičina. Pa sam ja bijo u asker mlogo, pa puno r'ječi mi ode hala i sad na turski. To je «balkan» rej po turski planina, brda, kršovita.

Vujnović: Imaš li fameliju?

Međedović: Imam.

Vujnović: Koga imaš sve?

Međedović: Imam ženu i pet đeca.

Vujnović: A su čijem se ti zanimaš sada?

Međedović: Ja, ima dvije godine, eto tako, ka' što vi pričam ovo. Pa neđe ljeti radi i to majeno zemljice savijam, a zimi sjedim. Po malo drvaca kod kuće i gri' se s to dečice, i nema šta da radim. Radijo bih, ako sam i star. Volijo bi mrijet' od rada no sedet' besposlen, ali sad, u ova vremena, nemam šta.

Vujnović: A što si prije radijo? Veliš sad da imaš dvije godine da radiš kod kuće?

Međedović: Lijepo sam bijo. Ost'o mi je iza oca, iza đeda. Tako priroda. Imali smo radnju tu u varoši, kasapnicu. Mesari smo bili.

Vujnović: Aha. Pa?

Međedović: Pa ja imado' jednog sina, i tako ličnos' dobra v'oma učinje mi se, i vaspitovan i uredan. I prispje. Ja rek'o malo da se odmirim, da sedim kući, a on da radi. I povjerenje sam im'o dobro. Verovali me trgovci i držali me, i svoje pare mi davali, i to nevidom. Da ne vidi niko su mi davali i vjerovali.² Ja hesapah, rodijo sam tog sina, da je toga povjerenja moga, i to pusto. A bih lud, te mu dado' u šake i stabil pos'o. Ima njegovije jednogodaca i tak'ije, ka' i on što je, pa lijepo radi. Ha i on će videt' šnjima, ne bi li ta' put uzeo, i ja malo u ove stare godine da proživim. A on se, gospodine, desi baraba velika i jedna propalica. Ode pit', ode kartat' u karte, u jade, ženskijem tamo. Za jednu cijelu godinu, eto đe mi je kuća, tako koliko smo nekako jedni za drugoga slabi, niko mi ne kaza đe čini to. Ni od bra'stva, ni od trgovaca, ni... Ja kod kuće se zanima pomalo, aj da ga ne turim u teški rad. Kad stigni kokuruz ja kopa, drva prenesi, ha neka njega u radu. Kad bi jedna godina, kad ono se

² U razgovoru od 9. augusta, Avdo Međedović detaljno opisuje svoj mesarski zanat.

obaveza učinjela, ona povjerenja moja otišla dolje. Ono malo kapitala što je bilo on ga stopijo. «E, šta ovo?» Vuci dolje, sura. Izbjogoše ljudi, kao trgovci: «Nemo', Avdo! On je hadžamija, on nema pameti.» Ja učinio još nešto, pa prep'jeti. On se ote, i do dvije godine napred boravijo se kod mene. On dvije godine naprijed otiš'o je po svijetu. Tamo ga je i vojska zakučila. Prijavijo mi se nije. Otole je u vojsci otiš'o. Ja ona povjerenja moja izgubijo. Ono kapitala mi on stopijo. I eto, tako sad.

Vujnović: A zašto si mu ti tako dao? Zašto ti n'jesi uv'jek gled'o račune?

Međedović: A odista ne vodijo račune. Mislijo sam da je tak'og dobra srca ka' on, pošto n'jesam zaslužijo, gospodine. Oca sam drž'o dobro. Poštov'o. I ova naša knjiga kaže: «Učini, učini pa češ dočekat'!» Ja hesapah: učinijo dobro ocu mom, da dočekam ja. A ono se prevrnula lista, pa ide naopako.

Vujnović: I onda, kako sad, kad ga nema?

Međedović: Nemam barem sekiranja u sebe. Ali jednako je, ka' i ondar ga n'jesam imo, i sad ga nemam. Svejedno.

Vujnović: A veliš ti, im'o si mesaru? Kako si to im'o mesaru, bogati, kad tu valja pismen čovjek da bude, da vodi račun? Kako si ti mog'o nepismen da vodiš račun?

Međedović: Pa odista, tako mi je Bog d'o, te ka' oni pismeni, ka' ja nepismen, nije me niko ni otur'o i voljeli su me ljudi. Pa i ma činovnik da je, uzeo je u mene, i uslužan sam bijo, priznav'o starijega. N'jesu mi to pismenje oni tražili ništa. Po tome se vlad'o, eto tako.

Vujnović: Dobro, Avdo.

Međedović: I sad bi se vlad'o, sanćim što n'jesam pismen, da imam kapitala, pa koliko toliko. Ako ne bi ka' oni veliki, ja bi prema onome svome sjeromaštini vodijo računa.

Slijede Međedovićeva izlaganja o tome kako je od osamnaeste godine počeo raditi kao mesar sa svojim ocem. S dvadeset godina otišao je vojsku, gdje je ostao punih sedam godina i postao narednik. Zatim je, u Balkanskom ratu na crnogorskoj granici zadobio tešku ranu u ruku, a metak mu je do smrti ostao u kosti. Donosim samo izabrane dijelove tih izlaganja:

Vujnović: A đe si bijo u vojnoj?

Međedović: Tri godine i tri meseca u Krivu Palanku, u Maćidoniju, na bugarskom hudutu. Godinu jednu, godinu jednu sa Šemsi pašom ratovali na Arbaniju... Vrnuli se sa Arbanije u Skoplje. U Kumanovo bili šes' meseca. Iz Kumanova potražijo da ne more narednik izisti niko, što neće učit' čkolu u Solunu za godinu. I tako su bacili kocke. Ta me nesreća pala, i otruhu tuna jednu godinu. Iziš'o sam narednik. To je pet. Iz Soluna

se vrnuo pr'o godine, pošto sam to, ona' ispit dobijo, i iziš'o narednik, te godinu dana u Krivu Palanku. Ona, onu moju čet'u tako zanim'o, mi reći talumijo i vežb'o, ka' i ja što sam sam sebe, ka' i što su mene naučili. To je šes'. Ondar, preko šeste godine i šes' meseca, isturili me na Rujan, prema bugarskom hudutu, na jednoj karauli koja je pod nebesa. Visina, planina velika. Tu sam bijo šes' meseca. I dva meseca me vrnuli u merćez. Merćez je rej đe je puk. Tu je došla teskera i doš'o sam kući. Sedam godina i dva meseca sam asker učinijo...

Ondar posl'je, radijo sam tu u kasapnicu. Pa sam posl'je doš'o, pa su o'đe zatražili pograničke trupe, kao sad što su. Odma' su našli te moje dokumente. I tu sam odma' bijo narednik. I bijo tamo na hudutu crnogorske godinu i po, i ranijo se balkanskog rata.

Vujnović: A đe si se ranijo, Avdo?

Međedović: Na hudutu, na Bjelasnicu, gore, na vrh vrha te planine, pa još onamo prema, sprem Kolašina.

Vujnović: A u što si se ranijo, Avdo?

Međedović: Udarilo me tu, gospodine, s lijeve bande, pa mi opasla sve do kože, pa me pogodila tu u ruku, te mi ovu desnu ruku slomila cijelu i ost'o mi kuršum unutra. Pa mi se ruka obesila tako.

*Slijedi dugo Međedovićevo izlaganje o njegovu ranjavanju i životu u vojsci, u kojoj je proveo gotovo deset godina. Ovaj dio razgovora pre-
skačem (objavljen je u Bynumovom izdanju).*

Vujnović: Ondar, kad si se vratijo ovamo, kad si se oženijo?

Međedović: Otiš'o sam tako, kao ti, bez brka, d'jete jedno. Doš'o sam. Brci su mi bili tu. Doš'o sam pred kuću moju. Zovnuo. Otac mi beše tu. Izide. Kaže: «Koji si to?»

Vujnović: Nije te pozn'o?

Međedović: Nije me pozn'o. I ondar dvije godine nepune bijo kući. Iskočila sudbina, oženijo se. Otiš'o od dvades', vojnu učinijo. Dvajes' i sedam godina, dvajes' sedam. Jednu godinu i po, do dvije, ne znam je li... Oženijo se, od dvades' devet godina sam se oženijo.

Vujnović: Jesi li činijo veliku svadbu?

Međedović: Pa pri... prilično. Deset-dvajes' svata, i to rođaka. U tome brdu imalo deset-dvajes' momaka svoje konje, svoje, sve lijepije. Ondar moglo se pomalo. Došli su mi u svatove. Fala im!

Vujnović: Jesi li prije nju poznav'o nego što si je uzео?

Međedović: N'jesam. Uzeo sam, to selo, ne znam kako ću vi kazat' ni pod ova' jezik. Prodav'o se desetak. Sud je prodav'o desetak. Ne znam na ova' jezik kako ću ga oporavit'. Sad jedan čovek ima svoj, svoje povjerenje. Uloži tamo u sudu, i oni ti prodaj. Obrov. U svakog čojeka,

da uzmeš od svakog deset kila žita, deseto kilo, to se prodavalo. I uz'o sam to selo desetak ja devetn'es lira, pošto nijesam primijo plate tamo. Dali su mi jedan senet, jednu priznanicu, i u njemu deset lira, da imam naplatit'. Ali je to sporo išlo. Mučno se naplaćivalo. A kad uzmi ta' desetak, i plati to, te sam to selo uz'o. I ondar, to selo primajući, pofalili su mi tu devojkju. A ono sudbina kad je, i vidijo je n'jesam, i uz'o sam je.

Vujnović: Pa kako ti tako mog'o si, da je ne vidiš?

Međedović: Pa za tog moga vremena mi n'jesmo gledali devojke, ni đevojke momke. Kome je šćeo otac i majka, dao je. Nije rekla đevojka: «Ja neću!», a ni momak «Ja otale neću!»

Vujnović: Nide nije tako bilo?

Međedović: Nije o'đe u Sandžaku bilo. To je izljeglo, da se bira i da se gleda jednu godinu pred hurijet, četiri godine prije, pet godina nepu-nije no je šćijo Balkan da uljegne o'đe.

Vujnović: Pa jesi li je pit'o ikad: «Kako ti pođe za me, a nikad me n'jesi videla?» I je li ona tebi što god rekla: «Kako me uze, a nikad me vidijo n'jesi?»

Međedović: Odista, nit' sam ja rek'o njojzi. Rek'o sam još unapređe, kad su mi počeli neke žene falit'. Ovo, pod ova' naš jezik, žena svaka svakog čoveka izvanjega, koja se ne krije, ako mi je ime Avdo, ona će zovnut' Avdaga.

Vujnović: Aha! A zašto to, Avdo?

Međedović: E, tako, žena, demek, da poviši čojeka. Jedna žena, pa koja bilo, neće tako, no nek je povišen. Falili su mi tu devojkju. I ja sam sve dokumente kaz'o, đe sam doš'o iz vojne nepoznat, kao, kao stranac jedan: «Još u radu uljeg'o n'jesam.» Slab bijo od groznice, velika je groznica imala na mene. U Solunu primijo groznicu i, Boga mi, za ženjenja bijo n'jesam. Ona poslje rekla: «Ja, Međedović je, čuven je. Uzeću ga, pa ako ima što, ima, nema... I tako je bilo.

Vujnović: Jesu li u tvom selu svi Međedovići?

Međedović: Jesu.

Vujnović: Nema drugije porodica?

Međedović: Ima sad, kako je uljeg'o Balkan, tri-četiri kuće, ama pozivan, srpske, kupili nešto imanja.

Vujnović: A oklen su oni tu došli?

Međedović: E, ko svijet, po svijetu, iz Crne Gore su, Vasojevići.

Vujnović: Sve iz Crne Gore?

Međedović: Jes'.

Vujnović: Je li istina da su Međedovići bili ovđe oko sto godina mesari prije?

Međedović: Jesu.

Vujnović: Jesu li svi tako bili?

Međedović: Pa imalo hi je, te radi o zemlji, a imalo je nekoliko ljudi. Tamo pred te dvije česme, kud se ide pr'o mosta, pa ako si vidiš odonud, kad se vrneš od mosta, ima jedna zatvorena uvala. Burdelj se zove. Eno, videćeš neđe.

Vujnović: Da.

Međedović: Onđe smo radili.

Vujnović: Onđe ste imali rad?

Međedović: Onđe. A onomo je sud bijo turski, kajmekam, načal'stvo, onđe tamam đe razvaljeno sad, onđe te se izlazi pred onu kafanu, onamo, ko đe ona' malo park.

Vujnović: Da. A ima li još Međedovića koji držu mesare?

Međedović: Ima, dva-tri momka. Eto hi tu.

Vujnović: Jesu li isto od vaše... vašega plemena?

Međedović: Jesu, jesu.

Vujnović: Jesu li tvoji stari starosjedioci tu?

Međedović: Moguće da od puno dvesta godina ovamo jesu stari, a otud su, otud nam je priroda, iz Nišića.

Vujnović: Iz Nikšića?

Međedović: Jes'. Ali ova' Hajro (Ferizović, op.ZČ) što je, ova' nam je jedna krva, krvi Ferizi. A cijeli Rovčani su mi rođaci, Rovčani Bula-tovići. Krlja mi je iz Rovaca.

Vujnović: Onda je bijo pravoslavni, kad je tako?

Međedović: Jes', jes'.

Vujnović: A zašto se poturčijo?

Međedović: E pa hod' znaj! Ili za inat ili od ljubavi, ja ne znam što mu je bilo.

Vujnović: Jesu li bili begovi ili age kada?

Međedović: Ovamo u Obrovu, moji?

Vujnović: Da.

Međedović: Ja otkako znam, n'jesu. Agaluka... ja ne mislim da more aga bit' na jednoj njivi ili na dvije.

Vujnović: Da što treba imat' da bude aga?

Međedović: Ja hesapim pe'-šes' kmetova, deset, pa tamo do stotine. Pa poslije bogat, da dobije ime dobro kod cara, pa da dođe jedna, ka' od cara jedna pod beratom i pod turom, pa agaluk.

Vujnović: I onda si sve sidijo u tomu selu i radijo si s tom mesarom? Do koliko vremena u tvom životu?

Međedović: U glavnome od... da sastaviš sve, od trides', od trides' godina stalno do naprijed dvije godine, do trides' treće.

Vujnović: I onda, kad je bijo svršetak balkanskoga rata, svje'skoga rata, bijo si isto o'đe?

Međedović: Balkanskog rata, kad je svršetak bijo, eto ranjen sam bijo u Solunu.

Vujnović: Da. A svje'skoga rata?

Međedović: A svje'skoga rata sam bijo ovde.

Vujnović: Kako ti je bilo onda ovde, kada je...

Međedović: Sve'ski rat?

Vujnović: Da, kad je svršijo?

Međedović: Boga mi, teško nam je bilo. N'jesmo dobro prošli sa Švabom.

Vujnović: Sa Švabom?

Međedović: N'jesmo.

Vujnović: A zašto?

Međedović: Sad čojek idaše, mišljaše unaprijed i ne pitaše te za rad. Sad da bi poš'o iz opštine i u opštinju nešto da zaradiš, što bi ti našli u rukama to bi ti uzeli i kazali bi: šverc. Nije bila slobodna zarada. Eto, ja sam mesar bijo, kožu smijo n'jesam prodat drugome bez kumpaniji. I to za jednu voljnu sam mog'o uzet po kruna pet stotina. Uzim'o mi je za dvajes' i pet kruna.

Vujnović: Oho!

Međedović: Jednu ovnujnu mog'o sam dat za sto kruna, uzim'o mi je za pet kruna. I da sam otiš'o tu u Šahoviće ili u Rasovo, da sam kupijo dva brava dobra, ako bi me srijo jedan kaplar sa dva vojnika, pit'o me: «Ima li objava?» «Ja sam mesar tu, gospodine, tu, doli.» «Ne, ne mesar, ima li objava?» «Nema.» One brave zajmi, i n'jesmo dobro... Žito premeri nam na njivi. Evo danas, što znamo mi što će Bog dat' naprijed? Uz ta' rat premerili su nam ga na njivi. Kaz'o je: «Koliko imaš famel'ja?» «Ja imam šes'.» «O, dobro! Tebe šes'.» Kad račun, oni ono digni, snesi mu ga tuna, u tu gimnaziju, đe gore tu him beše magacin. Ono žito snesi, pogledni kod kuće – nema ni za večeru. A on mi ostavijo za godinu idaru. Po tom halu smo se bavili. Boga mi, smo veliki hal potegli uz rat od Švabe.

Vujnović: Je li sve tako diz'o, i ovce i koze?

Međedović: Pa u to vremena sve tako. Slobodan n'jesi bijo raditi ničega.

Vujnović: A kako je bilo kad se svršijo rat?

Međedović: Kad se svršijo rat, te oni su pobjeđeni, i posl'je, kad je uljegl'a ova država, stradali od raje i od mešavine, dok je zasudijo sud.

Vujnović: Kako si strad'o?

Međedović: Udariše, obrete se jedna komita, jedna pljačka. Zasudi se jedan sud samostalni: ko koga stigni, onđe ubi, ono digoše. Eto tako!

Vujnović: Da, o'đe je granica opet od Arnauta. Jesu li oni napadali?

Međedović: Arnauti?

Vujnović: E.

Međedović: Jok vala, brate! Arnauti n'jesu, nego ova raja nas, po nama. Pošto Švaba o'stupi, obrete se jednom bez nikak'og suda. Za dvades', za kusur dana, za mesec dana, mi n'jesmo suda o'de imali nikako. A Crnogorci uzeše pušku u ruku. Oni bješe vlasni, oteše u Švabe, vala, na pobjedi. A mi turci, kao pokorni vlasti, ne bidosmo. Boga mi, nam je vik'o komandat o'de. Im'o je komandat jedan, u Os'jek je. Osječanin Štemac, iz Os'jeka. Silan je čojek bijo. «Turci, mi hoćemo da o'stupamo četrn'es dana naprijed.» I to našijem vodama o'de. «Uzmite vi pušaka jedno trista i turite svoje patrole. Čuvajte se, sud neće zasudit' zadugo!» A mi, koga ćemo? Te o'de jednog Vasojevića, učitelja, na'zornika, da je on nama kao spasitelj i činovnik. A on povuče komitu za sobom, pa će koga stiže. Tri meseca dana nit' je ko znao za kuću ni za familiju. Ni u ovome srezu seničkome, belopoljskome, nije pijetla mog'o ko čut', nit' na zemlji što ostalo.

Vujnović: Da što je od toga bilo?

Međedović: Sve su poharali, sve su popljačkali: čaršiju, pljacu razbili, kuće porazbijali, prostirku digli, kokoške digli, jajca, ljuske, iz jasala su digli. I ljudi, koji su pretekli, bežali po granju. Familija, pošto ostani gola i bosa, nju dirali n'jesu. Da udaru noću, hrđavo to him reć' nećemo. Ni devojkju da povuču, ni ženu da dofatu. Drugo što se stiglo, Boga mi su nam pon'jeli i glave. I dok je zasudijo sud. Ha je zasudijo sud pljačka se makla, ali narod ost'o bez ničega. I ondar, mislili smo u jedno doba da progovorimo jedni, dvojica, jedan s drugijem. Što se tiče Senica, do Senice, tri sahata amo, Bijelo Polje i Pljevlje, manje. Tamo nekako bili Srbi dobri u kasabi, Vasojevići u Berane. Nijesu turci unutra ni lijek opljačkani. No Vasojevići ne dali drugoj stranci da dođe, no rekli: «Ovi su turci pečeni, kod nas ovamo nećete!» A mi u Bijelom Polju, i ovo što se tiče belopoljskog sreza, mi smo ti stradali što otkako je Murat na Kosovo siš'o dosad nije niko. I mislili smo da od nas nit' će u kojoj kući zapevat' pijetao, ni ostat' robče, ni kri... ni riknut' krava, ni blekнут' ovca. Toliko smo ostali bez ničega.

Vujnović: Jesu li koga ubili?

Međedović: E vid'! Kako n'jesu? A priča li ti eto tak'ije momenata? Da moremo poći k Senici da ti kažem koliko je grobova, po četiri, po pet ljudi, isečenije. Od Bara do Trešnjevica, do na vrh Ugrinca, do Senice, pa da vidiš šta je! Poš'o je, preko se. «Haj' e 'vamo ti, da te provedem, da si slobodan.» Ima tamo hrđavi ljudi. Pa po desetinu, pa sekirama, pa noževima. Pa to je bilo, to je bilo, činjelo se dobro, i to sve raja.

Vujnović: Je li koji beg zaglavijo onda?

Međedović: A eto, Hilmibeg nesretni (Kajabegović, op.ZČ), ovoga dečka otac. Još dva-tri bega, tu, iz čaršije. Pet sa š njim, petorica i on

šesti. Kurtagića, i to su age iz Caruka, sedmorica, sedam brata i otac.³ Darmana osam, isto su o'dekana iz Caruka, i oni. Mojije rodaka iz Trešnjevice, iz jedne kuće četiri, iz jedne tri. Efendum, da ti još popričam. Iz Senice idući dvojica – evo hi o'de, u Pećarsku. Obadva su hi isekli, posekli him nosove. Ovdale trgovci, u zlovolji posl'je, podoše u Novi Pazar da uzmu što za u dućane, da otvoru nanovo. Pljaca razb'jena, i sloboda. Kao jedna tajna patrola hi je srela, koja bi hi čuvala u Pećarsku, te iseče pe'-šes' trgovaca tije. Uze him isto iz države. Ovdale uzmi čojeka iz kuće: «Hajde, zovu te u žandarmeriju!» Svašta je bilo. Najviše od raje. To nam je raja učinjela.

Vujnović: Ali zašto baš tako, Avdo?

Međedović: E pa hodi, ja ne znam.

Vujnović: N'jesu imali pravo, ja mislim?

Međedović: Baš toliko ne mogu rije'. A more bit' nešto da hi boli, pa prič'o otac sinu, pa sin opet sinu, pa ako nisu tražili. Kad je zasudijo sud, oni načalnici ondar su pokupljavali pred opštinu: «Dodi, kaže, ne svečamo Kosovo. Šta činite vi ovo? To će se čut' daleko vaše, vi ćete bit' od države nagrdni, to ne smijete!» I tako. Sud nije, doduše, nije nas bijo, nije nas trošijo, nije. A raja, dok smo došli do suda, veliko smo zlo potegli mi...

U razgovoru s Međedovićem, snimljenom 1950. godine, on navodi da su mu dva sina poginula u Drugom svjetskom ratu, u partizanima. Sjećanja Zaima Međedovića na svog oca i njegove pjesme zabilježio sam video-kamerom u ljeto 2005. godine u Bijelom Polju.

Pjesme i pjevači (nastavak razgovora)

Vujnović: Koliko si im'o godina kad si počeo guslat' i pjevat', Avdo?

Međedović: Petn'es, od petn'es pa gore.

Vujnović: Onda k'o d'jete si to počeo?

Međedović: Kao d'jete. Ja sam prič'o gospodin profesoru (Parryju, op. ZČ). Ja i mome jednome sinu, ima mu sad, navija na petn'es godina, pa ne umije ni jedne rečice. Ja mu rečem: «Zašto ne umiješ? A ja sam toliko prema ocu pev'o.» I otac mi je, najprije krijući, pa «De, de!», i ja pomalo, pomalo. Kad sam počeo pevat', nije mi ni branijo.

Vujnović: Jesi li im'o tvoje gusle?

Međedović: Očine najprije, mojeg oca,

³ Odnosi se na pogibiju glasovitih aga Kurtagića, među kojima je sa svojom braćom strijeljan i otac mog glasovitog pjevača Murat-age Kurtagića. U narodu je sve do danas ostao spomen na «Noć kad pobiše Kajabegoviće i Kurtagiće».

Vujnović: Jesi li od njega ti naučijo pjevat'?

Međedović: Pa najprije uz njega, a poslj'je se rasturijo, pa i đe koga opazi. A što sam čuo tu pesmača, guslača dobra! «Đe je?» «Tu!» Ja im'o sam tog brata starijega. On s ocom zanim'o u kući, a ja sam majeno...

Vujnović: Okolo?

Međedović: Okolo.

Vujnović: A je li ti otac puno pjev'o doma?

Međedović: Imalo mu je sedamdeset godina, kad je umro. A i on mi je prič'o od ne, od, od dvajes' godina, pa ne znam je l' dvije ja jedna prošla, kako je počeo pevati' uz gusli.

Vujnović: Je li često pjev'o doma ovako?

Međedović: N'jesu mu dali ostat' da ne peva. Tu je imala ta naša što je krlja, imalo je trijes'-četeres' kuća. Boga mi su... Povjerenje smo imali, Nikola, veliko u svijeta, i trgovci su bili ljudi. Mala se živoga nahodilo. I tuđega i trgovačkoga. I u ruke para, i svega, i baš se prohodilo lijepo. Pa se pokupi kod njega. A sigurno ka' njega u našem selu imalo nije guslača!

Vujnović: Onda je dobar bijo?

Međedović: Sigurno, dobar je bijo. I voljeli su mu pesme ti ljudi. Nakupi se po svu noj. Zimne noći. Zadovoljni. «Daj nam, Boga ti, pevaj!»

Vujnović: Je li ti teško bilo?

Međedović: Kako?

Vujnović: Je li ti teško bilo naučit'?

Međedović: Pa jes' mi teško bilo naučiti, da bih li kako... Ovo sam im'o merak, da bi li kako složijo pesmu i uredijo je, da je prijatna. Ljudi koji slušaju, da obez... da, da od toga bidu... To sam im'o merak. To mi je bilo mučno, a drugo ne. Prije sam počeo pevati'. Ja ne umijem dobro udarati' uz gusli, preteče me pesma. Prvo poče pevati', no naučiti' udarati', i tako ode.

Vujnović: E, sad ćemo ostavit', pa ćemo, kad blagujemo, nastavit'.

Međedović: Dobro. Bože, da ste zdravo!

(Snimanje se nastavlja istoga dana; Vujnović pred sobom ima popis Međedovićevih pjesama, koji je ranije pripremio i ispituje Međedovića o svakoj pjesmi njegovog repertoara; naslove pjesama bilježim zadebljanim slogom, te nadodajem redni broj; Međedović izlaže sjećanja na niz pjevača od kojih je učio)

Vujnović: Evo nas ko u kakvu parku. (Vjerojatno je Parry donio u hotelsku sobu buket cvijeća, op. ZČ).

Međedović: Ja.

Parry: U redu!⁴

Vujnović: Avdaga!

Međedović: Ja.

Vujnović: Pa ti si Avdo, n'jesi Avdaga, Boga ti.

Međedović: Pa, Avdo.

Vujnović: Sad ću te pitati o pjesmama.

Međedović: Dobro.

Kasum Rebronja

Vujnović: Od koga si čuo onu, **1. kad je Sultan Selim uzimo Bagdat?**

Međedović: Od onoga Kasuma Rebronje.

Vujnović: Oklen je bijo taj Kasum Rebronja?

Međedović: Iz Goduše, iz sreza lozanskoga.

Vujnović: To je daleko odavlen, je li?

Međedović: Pet sahata ima.

Vujnović: Pa će si ga ti sluš'o?

Međedović: Sluš'o sam ga ovdekana, u Bijelo Polje, u jednoj kafani.

Vujnović: A što je radijo on ovde?

Međedović: On doš'o tako mahom, đe on dolazi pri sudu tuna, pa ga saviju: «Deder, deder!» A on beše zapev'o tu.

Vujnović: Jesi li ga često puta slušao?

Međedović: Samo tu pesmu, a n'jesam mlogo ga sluš'o.

Vujnović: Samo jedan put si ga ti čuo?

Međedović: E, tu sam čuo tu pesmu. Pričaju: «Od Bagdata, od Bagdata!» Kad jedan dan on je zapev'o, i ja posl'je prisustvov'o tu.

Vujnović: I samo si od njega je čuo?

Međedović: N'jesam je čuo od drugoga.

Vujnović: A čuo sam da je Ćor Husejinova najglavnija pjesma to bila?

Međedović: Ta, na Bagdat?

Vujnović: Ja.

Međedović: Pa što je fajda, kad je nije dobar guslač čuo, što je Husejinova bila?⁵

⁴ Očito sam Parry snima, te iskazom «U redu!» kaže Vujnoviću da aparat za snimanje radi kako treba.

⁵ O ovoj slavnoj pjesmi i pjevaču Kasumu Rebronji bit će još mnogo razgovora između Vujnovića i Međedovića. Parry je osjetio da nešto nije sasvim jasno u ovom Međedovićevom odgovoru. Rebronja je naime rekao Parryju i Vujnoviću da je pjesmu naučio od Ćor Husa, a Međedović tvrdi da je on čuo drugačije. U posljednjem razgovoru s Međedovićem pokazat će se da Međedović ovu pjesmu ne voli, jer u njoj Đerđelez nije prikazan kao najveći i potpuno bezgrešni bošnjački junak.

Vujnović: Aha. A nije on dobar guslač?

Međedović: Kasum?

Vujnović: E.

Međedović: Jok, čojče! Kod mene nije, a tamo ljudi ga eto volu.

Vujnović: Kad je to bilo, Avdo?

Međedović: Koje?

Vujnović: Kad si ga ti sluš'o?

Međedović: To je bilo, ima dvije godine.

Vujnović: Je li koliko on star bijo onda?

Međedović: Pa sad mlađi no sad dvije godine. Mal', to je mala razlika, ka' sad, ka' onda.

Vujnović: Ali koliko je im'o otprilike godina, što misliš ti?

Međedović: Sad?

Vujnović: E, treba da ja znam.

Međedović: On ima sad sigurno do osamdeset godina, izgledajući po njemu, a ja, Boga mi, ne znam.

Vujnović: A da nije to oni što je bijo ovđe kod nas?

Međedović: Jes', jes', oni.

Vujnović: Pa zašto se nije vratijo više, Avdo?

Međedović: Pa ne znam. Hoću da pofalim, da pofalim sebe. Jednom smo se našli u Iljaza Sijarića, u Šipovice, Radovan Božović, koji je delovođa u koritskoj opštini, Ragib Hajdarović, bijo blagajnik u koritskoj opštini. Sijarića ima devet kuća. Iz njegove rodbine došlo nekoliko ljudi. I jednom došli sa Kasumom, kupahu budžet opštinski. Našli me u Iljaza Sijarića.⁶ To mi je bratučed, Osman-age sin. I ja sam bijo iznemuk'o. Pevah, nagonili me pet noći, te him pevo po svu noj. Iznemuk'o. Doš'o je Kasum i došli: «Ha, da nam pevaš!» Radovan: «Ilah, Međedoviću, da pevaš!» Velju: «Boga mi, ne mogu.» I n'jesam tu noj pevo. Pev'o Kasum, tamo dandar'o je, i neki Mihajlo Božović, Radova... Radovanov brat. Drugi put, tako se obrnu, preko jedne godine dana, opet me nađoše tu. «E sad, moreš li?» Isti oni ljudi, Radovan Božović i Ragib Hajdarović, i Kasum, i Sijarići i jesu. Idem često ja kod toga bratučeda. «E sad, moreš li?» Radovan kaže: «Ja n'jesam čuo pesnika, tebe eto tamo. Ja slušam ove mlade i ne volim.» «Mogu sad, ali da nam zapeva Kasum-aga.» Ja sam to rek'o. «E nej, no ti!» «E neću, brate, no on! U pravostepenome sudu, u činstvu, đe goj činovnika Crnogoraca glavnije, «ilah Kasum». Hoću ja da ga oslušam, ja ga čuo

⁶ Čamil Sijarić sjajno je opisao svoja sjećanja na Međedovićevo pjevanje u kući njegova djeda Iljaza, u tekstovima objavljenim pod naslovima *Avdo Međedović – pjevač epskih narodnih pjesama* (Život XXXII, 11-12, Sarajevo, 1983), i *Avdo Međedović – narodni pjevač* (Odjek XL, br. 20, Sarajevo, 1987).

n'jesam. E, hoj, Kasume?» I sahat je jedan i po ala turka po akšamu. Zapev'o je Kasum onu Zajim Ali-beg kad je reko majci:

Ne mo`š mi hleba mijesiti,
Hoćeš... Hoću isti sade, pojahati alata
I povesti četrdes' sejmena.
Jutros sviće naš mubareć petak,
Odvesti od konaka budimskog vezira
Do konaka starog paše Tira.
Đe goj nađem curu u hazbašči
Ak' ikak'a, bi li bila za me,
Dovešću je i isprosiću je,
Više mene, stara, hljeb mjesit' nećeš!»⁷

I ta je pesma mlogo dobra. I, efendum, on je kaz'o da to nije Zajim Alibego, no da je Čengića Alibego. A Čengića u Budimu nema. I ta je pesma mlogo dugačka kod mene. A on je ispev'o za jedan, od jedan i po ala turka, do dva i po, i triput spuščiv'o gusli. I ja ga n'jesam osluš'o. Drugu je pesmu... Šta bi ovo? «Deder, Avdo!» «Bogme, brate, neću. Ja od ove pesme ne znam ništa!» Zapev'o je drugu pesmu i još kraću, i tandara i bandara. I ja sam se naljutijo. Rek'o: «Kasum-aga, ti nej to za inat mene.» Uzeo sam ja gusli. Zapev'o sam kad je pogin'o beg Lički, od tri ala turka.⁸ I pev'o sam je u sedam, i n'jesam hi spuščijo.

I Radovan je bijo na stolici, koliko do kreveta vašega. Sve se privlačijo. Dok je doš'o pri preda me. I Kasum je obreo se iza mene, tu preda me. I ovako je rek'o: «Avdo, Bog ti vera Boža, ja će si goj ti, ja više pevat' neću!» Pa ako me nije opazijo o'de kod vas, ja l' zbog toga se vrnuo. Ja ne znam. Ili je vidijo đe gospodin profesor hoće nešto. A on mu se poče, još s mesta dvije-tri riječi, pa: «Ja se umori.» Pa ono, i ja ne znam od te dvije šta mu je. Gospodin profesor u znaku mi je, kad reče: «De, još malo!» Kaže: «Umorih se.» Kao kunasija pe'-šes' puta, i to n'aku pesmu prifatno, nekako, eto tako.

Vujnović: A ti kažeš, Avdo, kada dva pjevača pjevaju, da ni...

Međedović: Kasum, Kasum, n'jesam ja.

Vujnović: Da je on rek'o, da je Kasum kaz'o, da dva pjevača ne pjevaju jednako pjesmu, onda da nije istinita ta pjesma?

Međedović: A, od... Kasum je reko, demek, dva pjevača, kad ne pjevaju jednako.

⁷ Ovo je pjesma Međedovićevog repertoara **Ženidba Zaim Ali-bega**, koju je naslovio i **Zulum murtata vezira u Budimu**.

⁸ Radi se o fenomenalnom epu *Smrt Ličkog Mustajbega i Osveta pogibije Ličkog Mustajbega*, u ovom izdanju.

Vujnović: Kad pjevaju jednu pjesmu, da pjevaju različno?

Međedović: Ja.

Vujnović: Onda da nije, da nije istinita ta pjesma, kaže on, i ne može nikako bit' istorija, govori on.

Međedović: Pa moguće jednoga da nije ispravna, pošto ja ne umije, ja bolje umije, a jednoga jes'.

Vujnović: A sad koga je, što ti misliš?

Međedović: Od dvojice, Boga mi, pa to se more znat' od, do, do trećine pesme, koji je bolji. Jedan guslač, koji goj je dobar, on priturit' iz druge pesme u onu neće. A drugi, koji učini od onoga različitu, on ne umije ka' on. On zna od n'akije drugije, pa prituri nekoliko reči. Kod mene je tako.

Vujnović: Ja bi rek'o da on ne voli puno pjevanja, oni Kasum?

Međedović: On, da ne voli?

Vujnović: On bi se smij'o, ja bi rek'o?

Međedović: On, on bi volijo da umije, teke sigurno više ne umije.

Vujnović: Nego ono što zna?

Međedović: Ono što zna.

Vujnović: Ja sam čuo da je dosta bogat on?

Međedović: Pa da rekneš, mala živoga ima. Jedno sedamdeset ovaca ima. Desetak govedi ima. Jedno kljuse ima. E, žita nalazi. Ima tri, četiri sina. Ima dva sinovca. To je zadruga jedna. U planini je. Kad ga pogledneš ovamo, bi rekao jedan siromah. Eno, videli ste i ona' dan. Ja, prema mome znaku, ja mu ne bi dao za tu zgodnoću ništa. A on se fali. Kod kuće mu iš'o n'jesam, jeo n'jesam.⁹ Pričo mi je Iljaz-aga da toliko brava ima. Ne znam.

Vujnović: A pjeva li on po kafanama Da li ga zovu preko Ramazana da pjeva cijeli mjesec dana ovdě?

Međedović: Ne, ne.

Vujnović: Ne zovu ga?

Međedović: Ne zovu ga.

Vujnović: A zašto ti misliš to, Avdo?

Međedović: Pa, ja ne znam. Mogućno da... Ovako ću ti kazati, Nikola. Taj Kasum, njega, more bit', iz Bijela Polja i ovud ovo ljudi, voli slušat dvades', a sto i dvades' ne voli. I kahvedžije prema tomu nit' ga zovu nit' je dosle dohodijo. Bez kako u Ramazanu desi se pazarnijem danom, u čaršiji zadocni se i zanoći neđe. Eh, u jednu kahvu: «Deder, Boga ti, Kasume!» I on uzme dvije-tri pesme za sahat, i otale razmini. Ako nije zbog toga. Ili će ne umije, ne dohodi on, ili ne voli ga svijet, kahvedžija ne uzima ni jedan.

⁹ Gotovo svi vrhunski pjevači neobično su ponosni i sebeljubivi, te često ogo-varaju druge pjevače, a s poštovanjem govore samo o pjevačima ranijih generacija.

Vujnović: A je li on kada živijo od gusala, znaš li ti?

Međedović: Nije.

Vujnović: Nikad?

Međedović: Nemam habera. Pa n'jesam ni ja, pa živim eve nekolike godine.

Vujnović: Jesi li ga ti samo jedanput sluš'o, njega, da on pjeva?

Međedović: Ja sam ga sluš'o tu kod Iljaza Sijarića, te dvije pesme, i handara hi. I ondar posl'je ja, pričah ti, uzeo protivu toga, te izagnao tu pesmu, ne ostavijo je i od ovu sam ga sluš'o. I znaš što bi ga sluš'o? Za ovu s Bagdata. Sve me svijet probija: «Boga ti, kako ova s Bagdata? Dobra pesma s Bagdata!» Velju: «Ko je peva?» «Kasum i oni Mustafa je pevo.» Peva li Mustafa o'de?

Vujnović: Koji Mustafa?

Međedović: Sa Trhlja.

Vujnović: Skratijo je, ja bi rek'o?

Međedović: E, i ja sam ondar Kasuma pit'o: «Od koga si ti, Kasume, čuo ovu pesmu?» Kaže mi: «Od Mustafe. I kako je goj Mustafa ispev'o mene» – oni Kasum – «tako sam je i ja ispev'o. Bolje je ne umijem.» Vidijo sam de nešto, ne, nekako nezgodno peva, i tako.

Parry: Kaže Kasum da je od Mustafe primijo?

Međedović: Kaže, mene je rek'o.

Vujnović: Od koga reče da je primijo on?

Međedović: Od Mustafe.

Vujnović: Kojeja Mustafe?

Međedović: Biguljice, ovoga Čelebića.¹⁰

Sado Hadžović

Vujnović: Aha! I ima sada ovde jedna pjesma **2. Kosovska bitka**, što si mi ti kaz'o za nju.

Međedović: Ja.

Vujnović: Od koga si je naučijo ti?

Međedović: Od Sada Hadžovića najviše.¹¹

Vujnović: Jesi li od koga još čuo nju?

Međedović: Čujo sam je, ali mi se najbolje spala Sado kako je peva.

¹⁰ Ovaj dio razgovora ostaje nejasan. Mislim da su Parry i Vujnović znali da je Kasum Rebronja izuzetan pjevač i učenik Ćor Husa, te da je sam Rebronja rekao Parryju da je svoju bagdatsku pjesmu naučio od Ćor Husa. Kako je Parry bio zainteresiran za sve pjevače koji su učili od Ćor Husa, on je sigurno žalio što Rebronja više nije došao.

¹¹ Međedović je neobično cijenio ovog pjevača, kao jednog od najboljih koje je čuo.

Vujnović: Da, da. Oklen je bijo on?

Međedović: Bijo je iz Vraneša, ispod Graba. Grab se zove, daleko ovdale, ima šes' sahata.

Vujnović: Da, ali s koje strane, u istok ili sjever?

Međedović: Sjeveru.

Vujnović: Sjeveru?

Međedović: Jes'.

Vujnović: Će si ga sluš'o, Avdo?

Međedović: Sluš'o sam ga onomo. Idući pre'o mosta ima jedna kafana. To je zatvorena sad, s donje strane. Ona je pala ovoga doktora Martinovića, zatvorena je, demek, ne radi. Tu je bila glavna kafana, i tu se pevalo. A sud je bijo tamam prema kafani, s gornje strane, kod one dvije česme onamo.

Vujnović: Jesi li njega često puta sluš'o da pjeva, Avdo?

Međedović: Pa, nekolika put. Će sam ga opazijo po toj pesmi, pos-lje sam trč'o kod njega.

Vujnović: Je li koliko star bijo, kad si ga ti sluš'o da on pjeva?

Međedović: Mojega doba je tada bijo.

Vujnović: A koliko ima od tada?

Međedović: Ima od tada trides' godina. Ima od tadar četeres' godina.

Vujnović: Oho! Kako je izgled'o on?

Međedović: Brkat čojek, majeno crnomanjas', nakvešenije veđa, tako, običan, rasta mojega.

Vujnović: A kakvu je im'o robu?

Međedović: Dizluke bijele. To se reknu dizluke dovre, gete.

Vujnović: Ja.

Međedović: Bijele kovče, česte, crnogorske, šalvare crne, ovdale dovre, kao što nosu. Nema sad ovde. Crnogorca đekojege moreš videt' tuna. Jedan miltan ovak'i, fermen skadarski. Čulah ovak'i, zamotan jedan traboloz oko njega.

Vujnović: Je li on bijo dobar pjevač, Avdo?

Međedović: Ja ga priznajem da je bijo dobar pesnik, pevač, i dobar je bijo.

Vujnović: Je li on živijo upravo sa guslama?

Međedović: Nije živijo sa guslama. Nit' je iš'o, nit' se tadar išlo to da se peva po tijem guslama, maj na begovske konake i na aganske.

Vujnović: A je li on iš'o na begovske konake?

Međedović: Jeste.

Vujnović: Iš'o je?

Međedović: Da je siš'o u čaršiju, ako su ga opazili, vazdan su dali po jednog momka da ga čuva, da ne ugrabi, da ne ode kući, no da, da ga ustavu na konaku.

Vujnović: A koji ga je to čuv'o?

Međedović: Kučević Osman-aga i Fehim-beg Kajabegović. Efendum, tuna Dervović im'o je. Imali su Dervovići, Hadži Hamdija, Hadži Halil, Hadži Ibro, Hadži... To je svak zavalu za Sada činijo. Dobar je pesmač bijo.

Vujnović: A bi li mu platili štogod, kad bi ost'o?

Međedović: Bi, dar mu dali, ali isk'o ne bi. Kad se sastavi, tu su padali čejureci, međedije, u odaji, u sobi.

Vujnović: Aha.

Međedović: Kako ne bi!

Vujnović: Dobro su ga slušali onda?

Međedović: A!

Vujnović: E, znak je da je dobar pjevač bijo?

Međedović: Dobar je pevač, i, i ja ga priznajem da je dobar.

Vujnović: Je li on bijo težak? Šta je on bijo?

Međedović: Težak, težak, ali im'o je zadrugu, im'o je sinovce, im'o je braću. Radijo nije, slabo. Tako je moguhan čojek bijo, a težak se naziv'o.

Vujnović: Je li pjevo pjesme dulje ili kraće, Avdo?

Međedović: Što je moglo biti najdulje hi je pevo pesme, i kitijo hi je dobro.

Vujnović: Dobro je kitijo?

Međedović: Jes'.

Avdaga Šahović

Vujnović: Jesi li koga boljeg od njega pjevača čuo?

Međedović: Pa odista, Avdagu Šahovića sam sluš'o, i to malo, jednu ili dvije pesme. Jednu n'jesam ni študir'o, a jednu sam naučijo. Avdaga je malo pokrupnije pev'o, a ova' istiha, a bolje je rastumačiv'o je, i još n'jesam, n'jesam prijatnije za mene sluš'o od Sada ni jednoga.

Vujnović: Oklen je bijo on rodom?

Međedović: Sado?

Vujnović: Ja.

Međedović: Isto otolen rođen, on je Kolašinac, Hasanbegović, Hodžić, Hadžović. To je sve od tri brata. To su sve iz Kolašina.

Vujnović: A kako vi to kažete, otalen je rođen, a Kolašinac? Kako to, bogati? Ako je ovdalen, onda je Bjelopoljac.

Međedović: A mi nismo. Mi smo zvali ovo ovdale, od ri... od Lima, ovamo sve Kolašin.

Vujnović: Ahaha.

Međedović: Ja. I sad zovemo, a tamo što se ova' prifatijo, to je gornji Kolašin.

Vujnović: A od kojega je Kolašina bijo oni, donji ili gornji Kolašin?
Međedović: Pa ja ne znam. Stari, ako mu je ozgo dopratijo, on je rođen tu.

Hamid Nišić Ferizović

Vujnović: I, 3. Sultan Bajazit, kad je isk'o onu kćer Jug Bogdana?

Međedović: Tu sam pesmu sluš'o od Hamida Nišića Ferizovića, od ovoga Hajrova brata.¹²

Vujnović: Aha! Oklen je bijo on?

Međedović: On je iz Nišića, hasli, pa kad je Nišić prifaćen, posuk'o se po sv'jetu muhadžer i o'de je bijo kod mene u Obrov. Eno mu kuće i sad. Prodata je i njegova i Hajrova.

Vujnović: Ja.

Međedović: Tu sam ga sluš'o.

Vujnović: Jesi li ga često puta sluš'o?

Međedović: Jesam. Dohodijo mi je kod oca i pev'o je puno puta.

Vujnović: Je li dobar pjevač bijo?

Međedović: Dobar je pevač bijo.

Vujnović: Koliko bijaše star kad ga ti sluš'o si, Avdo?

Međedović: Boga mi je im'o oko še'set do i pet godina.

Vujnović: A ti?

Međedović: A ja od, od petn'es tamo, ili petn'es ili šesn'es, ele tu dije, mali. Ali počeo sam bijo pevat'.

Vujnović: Je li dobro pjev'o?

Međedović: Dobro je pev'o.

Vujnović: Kako je živijo onda taj Kolašinac, e Nišić?

Međedović: Nišić? Boga mi, kao muhadžer. Vrijedni su ljudi bili. Ove rude od kamena su kopači bili. Tri brata: Hadžo i Hajro i Hamid. Bili su u zadruzi. Boravili se o nadnici. Muhadžeri kao muhadžeri, pošteno, lijepo prohodili. Željeli izjes' i popit' n'jesu ništa. A ja hesabim, n'jesu bili, demek, da imaju i rada i mogućanstva, kao mi svi.

Vujnović: A đe je najviše pjevo taj Nikšićanin?

Međedović: Će goj hoj. Bilo to kod aga, bilo to kod begova, bilo to kod glavnije Srba, i u ove, balkanskog, balkanskog rata posl'je, pošto je kralj Nikola oduzeo. I bili smo tebeja njegova, pev'o je. I tu sam ga sluš'o,

¹² Braća Ferizovići bili su glasoviti nikšićki pjevači. Hajro Ferizović bio je najstariji Parryjev pjevač, koji je 1935. godine imao oko sto godina. Na jednom mjestu Vujnović bilježi da mu je bilo čak sto i osam godina. O tradiciji epske tvorbe u Nikšiću izvrsno piše Sait Š. Šabotić: *Bošnjačka epika nikšićkog kraja* (Almanah br. 31-32, Podgorica, 2005).

kod crkve. Bidi po jedan sabor. I tu iza, iza parka opštinskoga, i po kafanama. I de su ga videli, prizvali su ga. I dobar je guslač bijo.

Vujnović: A pjev'o je za begove, veliš?

Međedović: Jes', kako ne!

Vujnović: Oni su ga zvali, tako da im dođe doma?

Međedović: Zvali, zvali.

Vujnović: A je li pjev'o on u hanovima?

Međedović: U hanovima, jes', ali pare, za pare je li pev'o, ne znam. Nadesi se tako, i ljudi: «Dajte te gusli Hamidu!»

Vujnović: Pa bi li došli begovi u han, kad bi on pjevo u hanu?

Međedović: Pa u hanovima su oni i sedeli. Oni n'jesu poslovali, ovudije begovi. Ovudije lako bilo radit', niko ti se... A eto ti, mož' poznat'. O'de ima jednije ljudi, ima dva kmeta. Jednoga je pred kuću do dotle, i sad mu se oduzeo pred vrata, te mu ga gleda kmet. A on, ono svoje majeno svojine ovamo. I sad ost'o bez ničega, te savijo ruke. Zato su oni propali, de su ti bili. Žita je nahodijo, majeno mu otud nešto dođi. Dvije-tri krave podaj nekome pod prut, dva-tri vola nekome na izor. Otole se duvanijo i kahvijo. Po malo, ako je dobavijo mesa. Smoka im'o svojega i žita svoga. Eto tako. Bez brige je bilo u tom vremenu 'vudije, nije imalo tereta, ne. Veliki porez nijo bijo od cara. Za rad se mlogo trudilo nije. Eto tako.

Vujnović: Kažeš ti: «I glavni Srbi.» Koji su to bili glavni Srbi?

Međedović: Pošto je Balkan uljeg'o, Crna Gora. Kao Dožić Mile, kao takije, Medenica, kao otud od Crne Gore, Vojsijića, koga ću ti kazat, Vasojevića.

Vujnović: A zašto su oni došli da slušaju, kad su to turske pjesme?

Međedović: Oni su o'de bili. Nije on turske pesme njima pev'o. Pev'o je on Derviš-pašu, kad je udar'o na Nišić. Pev'o je crnogorske čete, kad su udarale s Nišićima, pev'o je nišićske čete, kad su udarale na Crnogorce, ove tak'e «krnovske»,¹³ i te, kod njih. A tamo kad smo bili, demek, turskoga vremena, ja kad sam najviše po hanovima (bio), on je pev'o ove. Kao ovu Pajazitovu, kao bosanske neke pesme, kao onoga od Hrvata Pavla.¹⁴ Jednom sam ga čuo s polovine, što ga pevaše

¹³ Husein Bašić ponovo je objavio najbolju verziju glasovite *Krnovke* (pjevač Mujo Džubur, zabilježio Stevan Delić). Parry je bio vrlo zainteresiran za *Krnovke*, te je snimio niz verzija, a sačuvane su i dvije varijante u zbirci Koste Hormanna. Sam Međedović u jednom od razgovora tvrdi da je neobično želio čuti nekog doista dobrog pjevača da i sam nauči *Krnovku*. Prema kazivanjima starog Parryjevog pjevača Hajra Ferizovića, prvu verziju *Krnovke* ispjevao je slavni pjevač-junak Ahmed Bauk.

¹⁴ Radi se o glasovitoj pjesmi o Golju serhatliji i Pavlu od Hrvata. Najbolju verziju objavio je Ljubiša Rajković-Koželj, a snimio ju je od izvrsnog pjevača

Šećo (Kolić, op. ZČ), ali Šećo ne umijaše ka' on.¹⁵ Ali, n'jesam ja c'jelu od njega čuo.

Vujnović: A je li on živijo tako, što bi dobijo sa guslama?

Međedović: Jok, brate! Nije o tome, demek, dar mu pad'o nije njemu, maj ako, ako je neđe u kafanu, te «Ne mogu, ne mogu!», te su mu rekli: «Boga ti, ela molim te!» Pa izvadilo nekoliko ljudi po tri groša, te mu dalo. Nije, o tome nije živijo, im'o je svoj rad, tako, s ovom braćom radi.

Vujnović: Je li pjev'o pjesme dulje ili kraće?

Međedović: Pa moglo je biti bolje da okiti, demek. Bolje je kitijo Sado. I on, a im'o je glas fin, i jasno, ono što je govorijo, jasno mu se razum'jevalo.

Pjesme iz pjesmarica

Vujnović: Aha! I onu pjesmu **4. Boj na Temišvaru**, od koga si čuo onu pjesmu?

Međedović: Iz pesmarice.

Vujnović: Kako to «iz pjesmarice», kad ne znaš čitat' ni pisat'?

Međedović: Boga mi, jedan mi je o'deka, ne znam ni ko, jedno momče, čkolovano je četiri razreda, tu će biti, u toj mahali, čini mi se, neko Šorovo dijete. Imaše tu pesmaricu. Nekolika put mi je čitalo i meni se spala, te sam je naučijo.¹⁶

Vujnović: Je li ti on često puta čit'o tu pjesmaricu?

Međedović: Jes' nekoliko puta.

Vujnović: A jesi li prije čuo da se pjeva ta pjesma degoda?

Međedović: Čuo jesam, đe mi pričaju ljudi tu pesmu. A mene, da sam je od koga naučijo, n'jesam, nije me zapalo.

Vujnović: Kako ti je bilo lakše, ili tako od pjesmarice ili od gusala, da primiš?

Međedović: Znam lično da je bila latinica pesmarica, no beše miješano ćirilica, te malo na kraće. A da je bila latinica, mogla je biti dobra. A volijo bi da sam je od dobra guslača čuo.

Vujnović: Kako to da je bila «latinicom», da bi bila dobra? Kako to?

Bajrama Redžepovića iz Rožaja. Harvardska zbirka posjeduje više verzija ove pjesme, a pjevao ju je i Murat-aga Kurtagić.

¹⁵ Šećo Kolić bio je poznati ramazanski guslar, čije je pjesme snimao Milman Parry.

¹⁶ Kad Međedović kaže da mu je ovaj ili neki drugi dječak čitao «nekoliko» puta pjesmu, on doista hoće reći «u nekoliko navrata». Nema sumnje da je svaku pjesmu iz pjesmarice u cjelini čuo samo jednom a ne više puta, ali su mu ih djeca čitala polako, u nastavcima.

Međedović: Tako, meni latinice, de mi je koji kaz'o... Evo, ova «Boj na Os'jeku»

Vujnović: Ja.

Međedović: Na Šestokrilovića. Ja sam jednu noj pev'o tu pesmu, i čuo sam je iz pesmarice, pa sam je naučijo. Nekoliko put sam je čit'o, i tu jedno dijete. Onda posl'je ja sam pev'o u jednoj kafani, a jedan narednik je bijo, ja ga n'jesam ni vidijo, iz Lauža u toj kafani. I kalabaluk je bijo svijeta, puno, velikog, a kafana t'jesna. Ovako je bilo. Kad sam ostavijo tu pesmu, došao mi je čaj i banka. Dao mi kahvedžija. I ja sam rek'o: «Otkuda ovo?» Kaže: «Časti te čaj narednik, ona' odunud.» A on beše više odžaka. «I ovu banku da kupiš duhana.» Velju: «Fala mu!» On me pozv'o odunud. Kaže: «Stari, jesi li – to je bilo pretprošle godine, mislim – stari, jesi li pismen?» «Nisam!» «Ni pratiš novine?» «Ne.» Kaže: «Pravo ti ga. Tu si pesmu... Evo ja sam iz Lauža, a evo pesmarice. Kod mene n'jesi pogr'ješijo ništa!» I u tome on, ona beše latinicom napisata, uvideli smo.

Vujnović: Ali latinicom je pisano u pjesmarici?

Međedović: Latinicom, što su Švabe, demek, otud i otud što su prodate, otud su. A ćirilicom crnogorske štampe, tamo se učinjele. One majeno ukraćuju pesme, ili je preobratno kažuju. A što je latinicom pisato u neke pesme, što sam hi ja čuo od guslača, pa ljudi izgadili, iz pesmarice hi čuli, nagonu k onijem mojijem, da n'jesu sakrili neke tačke što se nalazu. Napad od turaka na njih ili njih na turke. N'jesu učinjeli sve vrednije jedno od jednije svakog puta. A ovo već, ove njihne, vidijo sam de sve vredniju jednu stranku gradu.

Vujnović: A onu pjesmu kad **5. Hajdar Alajbeg vodi svatove u Stambol**, od koga si nju čuo?

Međedović: Iz pesmarice. Jedno begče mi je čitalo. I ono što ti priča, i ono mu je brat.

Vujnović: Aha! Dobro. Koliko si puta nju sluš'o?

Međedović: Ništa više bez jednom.

Vujnović: Samo jedanput?

Međedović: Samo jedanput.

Vujnović: Je li dobra ta pjesma, Avdo?

Međedović: Sasvijem je lijepa.

Vujnović: Je li velika?

Međedović: Mislim hiljadu, od hiljade stihova tamo.

Vujnović: Je li lijepo okićena?

Međedović: Fino je okićena. Dobro je okićena, dobra je pesma.

Vujnović: Ima li neki Arapin u toj pjesmi?

Međedović: Ima, Idriz.

Vujnović: Idriz Arapin?

Međedović: Jes'.

Vujnović: Kad je doček'o svatove?

Međedović: Jeste.

Vujnović: Pa ko ga je posjek'o?

Međedović: Đerđelez. Posek'o nije, no mu očup'o, odsek'o uši, i poveo ga živa tamo pred cara.

Vujnović: Ahaha. A onu pjesmu **6. Đerđelez Alija i Vuk Jajčanin**, od koga si nju čuo?

Međedović: Iz pesmarice.

Vujnović: I nju?

Međedović: Ja.

Vujnović: A ko ti je nju čit'o?

Međedović: Jedno momče, preko skorije godina. Boga mi, od ove omladine ne poznajem tako. Jedno s drugome, ima pesmaricu i prodavali su tako jedno drugijem. «Haj, e počitaj mi, počitaj mi, počitaj mi!»

Vujnović: To je sigurno neka pjesmarica o Đerđelez Aliji?

Međedović: Jes', jes', Vuk Jajčanin i Đerđelez.

Vujnović: Da.

Međedović: A ta je glavna pesma.

Vujnović: A **7. Đerđelez Alija i Sibinjanin Janko**?

Međedović: I tu iz pesmarice. I to mi je Šorovo d'jete iz jedne pesmarice. I n'jesam je više vidijo ni od pesmača, ni... Ono beše kupilo za petn'es dinara «Bolovanje Đerđelezovo» i tu. Obadvije behu u toj jednoj.

Vujnović: Da. A je li dugačka ta pjesma?

Međedović: Sibinjanin Janko d'jeli mejdan i Đerđelez?

Vujnović: Ja.

Međedović: Pa prilično. A ne mlogo, okolo hiljade stihova moje pesme, a drugoga, drugoga ne.

Vujnović: A ono **8. Bolovanje Đerđelez Alije**? Je li ta duga?

Međedović: Još kraća.

Vujnović: Je li to iz pesmarice?

Međedović: Jeste isto, isto jedno.

Vujnović: A kada ti čuješ, recimo, jednu pjesmu, okitiš li ti malo više nju?

Međedović: Imam adet, kad vidim primer đe je kitijo i on lijepo, i ja majeno još više,

Vujnović: Aha. Đe bi on stijo, veliš?¹⁷

Međedović: Da.

¹⁷ Smisao Vujnovićevog pitanja: i drugi bi pjevač okitio pjesmu poput Avda, kad bi znao tako kititi pjesmu. U ovo vjeruju i Vujnović i Parry, ali nisu u pravu.

Vujnović: A 9. Boj na Osijeku?

Međedović: Iz pesmarice.

Vujnović: I to iz pjesmarice?

Međedović: Jes'.

Vujnović: A ko ti je tu čit'o?

Međedović: Tu mi je čit'o jedan Korićanin, Lazović, kod Iljazove kuće.

Vujnović: Je li često ti je čit'o, Avdo?

Međedović: Ne često. Dvapat sam se desijo, i to u dva dana. Doš'o kao kod komšije, a ja tu se desijo. I jednom se naminu, te prodoše nekud, pa se opet na konak navrnu. I ja, mila mi bi, reko': «Boga ti, mi iščita tu!» Dvapat sam je čuo.

Vujnović: Je li velika pjesma?

Međedović: Boga mi, jes'. I dobra je pesma.

Vujnović: Dobra je, biva?

Međedović: Jes' vala, brate...

Vujnović: Ima li neki Ljubović u toj pjesmi?

Međedović: Ima, Ahmet-beg.

Vujnović: Ahmet-beg?

Međedović: Jes'.

Vujnović: Je li poginuo?

Međedović: Jeste.

Vujnović: A đe je poginuo?

Međedović: Gore pod tromedu. Hajvaz ga. Ubi on Hajvaza, i on njega, đeneralja, oba jedan kraj drugoga.

Osman «Orle» Kaljić

Vujnović: A ona pjesma, kad je 10. Osmanbega Šestokrilovića šćer zastavijo bijo Sava đeneral, od koga si nju čuo?

Međedović: Od Orla Kalića.

Vujnović: Oklen je bijo taj Oro Kaljić?

Međedović: Iz Vraneša. Kolašin, što se tiče Vraneš, pa Lijeska selo.

Vujnović: Je li gornji ili donji Kolašin?

Međedović: Donji, donji, Vraneš.

Vujnović: Aha! A đe si ga sluš'o, Avdo, kad je on toliko daleko bijo?

Međedović: On je dohodijo, i on tako, i za njim su se vukli. Dobar je guslač bijo, samo je malo šikađija bijo. U najvišem lezetu i u ljubavi, kad je bilo po ovako kod njega, on je one gusli đidnuo, i otole na vrata ka' džin izbeži. Više ga i ne viđi.

Vujnović: A zašto tako?

Međedović: 'Nako.

Vujnović: Im'o žicu?

Međedović: Pa da. A dobar je guslač bijo.

Vujnović: Dobar?

Međedović: I dobar i na oči viđen.¹⁸

Vujnović: Jesi li ga često puta sluš'o da pjeva?

Međedović: Jesam vala, br'te.

Vujnović: Jesi li naučijo dosta pjesama od njega?

Međedović: Boga mi, pa n'jesam hi sve s kraja uzeo. A tu jesam. U glavnome, tu jesam, i dobra je pesma.

Vujnović: Koliko je bijo star, kad si ga sluš'o ti?

Međedović: Mlad momak. Godina, na zdravlje gospodinu (Parryju, op. ZČ), kolik' i on.

Vujnović: A ti, koliko si bijo star?

Međedović: Boga mi, n'jesmo mi u godina razdvojeni mlogo. Nije on od mene bijo mlogo stari', oko deset-dvan'es godina.

Vujnović: Je li to davno bilo, Avdo?

Međedović: Jes' podavno, davno. Još turskog vremena, kaki ne. Još prije no sam ja u regrute otiš'o, hehe!

Vujnović: Prije, a?

Međedović: Prije.

Vujnović: Je li to bilo u kafani đe si ga ti sluš'o?

Međedović: U kafani ovoj velikoj, ovamo idući, pa gornje stran'. Ne radi niko u njoj, onoj najvišoj s donje stran', što je visoka. To je bila glavna kafana, Kućevića Osmanage.

Vujnović: Kako je izgled'o on?

Međedović: Orle?

Vujnović: Da.

Međedović: Silan momak izgled'o. Plavušas', nije crnomanjas', a brkovi tako, i čehre, ljubavne čehre im'o, obraza, lica, oblika. Raznešen čojek, visok, tanak, dobar.

Vujnović: A kako se nosijo?

Međedović: Ka' isto Sado Hadžović, samo malo pobolje, lijep je bijo.

Vujnović: Isto crnogorsku nošnjju?

Međedović: Jes', sve crnogorsku nošnjju. Cijeli Kolašin je nosijo to, do Balkana crnogorsku nošnjju. I u varoši je ovoj ulazila.

Vujnović: Je li on živijo kao pjevač, da je išao sa guslima?

Međedović: Ne, ne, ne, ne, ne. Jok, on je Fejzage Kaljića sin, nije to on podnosijo.

¹⁸ Orle Kalić bio je ne samo glasovit kao guslač, nego i kao jedan od posljednjih junaka o kojima su se pjevale pjesme (što navodi Zaim Azemović).

Vujnović: Pa kako to more bit' Orle Kaljić - musliman? Kako to more bit'?

Međedović: E, tako. To je u njih se moglo naći raznih imena mlogo: Tuaf, Šoro, Orle, Rogo, Hrnjo, Menjo. Kako goj hoj, u Kolašinaca ti je to bilo. Tri-četiri su brata bila, pa on posl'je, znaš, ono, ili otac ili majka: «Ene ga, Orle, Orle», ka' or'o leti, «Orle, Orle!» Tako ostalo. A Osman mu ime.

Vujnović: Aha, to je od Osmana?

Međedović: Jes'.

Vujnović: Tako? A onda njemu je bilo ime Osman?

Međedović: Jes'

Vujnović: I onda posl'je bijo njegov pri-imenak Orle?

Međedović: Orle. Orle. Između svakoga obično, a...

Vujnović: To je bilo od tepanja, ja mislim?

Međedović: Da.

Vujnović: Je li on pjev'o za begove kada?

Međedović: Begovima?

Vujnović: Da.

Međedović: Pa, jes'. Će su glavni ljudi, Orle je tu pev'o.

Vujnović: Kako to: «ĉe su glavni ljudi»?

Međedović: Begovi, age. Tu je, on je bijo agin sin glavni, to su oni junaci držali sebe. Nije on svakoga gled'o, da svakome zapeva, nit' mu je svak smijo reć': «Zapevaj ti!»

Vujnović: Jesu li ga oni zvali da doĉe u nji' kod kuće?

Međedović: A da! Amiraga, Osmanagin sin. To mu je bijo pobratim i ahabab najviši, toga Begana brat,¹⁹ Smajil-aga. Drž'o se i on tak'ije glavnije: Nišića, kao Dervovića, Kajabegovića. O'ĉe je Hamzibeg Kajabegović im'o po, hee! Koji je napon Hamzibeg, pa s Orlom zajedno, pa u mehane, pa u kafane, pa konje pr'o ĉaršije, pa puške pr'o ĉaršije, pa to je sila!

Vujnović: Bi li mu platili, kad je tako pjev'o?

Međedović: Jok, brate! To mu ne bi smijo ko pomenut'.

Vujnović: Zašto?

Međedović: Ne daje se u nisko.

Vujnović: Aha! Drži se visoko?

Međedović: Da. Visok je i bijo, nije fajda.

Vujnović: A dobar je pjevaĉ bijo?

Međedović: Dobar je pevaĉ bijo.

Vujnović: Kako jedan to tako, aga ili beg, moĉe da bude dobar pjevaĉ? Kako to more bit'?

¹⁹ Mislim da se ovaj iskaz odnosi na Begana Ljucu, koji je pomagao Parryju i družio se s njim.

Međedović: E, pa e, on je aga ovak'i. Otac mu je aga, i njega su zvali, i kmetove su imali. I, Boga mi, hol' da ti kažem nešto? On, oni su prošli. Što je Kalića, oni su otišli svi u Aziju. Što je ostalo, otišlo u Aziju. Sad hi nema. A što se tiče tudije, od Kolašina gornjega, pa toga Zatarja tamo, pa i kralj i knjaz budući, pa i od knjaza, pa cijela Crna Gora i zebila je od njih i priznavala hi je.

Vujnović: Kaljiće, je li?

Međedović: Sve, Boža vera. Ne treba ništa to pričat'. Eto, tamo se ljudi kažu pored Tare i pored granice, a toga Orla i Fejzagu: «A, Vejzaga, Vejzaga, A Vejzaga, ilah Vejzaga.» Ništa nema tu, dobri su ljudi bili, oglašeni junaci, i nema šta.

Vujnović: Je li on pjev'o dugačke pjesme?

Međedović: E ova je pjesma, Šestokrilovićeva šcer zabranjena, turila glavu na sapi ovoj hadži-Smajilovoj (odnosi se na pjesmu *Ženidba Smailagić Meha*, op. ZČ.).

Vujnović: Kako to: «turila glavu na sapi»?

Međedović: Primakla se.

Vujnović: Aha!

Međedović: Ka' ono kad pride konj za konjom.

Vujnović: A je li on pjev'o kraćije pjesama?

Međedović: Mogućno da jes'. Eto, ja ti pričah. Nahodijo sam ga nekad s polovine, nekad sprva, pa hi baci ka' đavo, izidi i otidi. Ele, ja tu sam naučijo od njega.

Vujnović: Kako to more bit', kad je on tako bac'o gusli, da je ovako pjev'o odušak tu pjesmu, da ga ti čuješ?

Međedović: Nije odušak, no tako mu dođi. On ne bi vazda to.

Vujnović: Aha! Veliš ti da je bijo isto kao i ti godina, tako nešto?

Međedović: Ne, ne, desetak godina razlika, deferencija, tako je bila njegova od mene; desetak pojače, stari' od mene.

Vujnović: Pa nije to bilo puno staro, Avdo.

Međedović: A ja sam pesme od petn'es počeo učit', a njemu more bit' da je imalo dvajes' i pet. I to je, ja u dvajes' i pet sam najbolji vakat im'o, po pet sahata sam mog'o da ne ostavim pesmu.

Vujnović: Pa kako ti n'jesi mog'o da naučiš od onije kod koga je učijo on'?

Međedović: On je im'o oca pesmača dobra.

Vujnović: Aha!

Međedović: A ja s ocem n'jesam se nikad ni vidijo njegovijem. Eto đe je bilo.

Hasan Nišić Ferizović

Vujnović: Da, da. Pjesma: **11. Pogibija bega Ličkoga**, od koga si nju čuo?

Međedović: Sigurno od Hasana Nišića (Ferizovića, op. ZČ).

Vujnović: Oklen je bijo taj Hasan?

Međedović: Iz Nišića razuren, a o'đe bijo muhadžer.

Vujnović: Doseljenik bijo?

Međedović: Doseljenik.

Vujnović: A đe si ga sluš'o da pjeva?

Međedović: U han, za ćupriju tamo, đe ta' 'otel. Najviše tu je pev'o. Tu su ti se Nišići zbirali. Tu je bijo han glavni, i svi su Nišići tuna dohodili na sohbet, a i Belopoljci pri mešavini.

Vujnović: Beli je pjev'o za Ramazan tako?

Međedović: Pa jes'- Jes', jes', i uz Ramazan pev'o takijem ljudima iskupljenijem.

Vujnović: Je li stalno u Ramazanu, ka' što si, na primjer, ti bijo u hanu tu?

Međedović: Stalno? Nije.

Vujnović: Da, za cijeli Ramazan?

Međedović: Nije, nije.

Vujnović: Nije bijo?

Međedović: Nije, nekije noći.

Vujnović: Jesi li ga često puta sluš'o da pjeva?

Međedović: Pa, nekolika put.

Vujnović: Koliko si puta čuo ovu pjesmu što od njega sad si pis'o ovđe?

Međedović: Izgleda, dva-tri put da sam je čuo. Nije on umijo, Nikola, mlogo pesama.

Vujnović: Da.

Međedović: Od deset ne znam na dvan'es je li iskočijo.

Vujnović: Toliko je znao?

Međedović: Ne. I to bosanskije ni toliko, malo crnogorskije, o Babiću Jašaru i tako. Pričali su mi ga da je dobar guslač, a n'jesam tak'e te...

Vujnović: Pa kako to da je on pjevo toliko puta sve istu pjesmu?

Međedović: Pa jednako, pa jednako. Eto, ja umijem pedeset-še'set pesama. Moguće, demek, ovoga Ramazana pevam jedne u toj kahvi, a druge, ove druge što ostani, ovoga drugoga. I niko se o' tije mojije pesama nije osumorijo, tako su him mile, pa jednako što pevam jedne.

Vujnović: Je li bijo stari pjevač?

Međedović: Jes'. Im'o je, kad sam ja te pesme naučijo, im'o je še'set godina.

Vujnović: A ti?

Međedović: A ja, Boga mi, okolo, momčurak veliki, oko dvajes' godina sam im'o.

Vujnović: Ja. Kako je izgled'o taj stari?

Međedović: Isto nošnju ka' 'vo što ti kaza, finu. Džamadan tako, od bojazeke rukavi. Oko glave tako jedan trabolos. Šalvare i dokoljene crnogorske.

Vujnović: Kako je živijo on? Je li bijo on ko težak? Šta je on bijo?

Međedović: Nije. Ono će on im'o kuće malo u varoši, mahom pod ćiriju, a borijo se s ovijem duhanom, te ga o'đe kupi, a u Plevlja, u Taslidžu je tamo bijo zabranjen. Te tamo krijući nosi po Bobovoj i tamo ovo, što pevaše ova', i tamo po Kamenjoj Gori, po Brečanima. Nosi ga krijući, te prodaji tamo te ponešto zaradi. I prohodijo je dobro.

Vujnović: Ja. Je li on pjev'o za begove ikada?

Međedović: Kad bi došli tamo. A da ga povuču tamo, na odaje da je iziš'o – nije.

Vujnović: Nije?

Međedović: Nije.

Vujnović: A je li onako po hanovima degod da pjev'o?

Međedović: Eto tu, će su Nišići, mahom su u ta' han, a na drugo mesto slabo.

Vujnović: Pa bi li mu dali nešto, kad bi pjev'o ovako?

Međedović: Pa, n'jesam vidijo.

Vujnović: Ništa baš?

Međedović: N'jesam.

Vujnović: Pa, bi li bar kafu ga častili?

Međedović: O! Kafe, za to nije pitanje. I kahve i duhana, to su kutije bile na meru. Nije sad tri dinara, no dva groša oka. Od sto para našega duhana, pa do tri groša lijepoga, a dvan'es groša skopljanski dućan, duhan «Vardar».

Vujnović: I veliš da se on nije hranijo od gusala nikada?

Međedović: Nije, brate. Ja vidijo n'jesam. Sad, jesu li mu tamo pomoć davali Nišići, građani njegovi, bijo je «naš čojek», tako, ja ne znam. Ja da sam vidijo da su mu davali, ja n'jesam vidijo.

Vujnović: Je li bijo bolji ili srednji pjevač onako, ili loši, kako ti to cijeniš?

Međedović: Kod mene dobar.

Vujnović: Dobar pjevač je bijo?

Međedović: Dobar.

Vujnović: Je li dobro okitijo pjesmu?²⁰

Međedović: Moglo bi bit' i bolje.

Vujnović: I bolje?

Međedović: I bolje.

Vujnović: Pa onda kako je to dobar pjevač, ti veliš?

Međedović: E! Čisto je kaziv'o i navodijo je, a ono što nije mog'o iskitit', to mu se nije reć'. Samo, pesma mu je išla bridom i čistom jednom pravom, da ne bi mog'o, ne bi mog'o reći da je vala ovo malo lažavo.

Vujnović: Da.

Međedović: I kod mene je ta' guslač dobar.

Vujnović: Onda, samo je on pjevo istinu?

Međedović: Prema prilici. A ja u ta' rat n'jesam uljeg'o ni u jedan doslen.

Vujnović: Kako n'jesi, kad si bijo ranjen?

Međedović: Ovo je balkansko, to je ništa.

Vujnović: A kad je **12. Serdar Mujo osvetijo bega Ličkoga**, od koga si čuo onu pjesmu?

Međedović: Isto od njega.

Vujnović: Isto od njega? A đe si nju sluš'o?

Međedović: E! Tamam tu u hanu.²¹

Vujnović: Jesi li nju često puta sluš'o?

Međedović: Dva-tri put, četiri more biti.

Vujnović: Bome je duga ona pjesma?

Međedović: Duga?

Vujnović: Ja.

Međedović: Boga mi, jes' dugačka.

Vujnović: A **13. Dolazak vezira u Travnik**?

Međedović: Od Hasana isto.

Vujnović: Isto od Hasana?

Međedović: Jesam.

Vujnović: Je li on pjev'o isto ka' i ti, ili nešto si, ti si malo više dao u tu pjesmu?

²⁰ Parryjevo poimanje «kićenja» i velike duljine pjesme kao temeljnih osobina dobre epske pjesme nije pravilno. Postoje izuzetni epski pjevači, poput Hašira Ćorovića, Bejta Smakića ili Murat-age Kurtagića, koji nikad ne dulje svoje pjesme, niti pretjerano koriste ukrasne teme.

²¹ Premda je Međedović naveo u popisu svojih pjesama da se radi o dvije pjesme, pjevači su obično pjevali *Pogibiju i osvetu smrti Ličkog Mustajbega* kao jednu pjesmu. Tako je ovu pjesmu za Parryja ispjevao i stogodišnji brat Hasana Fezirovića, Hajro Nišić Ferizović.

Međedović: Malo sam ja poviše okitijo, kaz'o sam ti malo prije. Što n'jesu bili sposobni da više okitu i navišu ljude, da su bolji konji njihni, i, može bit' da mu je bilo mučno, nije mu zapalo bilo. Ovi ljudi, to mu sve stoji.²²

Vujnović: Ali, recimo, onđe, je li on pjev'o isto ka' i ti, kad su došli Derviš i Tale tamo kod cara, kod... ne, kod cara nego kod...

Međedović: Kod Ćuprilića da nije, ili ovamo kod kojega velikoga, hoćemo reć'...

Vujnović: Čekaj, dok se smislim. Kad je doš'o beg na iskup, stari, đe su se oni iskupljali, kod Ličanina.

Međedović: Dobro.

Vujnović: Pa kad je na njemu ono bilo loše od'jelo, na Dervišu.

Međedović: Ja.

Vujnović: Pa za oni razgovor, je li on pjev'o isto onako?

Međedović: Jeste.

Vujnović: Nijesi nešto malo više onđe ukrc'o ti?

Međedović: N'jesam mu tuna ništa ukrc'o više. Ja ništa ukrcat' ničije više n'jesam, bez okitit' čojeka, koji bijo da bijo, malo i njegova konja. Kad ga je on kaz'o jednu silu, mučijo sam se ja da ga propenjem još poviše malo.

Vujnović: A je li on spominj'o Radovana?

Međedović: Jes', jes'.

Vujnović: Isto kao i ti?

Međedović: Jes', brate.

Vujnović: A ja sam čuo da je on pjev'o pjesmu, i da je rek'o da je dao Ćupriliću jednu devojku?

Međedović: Ako bide, ja bi smijo nos položiti, u mom prisustvu. A tamo, ako je prigradiv'o drugome, to je drugo.²³

Vujnović: Zašto baš nos, Avdo?

Međedović: Vala, ne drugu okladu, no nos.

Vujnović: E daj mi da jedan cigar zamotam kod tebe.

Međedović: Izvol'te.

Vujnović: I kaži mi sad za onu pjesmu, kad je Luka Pavićević izbavijo onu decu. Čija su ono bila deca? (**14. Osman-beg Delibegović i Pavićević Luka**, op. ZČ).

Međedović: Delibegovića Osman-bega.

Vujnović: Iz Kajsara ih je izbavlj'o, čini mi se?

²² Smisao: Hasan Ferizović ispričao je u svojoj pjesmi događaje istinito, te opisao junačka djela kako treba.

²³ Smisao: kad sam ja slušao njegovu pjesmu, on to nije ispjevao. A moguće je da je u nekoj drugoj prilici Hasan taj motiv naveo u svojoj pjesmi.

Međedović: Jes', iz Kajsara.

Vujnović: Od koga si nju čuo?

Međedović: Da neće bit od oca moga? Vid' der, Boga mi ću ti tu preturit'. I od, od Ćor Husejina je pevata, a čini mi se od oca moga.

Vujnović: Da, od tvoga oca si je čuo.

Međedović: Ja.

Vujnović: More li se tako tačno, na primjer da se sjeti od koga si je čuo, kad si je davno čuo, je li, pa da baš ne znaš?

Međedović: More, brate, Boga mi. Pa i tebe, koji si mlad, i gospodina profesora, a kamo li mene.

Pao, moma, mozak po grkljanu, pa mogu baš onomad ti je kazat', a danas da se mislim čak do ujutru. More mi se skinut' s pameti, od koga baš. Pesama puno, a da him kraj kraju ostanuo, demek. Kad bi mi ostavijo ti na mišljenje: «Vidi, pa se misli!», palo bi mi na um, otkale i kud, i đe sam je naučijo. Boga mi je, Nikola, popalo po mene mlogo hala! Ja se čudim kako prema ovakijem licima umijem ikako.

Vujnović: E! Dobro ti govoriš.

Međedović: E! Je li ovako, dušo moja? Sad bi vas molijo u pitanje, ako bi koju kaz'o, demek, od tije ljudi sam čuo sigurno, i dalje vi prip'o n'jesam. Od Reša Alihadžića, do oca moga, do te dvije-tri pesmarice, do Orla Kaljića, do Islama Radoglavca, do Neka (Nezira, op. ZČ) Kaljića, do Avdage Šahovića. Dalje n'jesam. A od tije, demek, od jednoga čut', a s jednoga turit' na drugoga, to me morete oprostit'.

Vujnović: A bi li moglo bit' ovako, Avdo? Da si ti jednu pjesmu, na primjer, čuo od više njih?

Međedović: Pevača?

Vujnović: Da. Da si je sluš'o, a da si je primijo samo, recimo, od jednoga? I da onda moreš rijet': «Čuo sam je, recimo, od Hasana Međedovića.» I onda, posl'je, da si je čuo od Orla Kaljića, je li? I sad ne znaš baš tačno od koga si je naučijo. More li bit' tako?

Međedović: Ovako ti mogu kazat'. Od prvog guslača, kad mi je doš'o u volju moju, te sam naučijo, prvi guslač, drugi guslač da je bijo i bolji od njega, pa da mi je zapev'o, od njega je naučav'o n'jesam, i učinjelo mi se da nije tako.²⁴

Vujnović: Aha!

Međedović: Molijo bih te da pripalim.

²⁴ Iskaz «učinjelo mi se da nije tako» je vrlo značajan. Međedović naime kaže da se određenu individualnu pjesmu uvijek uči, u njenoj cjelini, samo od jednog pjevača, a ne od više njih. Slijedeći pjevač ispjevat će istu individualnu pjesmu toliko drugačije, da neće biti moguće preuzeti dio njegove pjesme i «staviti» ga u pjesmu prvoga pjevača.

Vujnović: A da ti n'jesi ovu pjesmu čuo od Avdage Šahovića?

Međedović: Boga mi, meni se, od, od ovoga oca moga, od Avdage n'jesam čuo tu.

Husein Međedović

Vujnović: Da. Je li ti otac bijo dobar pjevač?

Međedović: Nije čisti' pesmač, guslač mog'o biti! Čisto i, i pravo, i jasno da ti kaže, a mog'o je biti pookićeni'; ja sam bolje kitijo no on. A da je guslač dobar, begenis'o ga je i volijo ga je svak.

Vujnović: Što je tvoj otac radijo?

Međedović: Tu mesar, to meso prodavali.

Vujnović: Sve prodavali meso?

Međedović: Jeste.

Vujnović: Je li on, recimo, iš'o kada 'vako uz Ramazan da pjeva, k'o što si ti iš'o?

Međedović: Nije, brate. Nije adeta toga imalo tada. Vidiš, ovo uz Ramazan kako ti je pošlo, moj Nikola, moj sine! Od deset godina pred rat balkanski, pokaz'o se tu jedan Latif Zeković iz Dobrinja, iz Prepolji, iz miloševskog sreza.

Vujnović: Ja.

Međedović: Te je on počeo pevat'. Tu je batal kafana, više te dvije česme tamo. To je drž'o ova' zgodni Muzurović kafanu. I ta' je Latif počeo pevat' tuna.²⁵ I tu su se najprije odovlen u kahvedžije. On ga uzmi, te uz Ramazan pevaj, i daj mu šta ko dadni. A on ga uzim'o tamo presije-kom turskog vremena pred balkanski rat deset godina, ne znam, ili, ili... A do toga, maj ako je otiš'o kao Avdaga, kao tak'i ljudi dobri, kod begova, pa oni odriješi česu, pa ona' međžediju, ona' ušluk, ona' čejrek: «Ovo da uzmeš duhana!» To je drugo, a, demek, da se u kafanu zaradi, nije do tadaj bilo. I mene je u toj kafani neđe sad, kako sam tako nekako počeo, desetak godina ima.

Vujnović: Onda su begovi zvali, i onda su oni darovali. To je isto bilo tako?

Međedović: Dar tamo kod kuće, a u kahve nije, n'jesam vidijo.

²⁵ Ovo je neobično zanimljiv podatak, koji dokazuje da je profesionalno nastupanje pjevača tokom Ramazana, barem na području Bijelog Polja, otpočelo desetak godina prije balkanskog rata. Prije toga, profesionalni pjevači nastupali su gotovo isključivo na begovskim i aganskim dvorovima, te u hanovima. Mislim da bi bilo potrebno istražiti kada je profesionalno nastupanje tokom Ramazana otpočelo i u svim drugim bosanskim centrima, posebno u Sarajevu. Naime, ta je praksa najvjerovatnije doprinijela razvoju dugih epskih pjesama.

Vujnović: Aha!

Međedović: Ja. Im'o sam jednoga amidžu, n'jesam ga utuvijo. A otac mi njegovije pesmi prič'o, hadžo Smajo da je dobar guslač bijo. Tamo vezir, kad je doš'o o'de, te hi suris'o u Bosnu, te u Jajce begovima je pev'o, i da je donijo dar od hanuma: dvades' boščaluka i dvades' sedžada. Sedžade je reć k'o ono što donosi Began vama da je vidite, gospodin profesor u onu.

Vujnović: Da, da, znam.

Međedović: Eh! I čitavu komoru da je donijo od otud što su ga darivale, pošto se puštijo iz havsa, samo hanke. A para, prič'o mi je otac, da je kupijo zemlju tuna posl'je sa tijem parama što su mu dali samo u Jajcu kod jednog bega.

Vujnović: Aha! E, dobro je proš'o tu?

Međedović: Dobro je proš'o.

Vujnović: Je li tvoj otac dosta pjev'o, Avdo?

Međedović: Vremena, ili...?

Vujnović: Na primjer, da je, da je često pjev'o, svaku več, i tako?

Međedović: Jes', jes'. Nije kod kuće. Kako odužaju noći, ti rođaci naši. I da je otiš'o kod Mustajbega Ćorovića, kod Osmana Sijarića, kod Nezir efendije nekoga, im'o je kod Mula Šaćira u Godijevo. Na koje goj mjesto otiš'o, što mu se guslima prednijele n'jesu, i moli ga, i moba velika, a na dar mi nije otac pev'o nikomu. Nijesu...

Vujnović: N'jesu nikad ga darovali?

Međedović: N'jesu, n'jesu.

Vujnović: A bi li mu davali štogod?

Međedović: Bi davali, a uz'o ne bi.

Vujnović: A zašto nije uzim'o?

Međedović: E to je bijo ar. Pa i ovo je mene dogn'o andžak...

Vujnović: Ali dar se mora uzet', kad se daruje?

Međedović: Mora? E pa hoćemo li baš? Sestrić mu je bijo Osmanaga, pa Đul-beg Hajdarbašić, pa, efendum, Hamza-beg, pa Rušid-beg, pa: «Adžo Huso!» Mi, u nas je običaj bijo starijega čojeka adžom zovnut', pa koji bijo.

Vujnović: Jes'.

Međedović: «Adžo Huso, mi moremo, mi smo mogućni' tebe, ti cijepaš se, da ti damo dva tovara pšenice, ovna, ovcu!» «Brate, neću ja. Ljudi su kod mene!» A im'o je, šućur. Im'o mi je otac. Doklen, doklen je bijo, imao je. Nije baš siromaštvo. I nije podnosilo se, to je bilo zazor ovdekana, dok se nije dopalo... I ja bi volijo, sine, vidiš. Eto, ja sam više

od vas vidijo hajir, a viđam i toliko godina. Vi viđeli od Boga!²⁶ I tako mi je pristalo, u ovu moju veliku nesreću što se našla. I vama pristalo svako dobro! A volijo bi da n'jesam, da sam u onom mojem uvje... povjerenju, pa da ne pa'nem po ovome. Sram, zasramno je.

Vujnović: E, je li ti ikada otac prič'o od koga je njegove pjesme on primijo?

Međedović: Jes' mi prič'o najviše pesama da je primijo od Ćor Husejina,

Vujnović: A đe to moglo bit'?

Međedović: Najviše se Ćor Husejin bavijo, od... od ... (nečitko, op. ZČ), od Mustajbega Ćorovića do Hasan efendije Vrdljanina, do Al efendije u Korita, Ličine, do Osmana Sijarića, do begova u Raduljiće, u Ivanje, kod Etem-bega, i tudije. I otac mi se tudije nahodijo.²⁷ U čemu se nahodijo više? Kasap je bijo. Kako bidne jesen, od Krstovu dne tamo, oca su mi zvali tamo: «Doženi vola, kravu, debela, pet-deset, uzećemo ti za žito.» I tamo nije imalo n'akoga, te on zakolji i podaj onomu. Žito pokupi veliko i zaradi, i gustuj i zevkuj. A više su ga zvali, i njega, sevep gusala. I tamo, kad se ne nađi Ćor Husejin, i tudije najviše te pesme naučav'o. Tako mi je prič'o.

Vujnović: Je li ti otac dobro znao, kao ti da okiti pjesmu?

Međedović: Nije kao ja.

Vujnović: A đe si ti naučijo tako?

Međedović: Ja sam naučijo iz meraka, iz srca moga.

Vujnović: Aha!

Međedović: Ja.

Vujnović: I ona pjesma, **15. Paša Atlagić ženi sina iz Bišća**, od koga si nju čuo?

Međedović: Iz pesmarice.

Vujnović: Ko ti je čit'o?

Međedović: Zajim. Ovoga Abazbega Zajimovića jedan dečak, u drugome je razredu gimnazije, mali dečak.

Vujnović: Je li duga pjesma ono?

Međedović: Bo... primerno onako.

Vujnović: Je li dobra?

²⁶ Međedovićev iskaz odnosi se na Parryjevu i Vujnovićevu pomoć, nakon što mu je izgorjela kuća (o tome govorim detaljnije u tekstu koji slijedi: *Parryjev ruko-pis «Pitanja iz Bijelog Polja»*).

²⁷ Ovaj i drugi Međedovićevi iskazi, koje sam tek nedavno upoznao, a prenio u ovoj knjizi, pokazuje da sam pogriješio na str. 286 knjige *Mrtva glava jezik progovara*. Međedovićev otac Husein očito jest poznavao Ćor Husa, te tvrdio da je naučio neke pjesme od njega.

Međedović: Boga mi, meni se spala da je lijepa.

Vujnović: Ima li dosta kite unutra?

Međedović: Pa onako. Eto, Vrcićevo to, šes' Katurića. Dobijo on sve, jednog po jednog. Lazara u svatove proveo, i paša ga tamo darov'o i vrnuo se. I tako.

Vujnović: A onu **16. Beg Mustajbeg u robiji u Janoku**,²⁸ od koga si onu čuo?

Međedović: Beg Mustajbeg u robiji? Iz pesmarice.

Vujnović: Ko ti je nju čit'o?

Međedović: I nju tu đeca, bogme, sve ovi đaci na novome.

Vujnović: Aha! Koja je bolja, Avdo, ta ili ona od paše Atlagića?

Međedović: Pa, jednačite su. Sa okićenjem i sa tijem. Majeno je begova žalosnija, znaš, pošto je pao u robiju bijo, te tu, dok se izbavijo. Begiju je tamo poklanjo banu. Isk'o je, posl'je rek'o, poručijo Vrciću da je da tamo za jednoga, Atlagića sina, neka se Begza dadne tamo. Te tu žalos' je malo postajala, da je malo žalosnija od bega to, a jednake.

Vujnović: Je li bila ćirilica, ili latinica?

Međedović: Ćirilica, kaz'o mi je on da je ćirilica, a ja, Boga mi, ne znam sad da mi rekneš za to slovo. Ovako ja znam, tako je. Ne znam, uvjeran bidni, nikak'e riječi.

Vujnović: Vidiš da je nešto šareno, a ne znaš što je?

Međedović: Ne znam, Boga mi.

Vujnović: Kako ti je bolje primit', latinicom ili ćirilicom?

Međedović: Priznati?

Vujnović: Da je bolja pjesma, kako ti je lakše primit'?

Međedović: Latinicom. Ne, no bolje sam se uvjerijo. Pošto imaćemo, ako budete o'đe, za da vi pričam jednu priču, što mi je otac... I to je sve istina. Imali smo tu iz Bijoče jednoga siraka. Siromah bijo, pa u Mojstaru uzeo ga jedan beg u medresu da uči, i da ga hrani na odaji, da mu donese hanki u harem sudove vode za sevap. I tu je beg. On izučijo, softa se učinijo, učevan lijepo, u toj medresi. I beg je pobolijo se na smrt i naručijo hanki svojoj: «Ovoga softu, što mi je, te je naučijo, te nam je hizmet učinijo, ova' bedel za na Čabu.»

(Međedović izlaže ovu priču oko pet minuta, a zatim Vujnović nastavlja ispitivanje o njegovu repertoaru).

²⁸ Varijanta pjesme br. XXI *Lički Mustajbeg i Orlanović Mujo* zbirke Koste Hörmanna. Najzanimljiviju varijantu ove pjesme ispjevao je Murat-aga Kurtagić (vidi pjesmu *Ropstvo Ličkog Mustajbega* u knjizi *Mrtva glava jezik progovara* Zlatana Čolakovića i Marine Rojč-Čolaković, Almanah, Podgorica, 2004.).

Vujnović: I ona **17. Pjesma o Hrnjičić Omeru, kad je izbavlj'o oca i amidžu iz Maltije,**²⁹ od koga si nju naučijo?

Međedović: Baš od oca mi.

Vujnović: Od oca?

Međedović: Ja.

Vujnović: Dobro je. A od koga je naučijo on, znaš li?

Međedović: Kaz'o mi je da je on naučijo od Husejina (Ćor Husa, op. ZČ).

Vujnović: I nju isto?

Međedović: Da.

Vujnović: A ona pjesma **18. Luka od Kotara, kad je ukr'o đogata Orlanovića Muja?**

Međedović: Da l' sam i nju od oca?

Mihajlo Božović

Vujnović: Da. **19. Bolovanje cara Dušana u Prizrenu?**

Međedović: Bolovanje cara Dušana. Ja sam je čuo od Srbina, Boga mi, čini mi se. Boga mi, ne znam pozdravo, ne znam od koga sam je čuo, čini mi se od Srbina.

Vujnović: Od Srbina?

Međedović: Ja.

Vujnović: Od koga?

Međedović: Da n'jesam od Mihajla Božovića počem?

Vujnović: Tako je, Avdo.

Međedović: Ja. Oprostite me što pogriješim.

Vujnović: Jes', jes'.

Međedović: Ja.

Vujnović: Oklen je bijo oni Mihajlo?

Međedović: On je otud, Crnogorac, a o'đe je doseljen, u Dubovo tamo.

Vujnović: Ja. Će si ga ti sluš'o?

Međedović: Sluš'o sam ga u opštini koritskoj, tamam iza koncularije, u jednoj kuli, Skoka nekoga. Boga mi, tu, čini mi se. Tu, vala, n'jesam se š njim viđ'o. Rijetko.

Vujnović: Jesi li ga često puta sluš'o?

Međedović: Slabo, slabo. Momčurak je, nije stari čojek, ne viđamo se, rijetko.

Vujnović: Rijetko, a?

²⁹ Varijanta pjesme br. XL *Hrnjičić Omerica* Hörmannove zbirke. Najljepšu varijantu ispjevao je Murat-aga Kurtagić, a objavio sam je u knjizi navedenoj u bilješci br. 25.

Međedović: Rijetko.

Vujnović: Je li stari' od tebe ili mlađi od tebe?

Međedović: Mlađi, momak tvoga doba.

Vujnović: Sada?

Međedović: Sad. To je skoro bilo. Ja sam tu pesmu čuo, nema baš godina.

Vujnović: Je li velika to pjesma?

Međedović: Onako.

Vujnović: A je li fina?

Međedović: Lijepa je.

Vujnović: Svakako, kad je on Srbin, on nije pjev'o za begove, i toliko kad je mlad?

Međedović: Nije tuna ni podnošeno, meni se čini, tu begova nema. To je bila borba oko Uroša. Osta lud iza oca, i da se preda ili protopop Nedeljku ili Kraljeviću Marku, da ga čuva od partija.

Vujnović: Ne, ja velim za ovoga Mihajila, da nije pjev'o begovima nikada?

Međedović: Boga mi ga čuo n'jesam. Jes' jednu mi pevo Mihajilo, još jednu sam čuo od njega, onu Zmaj Ognjenog Vuka ženidbu.

Vujnović: Aha! Je li to Crnogorac? Mora bit'.

Međedović: Jes', Crnogorac.

Vujnović: Pa doselijo ovde?

Međedović: Doselijo ovde. I onako, uredan je momak, bez uvrede, kako je mladić, i nije, pitom je čojek.

Vujnović: Koliko reče da je star?

Međedović: Tvojem doba, tako. Mlad je momak.

Vujnović: Onda živ je još, kad je tako?

Međedović: Jes', jes'. Eto ga tuna u Dubovo, jes', jes', jes'. Toga istoga delovođe brat, Radovana Božovića brat.

Vujnović: Dobro, Avdo. A onu pjesmu **20. Kad je sultan Ahmetovu šcer zastavijo Crni Arapin, te ga je Marko posjek'o**, od koga si nju čuo?

Međedović: Od Hamida Nišića mi se, eto utuvijo sam.

Vujnović: Jes'. Jesi li je često puta slu... sluš'o od njega, tu pjesmu?

Međedović: Pa jesam dva-tri puta. Bijo mi je u komšiluk, tu.

Vujnović: **21. Kralj iz Ašara ište glavu Đerđezovu u cara?**³⁰

Međedović: Od Hasana Nišića mi izgleda.

Vujnović: Od Hasana Nišića?

³⁰ Ovu pjesmu objavio sam u knjizi navedenoj u bilješci 25 pod naslovom *Katalferman na Đerđez Aliju*. Vidi također poglavlje *Herojska mitska priča* (*ibid.*).

Međedović: Ja.

Vujnović: Dobro. A onu **22. Sjajni Sulejman, kad je prosijo devojku u kralja u Timoku?**

Međedović: Od Sada Hadžovića da nije da sam?

Vujnović: Jesmo li govorili o tome Sadu? Jesmo, čini mi se. Jesi li mi rek'o nešto prije za nj?

Međedović: Govorijo sam ja od Sada još otkad.

Vujnović: Jes', jes'.

Međedović: Ja.

Vujnović: A **22. Zarobljenje Glamočkoga Rama u Francesku,** od koga si nju čuo?

Međedović: Od Sada Hadžovića.

Vujnović: Ja bi rek'o da je ta' Sado bijo najbolji pjevač?

Međedović: Valahi, kod mene jes', najprijetnije. Eto i prič'o sam ti. Svi su ovi dobri što sam hi sluš'o, brate. A, Boga mi, Sado onako, znaš, tihacko, jadno, bedno.

Latif Zeković

Vujnović: **23. Robija Tala Oraškoga u Ozimu?**

Međedović: Da l' sam ti kaz'o, od Latifa Zekovića da je n'jesam čuo?

Vujnović: Jesi, Avdo.

Međedović: Ja.

Vujnović: Oklen je bijo taj Latif Zeković?

Međedović: Tu iz miloševskog sreza, iz Dobrinje. Ima ovdale četiri sahata.

Vujnović: A de si ga sluš'o? Sigurno je dolazijo o'de?

Međedović: U kafanu tu, kod toga zgodnog Treła, kad mu je bijo u kahvi.

Vujnović: Aha! Je li to bilo uz Ramazan?

Međedović: Jes'.

Vujnović: Je li pjev'o tu cijeli mjesec dana?

Međedović: Jes', jes'. Eto, od njega je postalo dar i gusli.³¹

Vujnović: Aha! Rek'o si malo prije za to.

Međedović: Ja.

Vujnović: Je li bijo star kad si ga ti sluš'o, Avdo?

Međedović: Jeste, še'set godina, više im'o.

³¹ Međedović ponavlja da je Zeković bio prvi pjevač koji je pjevao za nagradu u kavani tokom Ramazana. Parryju su, kao homerologu, ovi podaci neobično važni, jer se smatra da je Homer, kao i niz njegovih prethodnika, također bio pjevač profesionalac.

Vujnović: A ti, koliko si im'o?

Međedović: Tako, mladić od dvajes' godina. Pev'o sam i ja već, otpočeo pevat'.

Vujnović: Kako je izgled'o taj Latif?

Međedović: Boga mi je izgled'o, onako, kad ga pogledneš, na kući nije bijo hudo. Prič'o sam, pričali su mi, a nemaše volje, ponašanja nemaše. Znaš u kak'a je od'jela doš'o tuna, i u ta' Ramazan bijo? Kao kad dođe ona' Kasum, ako ti je u hajtaru, ono jutro, te seđe.

Vujnović: Ja, ja.

Međedović: Gaće i košulju, tako, imalo nekak'a. A kod kuće je im'o, kazali su mi, demek, žita i tako.

Vujnović: Je li on živijo k'o pjevač, da je iš'o sa guslama tako?

Međedović: Kazali su mi da je iš'o i po Prijepolju i tamo po Senici, po Novoj Varoši, a n'jesam vidijo. O'de jesam ga vidijo.

Vujnović: Je li ovđe tako bijo doš'o s guslima?

Međedović: Jes'.

Vujnović: Za plaću, a?

Međedović: E da.

Vujnović: A kod koga je tako?

Međedović: Sve u tu kahvu. U drugu nije imalo, sve kod toga Trela, tamo kod...

Vujnović: Samo u kahvi?

Međedović: Ja.

Vujnović: A nije iš'o na saraje begovske da ide?

Međedović: Nije.

Vujnović: Nije?

Međedović: I to od Ramazana do Ramazana je dohodijo, a više ga n'jesam vid'o.

Vujnović: A zašto ga begovi n'jesu zvali, kad je tako bijo dobar pjevač?

Međedović: Al' su mu bili nepoznati, al' su tražili ovako, ka' od ovije krajišnika, da su oni majeno prema njima, ili šta, ali je poniženje, ja ne umijem ti kazat'.

Vujnović: Aha! Kako «krajišnika»?

Međedović: Krajišnik je reći ovo što je pri kraju granice, demek.

Vujnović: Pri kojoj granici?

Međedović: Bliže granice karadačke. To su najvaljani' ljudi. Oni će to...

Vujnović: Aha!

Međedović: Ja.

Vujnović: A jesu li tražili tako od karadačke granice pjevača?

Međedović: A eto, Kolašinci. Koji je pevo? Orle Kaljić. Aaa! Orla basta, čojek, čojek krajišnik. Bez čak krajišnik, nije se reklo meni i mome

drugu, otkale sam bijo, kad sam bijo dobar guslač nije mi se vikalo «dobar guslač», no to je «serhatlija», krajišnik čojek.

Vujnović: Aha!

Međedović: Ja.

Vujnović: Što to ti smatraš? Jesu li to oni krajišnici otud iz Krajine, iz Bosne?

Međedović: Oni ne, ne. Ne smatram to, no je «krajišnik» reći što je najbliže granice, pa ma koje bilo.

Vujnović: Onda to crnogorski krajišnik?

Međedović: Jes'. I ove srbijanske. Tamo ima Kladnica, ima Hum, ima Uvac, imaju Ursule, ima, efendum, koliko sela, Kopaonik. I to kad odeš, svijema se tijekom rekne, što su od ove stran' granice srbijanske, a u blizini, svijem krajišnik pod naški.

Vujnović: Nema tamo pjevača?

Međedović: Pa ima.

Vujnović: Će?

Međedović: Ima hi u Kopaonik, ima hi u Kladnicu.

Vujnović: Ja bi rek'o da ih slabo ima.

Međedović: Boga mi sam čuo da hi je imalo.

Vujnović: E, mi smo tamo tražili, pa nema, Avdo.

Međedović: Nema?

Vujnović: Nema.

Međedović: E, eto su mene predstavljali: «Ja sam sluš'o jednoga iz Kladnice. A jesi li sluš'o onoga iz Ursula? A jesi li onoga iz Kopaonika?» Tako. A more bit', znaš, prenose riječi. A po njihnijem r'ječima, n'jesam iš'o tamo da hi slušam.

Vujnović: Koji je to krajišnik koji je doš'o za begove da pjeva?

Međedović: Oni su držali ka Orla, ka Sada, kao Avdagu Šahovića, ka...

Vujnović: Ali n'jesu to krajišnici, Boga mi?

Međedović: Ama eto, krajišnik. Ne što su oni krajišnici, no, demek, Će su pri kraju ćenara, pa oni hoće da kažu.

Vujnović: Pa onda reci, brate, graničar, a ne krajišnik.

Međedović: E tako smo mi u tom jeziku, o'Će je zbor bijo tak'i.

Vujnović: Ne može Kolašinac biti Nikšićanin, niti ja mogu biti krajišnik.

Međedović: Ni ja to... Eh! Eto tako, običaj, pa obično, kad se zbori, onome se, Ćemu se svikne, na tako i ode.

Vujnović: Je li bijo bolji Latif od Orla?

Međedović: Pesmač?

Vujnović: Ja.

Međedović: Bože, sačuva'!

Vujnović: Nije?

Međedović: Jok, čoč!

Vujnović: A zašto baš on prvi da je unijo tu modu da se pjeva u Ramazan?

Međedović: Možda da, da poglašen, poglašen, demek, pesmač. I neko ga, i ova' ga č'o'ek od tanoće svoje pozv'o. Slab mu rad uz Ramazan. Jednoga ga Ramazana dobavijo, a ono posl'je svakoga. Eto tako. A Orla, i da je, nije ga smijo zovnut' Muzurović tadar. Orle, ne bi ti on ukabulijo da peva za pare toga.

Vujnović: A da je živ, bi li danas?

Međedović: Ako bi p'o, ka' ovo ja, što me upropastijo sin, moguće da bi.

Vujnović: I veliš ti da je Latif iš'o sa guslama, da hi je nosijo?

Međedović: Jes', brate. Eto, ja ću ti nač' dvades' s'jedoka. Eto Begana prvoga pitaj. Ja, što znadnem, ništa ono što n'jesam vidijo, ja ti neću kazat'.

Vujnović: Kakve je pjesme on pjevo, Avdo?

Međedović: Bosanske razne, i okićen je bijo dobro.

Vujnović: Okićen, a?

Međedović: Jes', dobro okićen.

Vujnović: Ko okićen, on ili pjesma?

Međedović: Pesmu da okiti, a ne on. Pesmu, pesmu.

Vujnović: Je li on kitijo bolje, ili Orle?

Međedović: Bolje on.

Vujnović: Bolje on?

Međedović: Bolje.

Vujnović: Kako si mi rek'o, od koga si naučijo ti tvoju kitu da činiš?

Međedović: Ja sam, još sam se mučijo, ako je ispev'o guslač, kad je dobra pjesma za tri sahata, da i ja učinim kako, da i ja izvedem to, da je bolje prema ljudi i prema svačega, pa sam je pev'o pet sahata.

Vujnović: Onda si ti sam od sebe to činijo?

Međedović: Sam od sebe.

Vujnović: Kako si ti mogao sam od sebe to učinit'?

Međedović: Ja, mog'o sam, tako sam im'o merak, pa kad more biti...

Vujnović: Ma imam i ja merak, ma ne da mi se, čovječe!³²

Međedović: A pa dobro. Ima li ljudi, pa idu u jednu školu, pa pada od razreda jednoga četiri godine, a, a ona' jedan izide za četiri godine četiri razreda. Nije svakoga Bog jednako d'o.

Vujnović: Svakako si mor'o da čuješ ti neđe to, ja mislim, onu kitu kako ti kitiš?

³² Vujnović je mladi guslar.

Međedović: Čuj sam nekoliko, ali kaže:

S dvije strane dva rahta od zlata

I pustijo niz prsi silimbeta zlatna...

A bilana nema ni kolana, ni po njima svite. E kad je raht, treba i klobuk. Kad su četiri kolana, tu trebaju biljani. Kad su dva iljikli, a dva ibrišimli. A on kaže četiri kolana

Sva četiri jedan po drugome

a dva iljikli i ibrišimli ne pominje. A jedan mi je prič'o o' tamo «dva iljikli i ibrišimli», a kakvi su, kojijem su pokovati, od šta, to on nije šćeo da peva. A ja sam ga još to izveo. Kad ima tako, more i ovo bit'.

Vujnović: A dobro, a kad nije on rek'o «dva ilikli, a dva ibrišimli», a kako si onda ti znao da imadu «dva ilikli, a dva ibrišimli»?

Međedović: Ja sam znao u druge pesme drugi pesmači što su rekli.

Vujnović: Ahahahahaha! Sad ti meni, to mi reci, prijatelju moj!

Međedović: Te ima iljikli, a on to hi nije...

Vujnović: Dosta je više, dosta je više.

Međedović: Da, da.

Vujnović: Sad sam te ulovijo.

Međedović: Pa fala ti.

Vujnović: Tako treba, jerbo ja znam da ti ne moreš stavit', na primjer, ako nećeš čut', ako baš nije u pjesmi onoj.

Međedović: Pa da.

Vujnović: Ti su čuo da pjeva drugačije onu kitu, onda ti si sam stavijo.

Međedović: Ima, ima, ima, ima, pa more i iz sebe izves'.

Vujnović: Sigurno ima?

Međedović: More, more.

Vujnović: Sigurno da ima, more izvest' to?

Međedović: A mogućno, demek, da sam čuo na drugo mesto đe jedan je kaz'o za jednoga, za jedne kolane «dva iljikli, dva ibrišimli», i ja ova što mi je pesma prijala, on hi nije rek'o, ja sam hi turijo.

Vujnović: Tako treba.

Međedović: Ja ti kažem što znam, što bidem neću ti slagat', pa da i mrem.

Vujnović: Svakako je bolje reć:

Dva ilikli, a dva ibrišimli

nego samo «četiri kolana

I petica, ibrišim kanica?»

Međedović: Ja mislim da je bolje.

Vujnović: Ljepše je, nema govora!

Međedović: Ja.

Nezir «Neko» Kaljić

Vujnović: I kaži mi sad za onu pjesmu **24. Robija Mujove Ajkune u Obiliću, kad je izbavijo Halil**, od koga si je naučio?

Međedović: Baš mi se tu... Da nije od Neka Kaljića, od Nezira Hašinova?

Vujnović: Od koga?

Međedović: Od Neka Kaljića, od Nezira Kaljića?

Vujnović: Da, da.

Međedović: Tako mi se, a ako je greška oprostite me.

Vujnović: N'jesmo govorili mi za nj ništa, Avdo? N'jesi mi ga spomenuo ti.

Međedović: N'jesam doslen.

Vujnović: Oklen je bijo taj Nezir?

Međedović: Tu je iz Grunčareva, dva sahata ovdale.

Vujnović: A đe si ga sluš'o da pjeva

Međedović: Čuo, sluš'o sam ga u našem selu kod bratučeda, kod Halka.

Vujnović: A zašta je tuna dolazijo on?

Međedović: Bratučed mu je. Majka je Nezirova Halkova tetka, mojega, mojega rođaka jednoga. Svojt mu.

Vujnović: Je li star bijo, kad je tamo dolazijo?

Međedović: Nije star bijo. Godina, čije ću ti kazat, od trides' do čet'r'es, od trides' i pet do četeres', tako. Crven momak, napredan.

Vujnović: A koliko ti imađase onda?

Međedović: Pa tako, malije godina sam bijo. Isto, to su sve jedna vremena, te moje pesme naučavane. U roku od deset godina nepunije sam ja te pesme pribr'o k sebe, i posl'je ja n'jesam tražijo mlogo, niti traži koga. Umijo sam i ja do jedno sedamdeset-osamdeset, i ja sam umijo, kad mi je bilo trides' do četeres' i pet godina.

Vujnović: Jesi li ga često puta sluš'o, Avdo?

Međedović: Jesam nekolika put.

Vujnović: Je li fino pjev'o?

Međedović: Dobro, dobro.

Vujnović: Je li dobro okitijo?

Međedović: I dobro okitijo. Evo ovu pesmu, ako dođe na redu da ti je pevam, ništa ti je više okitit' neću no što je on kitijo, pa ćeš vidit' je li je kitijo.³³

Vujnović: Aha! Od čega je on živijo?

³³ Ovo je vrlo neobična izjava, jer Međedović tvrdi da može ispjevati pjesmu baš onako kako ju je čuo od drugog pjevača, ako to hoće.

Međedović: On zemljoradnik bijo. Boga mi, pomajeno i hajduk.

Vujnović: Kako to «hajduk»?

Međedović: Tako, lijepo. Prijedi polagano, pušku pod ruku, pa pr'o Tare, pa pe'-šes' konja, pa ovudije pr'o Javora, pa u Srbiju, Kopaonicima. Tamo preturi, a od Kopaonika Kopaoničani, iz Srbije, pa preturi njemu. Boža pomoć, a noć na glavu, pa će stigni.

Vujnović: Pa kako bi to, on bi i ukr'o?

Međedović: Dabogme.

Vujnović: Aha! Za to je bijo on, kako bi rek'o, nije upravo to hajdučki, Boga mi..

Međedović: E, Boga mi.

Vujnović: Hajduci, oni živu u gori stalno.

Međedović: Boga mi, njemu ne da se zna, a znao se da je hajduk. A sanćim on kako tak'i poštenjak, i tak'i glavni čojek. Ehe! Tak'i je bijo on.

Vujnović: Je li on pjevo po kafanama?

Međedović: Habera nemam. Nije mu znak.

Vujnović: Da. I veliš ti da nemaš habera da je on pjev'o po kafanama?

Međedović: Nemam.

Vujnović: A kako je to bilo kad si ga ti sluš'o u selu tako? Pa je li ti prič'o on da je ikada pjev'o đegod u kafani, kao na primjer...?

Međedović: Jesmo razgovarali, pa o tome nijesmo, pošto nije imalo običaja. Kažem ti, do Latifa nije to, to pojma imalo, pa ja da ga pitam... Nije bilo obično to.

Vujnović: Je li znao dosta pjesama?

Međedović: Pa kaz'o mi je, a n'jesam sluš'o sve od njega, dvajes' pesama da zna.

Vujnović: Aha!

Međedović: A mene se to učinjelo malo.

Vujnović: Je li on bijo dobar pjevač?

Međedović: Vala, brate, dobar.

Vujnović: Je li bijo bolji od Orla?

Međedović: Boga mi, brate, jes'.

Vujnović: Bolji od Orla bijo?

Međedović: Jes', vala! Ovako, a nije im'o đovde. Orlu je pripisalo dobro kad je pev'o. Kopiljan veliki je, sila bijo, i gledan onako, prijatan čojek. Tu su dvije razlike imale. A Boga mi, za pesmu kitit', bolje Neko.

Vujnović: Bolje?

Međedović: Bolje, Boga mi.

Vujnović: Pa ja bi rek'o da je on bijo najbolji pjevač?

Međedović: Pa ni ja ga ne bih isturijo.

Vujnović: Ne bi?

Međedović: Ne bi.

Vujnović: Metn'o bi ga među prve, a?

Međedović: Vala!

Vujnović: Kakve je pjesme obično pjev'o, dulje ili kraće, Avdo?

Međedović: Ko? Pa ja, prema ovoj. Čuo sam hi još od ljudi, pa sam to činijo van prema Neku.

Vujnović: Prema Neku?

Međedović: E vala.

Vujnović: Aha!

Međedović: Što god pogriješim, oprostite me. Star čojek, a ja vaš, pa nemojte se naljutiti.

Vujnović: Je li on bijo Kolašinac?

Međedović: Jes', jes', Kaljić, isto rođak Orlov. Ja mu znam i oca.

Vujnović: A koliko je bijo blizu granice, ovđe kad je staj'o?

Međedović: On je daleko, on je daleko od granice. Tun je, dva sahata ovdale, u Grunčarevo. Tamam tu u tu, uz rijeku idući, kudije ste s gospodinom projahivali konje. Tako, dva sahata ovdale. Bliže Šahovića.

Vujnović: A oklen su došli, iz gornjeg ili donjeg Kolašina?

Međedović: Kaljići došli tuna? Ja, Boga mi, otkale su... Oni su kako je ta' Kolašin pao, oni su asli tun' rođeni, Kaljići. To je sve ovdale. Nijesu iz gornjega Kolašina doseljeni oni.

Vujnović: N'jesu?

Međedović: N'jesu, brate! Iz gornjega Kolašina ti ima ova Ahmetova kabila. (Mislim da se radi o Ahmet-begu Mušoviću, op. ZČ). Imalo hi je u gornjem Kolašinu, imalo hi je tu u Stričine. I Mekići, Drpljani, Hasan, ovi Babajići, Čokrlije. A ovi n'jesu, no asli tu rođeni, a od kada, Bog zna. Ali je kabila, demek, ovdale se zvalo, od Lima obično sve to navíše Kolašin.

Vujnović: Pa onda, koliko ima od njegove postojbine tamo do granice crnogorske?

Međedović: Od Nekove?

Vujnović: Da.

Međedović: Pa jedan momak, kao ti lak, mog'o je, kad uči sabah, od zore otisti na podne.

Vujnović: Doć' tamo?

Međedović: Jes'.

Vujnović: Pa kako je onda mog'o da preskoči, da ukrade konja i vola tamo, Boga ti?

Međedović: On?

Vujnović: E!

Međedović: A on noćas, polagajeno danas, te tu kod, kod Barica i kod Lijeska prenoći u homaru, pa danas da ga ne vidi niko, pa doveče

primakni se na Lastvu, preko Tare. A onamo jataka ima, koji izdaju. To je saživancija bila.

Vujnović: Aha!

Međedović: Pa pe'-šestero konja njemu. A on tudije, te tu kod kuće u homar, sveži neđe kraj kuće u granje. Doveče po noći, a eto javor đe, te u Kopaonik, efendum, dodaj onijem. A oni pripremili od pe'-šes', pa on čeka ovamo. Protura hi. I tak'i je hajduk bijo. I to naročito Kaljići. To him je bijo miraz. Pa izagnat' od Lijeske, doć' o'đe vazdan pazarivat' na pazarnom danu, pa razgledat' tudije od Lješnice ovije deset-dvajes' ovaca jalovije ili dobrije, ili trgovina tu ili u avliji neđe. Zamrkni. «Hajdemote, brate!» Vojska velika, pa se primakni, pa iz onoga tora, pa lahakni, po dvije krave, po tri konja, po četiri konja, lahakni, pa otolena kući.

Vujnović: I onda mađžarije za njih, veliš?

Međedović: Ja, bogme.

Vujnović: Eh!

Međedović: A fala ti, sinko!

(Razgovor o Međedovićevim pjesmama nastavlja se 1. augusta 1935. godine)

Vujnović: Hoćemo li, Međedoviću?

Međedović: Hoćemo, ako Bog da!

Vujnović: S hajerom, veliš?

Međedović: S hajerom, ja.

Rešo Alihadžić

Vujnović: Dobro. Da mi kažeš od koga si čuo onu pjesmu, kad je **25. Nakić Husein zaručijo curu u Janoku**, te je ban dao od Zadra Todoru, pa mu je opet Hamajlić Ibri oteo? Od koga si je čuo?

Međedović: Da l' sam od Reša Alihadžića?³⁴

Vujnović: Od Reša Alihadžića?

Međedović: Ja od toga ja od Sada i tu, od njih dvojice koji, vidi ti!

Vujnović: Da. Oklen je bijo taj Rešo?

Međedović: Bijo je iz Pešteri, a pazarski srez, novo, novopazarski.

Vujnović: Je li daleko odavle, koliko?

Međedović: Devet sahata ima.

Vujnović: Pa đe si ga slušo, kad je toliko daleko odavle?

Međedović: U Senici.

³⁴ Glasoviti pjevač kog je snimao i fotografirao Matija Murko. Murat-aga Kurtagić također je učio od Alihadžića i smatrao ga jednim od najboljih guslara.

Vujnović: Što si tamo iš'o ti?

Međedović: Mi smo tamo pomalo radili, sa ovom kasapnicom, pa pomalo kupovali trgovine, je li ovako.

Vujnović: Da, da. A što je radijo on tamo?

Međedović: On je, on je stočar čojek biv'o tako, i on je pev'o kao ja.

Vujnović: Jesi li ga često puta slušao?

Međedović: Pa n'jesam. N'jesam tamo iš'o ja, mog'o bi ga čut'.

Vujnović: Koliko je bijo star, kad si ga ti sluš'o, Avdo?

Međedović: Od pedeset godina im'o više.

Vujnović: Kako je izgled'o onako?

Međedović: Divan čojek.

Vujnović: Mali sigurno?

Međedović: Boga mi, pa nije ni mali, ni veliki ni mali.

Vujnović: Onako, srednjega rasta?

Međedović: Srednjega rasta.

Vujnović: Je li bijo Arnautin?

Međedović: Nije, ali nosijo ovo odijelo, bijele čakšire i miltan i ova savijuša, ka' što nosu.

Vujnović: A koliko si ti onda bijo star?

Međedović: Mlad, mlad sam bijo, dvajes' godina.

Vujnović: Kako je on živijo? Je li kao pjevač sa guslama živijo, onako?

Međedović: Pa im'o je i na kući lijepo, ali gusli, guslanski je dar prim'o.

Vujnović: Je li pjev'o po hanovima za plaću?

Međedović: Jes', jes', pev'o po hanovima i darivali su ga, a odista, da ga je uzim'o kahvedžija, nije mi u znanju.

Vujnović: Jesu li ga begovi zvali da njima pjeva?

Međedović: Jes', svak im'o volju da ga čuje.

Vujnović: Je li ovđe dolazijo?

Međedović: Nije.

Vujnović: Kako je onako živijo kod kuće? Je li se hranijo samo od gusala ili je im'o dobro iće tamo?

Međedović: Im'o je imanje. Im'o je sinova, im'o je sinovaca, im'o je zadruge, im'o ovaca, im'o, ali čojek što je više, to je bolje rej.

Vujnović: Da, da. Je li dobar pjevač bijo on?

Međedović: Jes'.

Vujnović: Je li bijo bolji nego oni dosad što si o njima prič'o? Je li bijo bolji od Orla?

Međedović: Pa jes'.

Vujnović: A od Latifa?

Međedović: Jes', od Latifa jes'. Latif, ova' je imo, fini' način je im'o Rešo. Dobar je način im'o, znaš, i, i, i gusli išle mu odredno. A Latif je kitijo pesme dobro, a bolji je Rešo bijo od Latifa.

Vujnović: A ja sam mislijo da su pjevači amo najbolji bili, iz ove strane granice?

Međedović: Boga mi je dobar bijo Avdaga Šahović i Sado Hadžović. Mogučno da su bolji bili od Reša. A od ovoga Orla i od Latifa bolji je bijo Rešo Alihadžić.

Vujnović: Bolji?

Međedović: Bolji.

Vujnović: A u čemu je bijo bolji, Avdo?

Međedović: U pesmama, znaš, i onako stalan čojek bijo.

Vujnović: Ili je okitijo bolje pjesmu, ili je znao samo od sebe dobro?

Međedović: Okitijo hi je dobro. Pripsalo mu je što je pev'o.

Vujnović: Jesi li ti malo kite od njega primijo?

Međedović: Pa jesam.

Vujnović: A koji su ono bili da si rek'o za njih da su najbolji bili, koji ono bjehoše?

Međedović: Avdaga Šahović i Sado (Hadžović, op. ZČ), mene se dop'o najbolje, i Nezir Hašinov (Nezir Kaljić, op. ZČ).

Vujnović: Aha! Jesi li primijo pjesama od njih?

Međedović: Jesam.

Vujnović: Da, rek'o si ovde.

Međedović: Jes'.

Vujnović: A kakve je pjesme pjev'o taj Rešo, kraće ili dulje?

Međedović: Pa ja ga n'jesam pit'o kak'e i kako, ali i ljudi drugi što su mi dostavljali, ja sam pev'o tak'u tu pesmu. Kaže: «Od koga si je čuo?» Ve-lju: «Naučijo sam je od Reša.» Kaže: «Dobar je guslač i svaka mu pesma va-lja, ili kratka bila ili dugačka.» I mahom su mu dugačke bile. Tako sam čuo.

Vujnović: Jesi li ga često puta sluš'o?

Međedović: Ništa više bez to jednom.

Vujnović: Samo jednu pjesmu?

Međedović: E! Jes', gotovo kao ova.

Vujnović: Koja?

Međedović: Ka' ova Čuprilića raspoloženje u Bosni (odnosi se na pjesmu *Dolazak Čuprilića vezira u Travnik*, op. ZČ).

Vujnović: Za Boga, Avdo, kako se more tako odjedanput tolika pjesma primiti?

Međedović: Zar ti je nevjerovatno?

Vujnović: Sve mi je vjerovatno, ali čudnovato mi je?

Međedović: E pa ondar kako ovo vi mene verujete, demek, zašto ovoliko dana da vi peva'?

Vujnović: Da.

Međedović: A znadoste de sam nepismen, pa otkud one u mojoj pameti?

Vujnović: A de si sluš'o ovu pjesmu?

Međedović: U Senici, u hanu.

Vujnović: A de je han? Je li baš u Sjenici upravo?

Međedović: Jes', upravo kako se dođe u Senicu, pa dvije česme imaju oduvud, pored Belajovića. Han je bijo tuna. Drž'o ga je neki hadži, hadži Meho.

Vujnović: A što si tamo radijo, u Sjenici?

Međedović: Mi smo kasapi, mesari bili. I o'de bi manjkalo životinje, a tamo se kupuje pojeftinije, pa otidi u srijedu, pa čekaj pazarni dan, pa u petak kreni otud.

Vujnović: Aha! Jesi li često puta iš'o tako?

Međedović: Ljeti, ka, kako je pos'o izlazijo, od četiri do pet puta, šes', i deset. Bidi vakti i na mesec po četiri puta; svake nedelje jednom.

Vujnović: Aha! Jesi li u druga mjesta iš'o, ili samo u Sjenicu?

Međedović: N'jesam dalje, maj po selima. Đekad u Pljevlje, rijetko. U Berane, u Senicu, na pazarni dan u te dvije varoši, a i u Pljevlje đekad, đekad.

Vujnović: A onu pjesmu, kad je **26. Mujo i Halil kad su ufatili Kostreš Harambašu**,³⁵ od koga si nju čuo?

Međedović: Onu sam čuo, mislim, od oca moga.

Vujnović: Od tvoga oca?

Međedović: Ja.

Vujnović: Da. Je li je češće puta pjev'o?

Međedović: Jeste.

Vujnović: Je li dugačka pjesma?

Međedović: A pevah ti je ja.

Vujnović: Jesi li je pjev'o ti?

Međedović: Jesam A to je, u toj je Gavran, pa je to ime jedno isto.

Vujnović: A! Onu što smo pisali?

Međedović: Jes', jes'.

Vujnović: Da, da. A onu **27. Kad je Pinjo iz Beča napad'o na sultana Sulejmana da Os'jek otme?**

Međedović: Onu sam, onu sam čuo od Latifa Zekovića.

Vujnović: A de si nju sluš'o?

³⁵ Ovu izvanrednu pjesmu, možda najbolje Međedovićevo djelo, objavio sam u knjizi navedenoj u bilješci 25. U istoj knjizi objavio sam i Kurtagićevu pjesmu o Kostrešu u originalu i prepjevu na engleski.

Međedović: U toj kahvi, tamo na Boči, što je sad zatvorena, batal.

Vujnović: Jesi li čuo jedanput ili više?

Međedović: Dvapat sam je sluš'o tu.

Vujnović: Je li bilo u velikom razmaku ili neđe u blizu onako, u malo vremena?

Međedović: U Ramazanu jednome, nekako ispred Bajrama peva i s početka.

Vujnović: Aha!

Međedović: A nije šćijo, im'o je pesama još, no mu se zamoliše, pošto begenisali tu pesmu.

Rade Đurđić

Vujnović: Dobro. A 28. Ženidba Maksima Crnojevića, od koga si čuo?

Međedović: Tu sam čuo od nekoga Rada Đurđića iz Jezera.

Vujnović: Će su ta Jezera?

Međedović: Tamo u Šavniku u, u Drobnojaku.

Vujnović: A zašto si tamo iš'o?

Međedović: N'jesam iš'o no on je uz ovu pljačku, kad bi ova komita te ulježe, on doprati otud sa jednijem sinom, te bi na ovoga sinovca mi zemlju, ovoga što je danas sedi o'đe...

Vujnović: Ja.

Međedović: Pa se sa mlom okumi. Jedno d'jete mi šiša i dobro me drž'o ta' kum. I tu sam pesmu od njega čuo.

Vujnović: Je li to davno bilo?

Međedović: Ova država kad je uljegla, ova vlas'.

Vujnović: A, pa to nije davno bilo?

Međedović: Nije.

Vujnović: A Će si ga sluš'o, ovĊe ili u tebe kući?

Međedović: Kući, gore kući našoj.

Vujnović: Je li bijo dobar pjevač on?

Međedović: Jes', dobar. Dobar je i Ćojek bijo. I pevač beše dobar.

Vujnović: Je li dobra ta pjesma?

Međedović: Kratka, a fina je.

Vujnović: Kratka pjesma?

Međedović: Jes'.

Vujnović: A kako počima ta pjesma?

Međedović: Jedno jutro poranijo na dvorove,

Siv-zelen sokole,

Na rijeci Ivanbegovića.

Bože mijo, ko je soko bijo?

To je bijo Crnojević Ivo.
Prije zore dva puna sahata.
I dvori ga mlada Crnogorka.
Ivo, kad se vina napojo
I dobro je ćeif namestijo,
Ondar svojoj ljubi besedijo:
«Ljubo moja, evlad nemadosmo,
Od srca poroda nikak'a,
Bez jednoga sina Maksima.
Dete nije još stiglo za ženjenje,
No jošte ljeta malenije,
Al' nemamo drugoga od roda.
Ja bih rad bijo oženiti Maksima.
No sam dobro, ljubo, namislijo:
Da usidem u Mljetke krvave,
Da sam čuo đe svijet priča
Dobru šceru, šcerku od Mljetaka bana,
Da bih li je sinu isprosijo.»
I ljuba jedva dočekala,
Svome mužu izun poklonila.
Ivo ljubi svojoj govorijo:
«Moja ljubo, moje desno krilo!
Sid' dolje u podrume mračne,
Opremi mi debela dorata,
I turi mi u mušemu zlata,
Hoću isti...
Ama, ljubo, da se nasulimo,
Da nikome ne kažeš,
Crnoj Gori ni mojim komšijama,
Ni mojoj rodu ni kabili,
Doklen ne bi doš'o od Mljetaka,
Đe sam poš'o i đe sam prosijo.»

Vujnović: Dobro, Avdo. Je li znao pisat', znaš li?

Međedović: Rade?

Vujnović: Ja.

Međedović: Bi, umijaše.

Vujnović: Aha! Je li koliko bijo star?

Međedović: Pedeset godina.

Vujnović: Pedeset godina?

Međedović: Jes', im'o.

Vujnović: Oho!

Međedović: On ima sina sad tuna. Ej! Ima oženjene sinove.

Vujnović: Je li on pjev'o za plaću po kafanama?

Međedović: Jok, brate! On je tu doš'o kao Crnogorac, i sedijo jednu godinu na toj zemlji, i otiš'o opet natrag.

Vujnović: Je li teže primit' jednu srpsku pjesmu nego muslimansku, Avdo?

Međedović: U ovome pojmu je malo poteže, nanovo se primaju i glavari i svekoliko, te hi je malo uvrš' u pamet mučnije. A ove smo već uvikli, ove krajeve dolje, te malo je dohodilo mene polasnje ove turske pesme.

Vujnović: Da. A koje su bolje?

Međedović: Mene su se dopadale bolje, da je više ratova i raširenja bilo, u ovoga carstva vakta Sulejmana, nego ove potolnje krajeve. Ovo je nekako ka prisićahno bilo. Tri-četiri pesme imaju ta vuča, i te nekolike paše imaju, a ovo drugo čete i 'nako.

Vujnović: Je li još pjev'o pjesama taj Rade?

Međedović: Jeste, pev'o nekije pesama, ali da sam hi upravo naučijo dobro, pa da ti hi pričam, nit' sam hi pisao, ni' sam hi naučijo dobro.

Milonja Božović

Vujnović: Ja mislim da je od nekoga vlaha i ona **29. Kralj Vukašin i Momčilo vojvoda?**

Međedović: Jes', jes', i onu sam od onoga Milonje, onoga Božovića čuo. Koju? Onu Momčila vojvodu?

Vujnović: Da.

Međedović: Jes', jes', i onu od Srba čuo sam je, pa ja l' je od Rada (Božovića, op. ZČ) ja l' od Milonje.

Vujnović: Dobro. A kako ona počima, Avdo?

Međedović: Momčilovu ljubiu i vojvodu, je li?

Vujnović: Ja.

Međedović: Knjigu piše kralju Vukašine

Na bijelu Skadru na Bojanu,

Na svojemu dvoru visokome.

Knjigu šara, š njom se razgovara.

Bože mili, kom je hotijaše?

On je sprema gradu Pirlitoru

Na vijernu Momčilovu ljubiu:

«Ljubo vjerna Momčila vojvode!

Kad bi, ljubo, dobra srca bila,

Da mi izdaš Momčila vojvodu,

Da te uzmem da mi bideš ljubia.

Da ne gledaš Taru okićenu,
Ljeti s borovom, i jelovom granom i šišarkom,
A zimi Taru lednu,
Okićenu s ledom i snijegom.
Kad bi mene izdala Momčila,
Uz'o bi te da mi bideš ljuba.
Imala bi šta videti amo:
Primorska sela i primorja,
I cvijeće pokraj vode 'ladne,
Od Bojane na četiri strane.
Na šilte bi zlatno sve sidela,
Zlatna bih ti 'dela porezao,
A glavu ti u zlato skovao.
Na grlo ti turijo ogrlice,
Sve u njima žute madžarije.
Uzeo bih dvije posluškinje
Da ti skute nosu i rukave,
Pa bi videla šta je carovanje!»
I tak'a je knjiga načinjena
I pošla je od Skadra krvava,
Te došla Momčilovoj ljubi,
Ljubi pravo Momčila vojvode,
Na njezine prebijeje ruke.
I ljuba je knjigu dofatila,
Te je knjigu šarnu preučila.
Triput uči, a triput je vraće,
Pa ovako dževab opravila:
«Zlatna kruno, kralje Vukašine!
Nije lasno izdati Momčila,
Jer je Momčil šala nije n'aka,
No je krilat i džinovit v'oma,
Sila jedna što je tak'e nema!
I on konja ima krilovita,
On preskače brda i doline,
Seče glave, njega puška neće.
Đe dolazi, tu osuči glave,
I on razlama velike logore.
Ne mogu ti izdati vojvodu!»

Vujnović: Koliko si puta tu pjesmu čuo, Avdo?

Međedović: Dvaput.

Vujnović: Od istoga?

Međedović: Od istoga.

Vujnović: Je li kraća i(li) duža pjesma?

Međedović: Boga mi, onako, nije dugačka.

Vujnović: Ali zašto su one pjesme srpske onako kratke?

Međedović: Pa eto, ja ne znam ni sam. Malo, nije bilo razduženo, nije imalo tak'ije. Mislim tako, a ne znam. Mislim tako, da nije imalo zaratice velike, da nije im'o, imalo sa carske strane, da su išli to pose, da nijesu tako kadri bili kao, i bogati, kao ti Bosanci i ti ajani, i tako. Ako nije zbog toga, il' je kraća him jednoga do drugoga borba, ili manje idenja.

Ja, što je, ne bih umijo kazat'. Samo su kraće nego ove doli.

Vujnović: Dobro. A bi li ti mogao od jedne kratke srpske pjesme da načiniš dugačku pjesmu?

Međedović: Ja ne bih je mog'o načinjet' od njihne dugač(ku), kratke pesme pesmu, pošto n'jesu mi oni guslači kazali nikak'e okite više bez junaštvo. Junaka bih mog'o učinjeti iz svoje volje, i bih ga učinijo. A sanćim, nit' su kazali rahta ni kalkana, ni tije ponosica, ni tak'og oružja, ni panc'jera, ni... Ovo je bilo od sto godina ovamo.³⁶

Vujnović: A onu pjesmu, kad je Hrnjica i Halil... **30. Hrnjica Halil i sedam bajraktara begovije, kad su išli u Beč da izbave Kozlića Mejrušu,**³⁷ od koga si nju čuo?

Međedović: Od Sada Hadžovića

Vujnović: Ono je fina pjesma, ja bi rek'o?

Međedović: Ona? Nije ni ona dugačka, mislim hiljadu, hiljadu i dvesta stihova, nema više, a fina je.

Vujnović: Koliko si je puta čuo?

Međedović: Boga mi, sam je čuo dva ili tri puta.

Vujnović: Jesi li je od koga još slušav'o osim samo od Sada?

Međedović: N'jesam.

Vujnović: Samo od njega?

Međedović: E, od njega sam je čuo i od drugoga n'jesam. I da sam je čuo, n'jesam osluškiv'o. Znam đe je ka' Sado ispevat' neće.

Vujnović: Aha! Dobro. A **31. Robovanje Alagić Alije i Begzadić Rizvana u Zadru?**

Međedović: Od Hasana Nišića ili od jednoga zeta sam je još čuo. Iz Ljuca je bijo, Pašo, Boga mi. Od njih dvojice kojega, ne znam.

³⁶ I meni su mnogi pjevači, na primjer Murat-aga Kurtagić, s punim uvjerenjem tvrdili da je srpska tradicija pjevanja daleko mlađa od bošnjačke! Parryju je neobično zanimljivo da Međedović poznaje nekoliko pjesama, koje je naučio od pravoslavaca, jer je to neuobičajeno u bošnjačkih pjevača.

³⁷ Kratki sadržaj ove pjesme ubacio je Međedović u obliku digresije u svoju pjesmu *Dolazak Čuprić vezira u Travnik*.

Vujnović: Da, da.

Međedović: Ja. A od dvojice sam je sluš'o.

Vujnović: A kako je pjevaš ti?

Međedović: Alagić Alija?

Vujnović: Da.

Međedović: Procmiljela do dva pobratima...

Vujnović: Znam da tako počima...

Međedović: Ja nu?

Vujnović: Ti veliš da si čuo od dvojice?

Međedović: Jes'.

Vujnović: Pa svakako moraš da uhitiš ferak jednoga?

Međedović: Ova' prvi što sam je naučijo. A onome posljednjeme n'jesam ni učijo. A da sam je sluš'o, n'jesam mog'o razdvojiti' jednog od drugoga.

Vujnović: Pjevali su isto?

Međedović: Oba, oba su je pjevali jednako.

Vujnović: Baš isto sve?

Međedović: Sve isto. Ne znam u deset riječi.³⁸

Vujnović: Ali ja mislim svakako da je kita drukčija bila oko nje, ono što bi okitili u pjesmi?

Međedović: Pa baš nije.

Vujnović: Nije ništa?

Međedović: Bogme nije, habera nemam ni više ni manje.

Vujnović: A jesi li ti nešto malo bolje dao?

Međedović: Mogućno da sam ja pobolje okitijo.

Vujnović: Je li dugačka pjesma?

Međedović: Boga mi, pa jes'.

Vujnović: Je li kao «Talova robija»?³⁹

Međedović: Nije. Talova je robija dugačka.

Vujnović: Talova je robija osam godina dugačka.

Međedović: Ne, no i pesma je dugačka.

Vujnović: A **32. Kara-Omeraga u zindanu u Lenderu**, kad je bijo?

Međedović: Da l' od oca sam čuo?

³⁸ Međedović tvrdi da se ta individualna pjesma po svom sadržaju nije razlikovala u izvedbama dva različita pjevača, što je sasvim moguće. Naime, neke individualne bošnjачke pjesme mnogi pjevači tvore na sadržajno vrlo sličan način, a nekima je sadržaj mnogo manje utvrđen.

³⁹ Međedović tvrdi da se ta individualna pjesma po svom sadržaju nije razlikovala u izvedbama dva različita pjevača, što je sasvim moguće. Naime, neke individualne bošnjачke pjesme mnogi pjevači tvore na sadržajno vrlo sličan način, a nekima je sadržaj mnogo manje utvrđen.

Vujnović: Od oca?

Međedović: Ja.

Vujnović: Je li to velika pjesma?

Međedović: Nije. Kratka.

Vujnović: Je li onda on pogubijo Šarac Mahmutagu, kad je doš'o otuda? Kad mu je on preprosijo bijo ljubiu?

Međedović: Jeste.

Vujnović: A 33. **Ograšić serdar kad je podiz'o Bosnu na Diklić serdara**, od koga si onu čuo?

Međedović: Čini mi se od Avdage Šahovića.

Vujnović: Da. Ti si mi nešto rek'o, da je ona pjesma dosta žalovita?

Međedović: A jeste, pošto je dig'o svu Bosnu i velika je borba bila, i dobijo ga je Diklić. A on nije im'o bez jedan u majke, a dvades' godina mu puno bilo nije. I ostala je ta kuća pusta. Pe'stotin' čitluka je im'o. I hanovi i dućani, sve je to otišlo po mirazu, i majka ostala. Već primijo je Mujo na dvorove poslije, bez niđe ničega. Tako prsli mirazi, i ona dočekala te jade, te u tome je žalosna, znaš. A Mujo ga je osvetijo o'dena. Boga mi je i Krajina velika izginula. Tu je borba bila među četiri-pet dana.

Ženidba Smailagić Meha

Vujnović: A 33. **Ženidba Smajilagić Mehe?**

Međedović: Priča' li ti ja iz pesmarice da sam je čuo?

Vujnović: Iz pjesmarice?

Međedović: Ja.

Vujnović: Jes'. Ko ti je čit'o?

Međedović: Hivzo Džafić. Tu jedno momče u kasapnici ima, pa odnekud beše dobavijo, i ovolika beše.

Vujnović: Je li ti je koliko puta čit'o?

Međedović: Pe'-šes' puta.

Vujnović: A jesi li je sluš'o da je ko pjeva uz gusle?

Međedović: N'jesam.

Vujnović: Sigurno n'jesi sluš'o ni od kog?

Međedović: N'jesam.

Vujnović: Dobro, Avdo. Je li to bila velika pjesmarica ili mala pjesmarica?

Međedović: Mi se čini da beše sto i čet'r'es stranica u njoj štampanije.

Vujnović: Sto i četeres' stranica?

Međedović: Ja.

Vujnović: Je li bila velika ili mala, onako, format njezin?

Međedović: Velika, Boga mi. Široka i dugačka, ovolika.

Vujnović: Aha!

Međedović: N'jesam više pesmarice dosle vidijo ni u, gotovo ka' oni gospodinovi što su na one...

Vujnović: One knjige onamo?

Međedović: E! One. Debela je toliko bila.⁴⁰

Vujnović: Nikad n'jesi čuo da se gusla, da se uz gusle pjeva?

Međedović: N'jesam ni od koga je čuo, dok mi je on nije iščit'o.

Vujnović: Nikad više?

Međedović: Nijesam.

Vujnović: Čudo mi je ipak, da onako si ti mog'o iz knjige naučiti, ono da te neko nauči?

Međedović: Pa on je, a nije veliki čokolac, no je on tuka, tuka, tuka, po malo.⁴¹ A ja ti ovo, što se polagano čita, sal volim je...

Vujnović: Jesi li ti okitijo u njoj sve onako kao što je u pjesmarici?

Međedović: Ne, no još više.

Vujnović: Još više?

Međedović: Još više, barem dvojinom.

Vujnović: Aha! Barem dvojinom?

Međedović: Jesam. Hol' da ti slažem, ali da ti kažem pravo?

Vujnović: Pravo, pravo!

Međedović: E!

Vujnović: Pa tako treba.

Međedović: Pa kaz'o sam ti, Boga mi, brate, koji je goj guslač dobar bijo, a ispev'o je pesmu za pet sata, moja je deset. I sad, ako je to da valja, ako nije, da ne valja. Kazaću ti upravo, hoće da se mre!

Vujnović: Jes', tako je.

Međedović: Eh!

Vujnović: Tako je, Avdo! **34. Kad je Bosnić Mehmed izbavlj'o Fatimu onu iz Aršana?**

Međedović: Od Hasana Nišića sam je čuo.

Vujnović: Od Hasana?

Međedović: Jesam.

Vujnović: Dobro. A **35. Ženidba Vlahinjić Alije Zlatom Alajbega iz Klisa?**⁴²

Međedović: Od Sada Hadžovića sam je čuo.

⁴⁰ Ovo je epsko pretjeravanje. Radi se o maloj pjesmarici.

⁴¹ Smisao: čitao je Međedoviću pjesmu vrlo polako, jer slabo čita.

⁴² Ovu pjesmu Parry i Vujnović snimili su u pjevanoj i diktiranoj verziji, a Georg Danek prepjevao ju je na njemački. U originalu ih je pripremio za tisak u Harvardskom izdanju David Bynum (*SCHS VI*).

Vujnović: Ja. A 36. Robija Fatime Rama Glamočkoga u Sinje, kad je izbavijo Halil Hrnjica?

Međedović: U Sinje?

Vujnović: Da.

Međedović: Fatima Rama Glamočkoga?

Vujnović: Ja.

Međedović: Čuo sam je, brate, ili od Hamida ili od Hasana i nju (odnosi se na braću Ferizoviće, op. ZČ). Boga mi ću ti tu slagat'. Od dvojice koji, ne znam.

Vujnović: Reče mi ti o'đe od Reša Alihadžića.

Međedović: Za prvu ili za ovu?

Vujnović: E! Ne, ne, moja je greška, moja je greška. Od Nezira Kaljića.

Međedović: Ja.

Vujnović: Tako je.

Međedović: Od šestine tije, što sam ti kao kaz'o. Ni od koga više nisam naučijo. Šestina li su, osmina li su. A da pogriješim s jednoga na drugoga, to more.

Vujnović: 37. Zadarci kad su ukrali bega Ličkoga ispred kule sa sofe? Od koga si nju čuo?

Međedović: Iz pesmarice.

Vujnović: Iz pjesmarice?

Međedović: Jesam.

Vujnović: Ko ti je čit'o nju?

Međedović: Ovo begče o'đe, ovoga Zajimovića sin.

Vujnović: Je li oni koji je konobar ovde?

Međedović: Molim?

Vujnović: Je li Džemo ovaj, koji je konobar?

Međedović: Jok, jok, no jedno malo, u drugom razredu gimnazije.

Vujnović: A onda drugo nešto. A kad ti je čit'o on?

Međedović: Lani.

Vujnović: Lani?

Međedović: Jes'.

Vujnović: Kad si sluš'o onu, kad ti je čit'o onu Hadži Smajilagića?

Međedović: Ima tri godine.

Vujnović: Tri godine?

Međedović: Jes'.

Vujnović: Koliko puta?

Međedović: Pe'-šes', sedam puta. Drž'o sam dućan, pa dućan bijo kraj dućana, tu u kasapnici, a ona beše kod njega. A ja priđi ovako, kad prođi meso: «Hivzo, molim te, tu mi pesmu čita'!» Pa udri, pa tera, pa tera, pa tera, a ja študira'. V'oma mi je mila bila, i dobra je pesma, izgleda.

Islam Radoglavac

Vujnović: 38. Kad je Filip Madarin ugrabijo Begzadu, šcer, te je Mujo izbavijo? Od koga si onu čuo?

Međedović: Ja od Latifa Zekovića, ja od Islama Radoglavca, od njih dvojice.

Vujnović: Od Islama Radoglavca je ova.

Međedović: Ja.

Vujnović: Oklen je bijo ta' Islam Radoglavac?

Međedović: O'de iz Višcerice, Radova Glava zove se jedno selo. A bijo je tu u zaftijama, u žandarima.

Vujnović: Aha! U žandarima je bijo?

Međedović: Ja.

Vujnović: Ja kako to more bit' da žandarm zna guslat'?

Međedović: On je znao cilj, a to je bilo, nije stalno, demek, nije ka' u ovoj državi tri godine obavezno. Tada se upiši, služi godinu. To pošto ostar'o, uzmi ga. Munasip je neko otud, ima dosta, ima prijatelj. «Uz- mite mi ovoga čojeka!» kajmekamu, načalniku, juzbaši, demek, kome- diru. I uzmi. Tako je išlo. I stare su uzimali i mlade. Po godinu bidi, po, po pet mjeseca bidi, makni, uzmi.

Vujnović: Je li on bijo dobar pjevač?

Međedović: Jes', dobar pevač bijo.

Vujnović: Jesi li ga često puta sluš'o?

Međedović: N'jesam. S polovine, ja s trećine, ja l' sa prva, ja l' sprijed. Dođi mu pos'o i izmakni. I dvades' puta sam ga sluš'o i želijo sam, i nije me zapalo da naučim bez tu jednu pesmu.⁴³

Vujnović: Pa veliš da je on zaftija bijo ovde?

Međedović: Jes'.

Vujnović: A bi li on pjev'o kada u hanu?

Međedović: N'jesam, haber nemam.

Vujnović: Koliko je bijo star kad si ga sluš'o, Avdo

Međedović: Boga mi, ka' ovo ja sad, malo pomlađi.

Vujnović: A ti koliko imadaše onda?

Međedović: Sve to prije askerluka mene te uljegle pesme u šake, bez u uzim, bez ove iz pesmarice.

Vujnović: Ne znam ti ja kad je «askerluk» bijo, što ja...⁴⁴

⁴³ Vrlo zanimljivo svjedočenje o učenju pjesama i vanjskim utjecajima na učenje.

⁴⁴ Vujnović očito nije razumio Međedovića, da je to učio prije nego je pošao u vojsku.

Međedović: Od dvajes' godina.

Vujnović: Od dvades' godina?

Međedović: Ja. Od petn'es do dvades' sve su mi te, bez ove iz pesmarice, što su poslije.

Vujnović: Kako je izgled'o taj Islam?

Međedović: Divan čojek, viđen na očima. Crnomanjas', brci do za uho. Čulah, još između ovije ćulaha imo je ćelepoš. Tako u crnijem haljinama sam ga viđ'o, a viđ'o sam ga i civil, civil kad je bijo. Nošnjju je im'o dobru.

Vujnović: Je li on pjev'o po kafanama?

Međedović: Nemam haber.

Vujnović: A je li za plaću kada pjev'o?

Međedović: Ne z... ni... nije.

Vujnović: A za Ramazan đegod, ne bi mog'o ovako za pare pjevat'?

Međedović: Nijesam ga opazijo, maj za hajtar, ako su ga ljudi uzeli. Poznati bili o'đekana Belopoljci s juzbašom i s onijem, pa bi ga uzeli onako, da him zapeva.

Vujnović: Ondar se nije hranijo od gusala sigurno?

Međedović: Nije.

Vujnović: A kakve je on pjesme pjev'o, Avdo?

Međedović: Te ozdol, krajišničke mahom.

Vujnović: Sve krajišničke?

Međedović: Jes'.

Vujnović: Kraće ili dulje pjesme?

Međedović: Boga mi, ja ne znam kak'e je pev'o, ali je pesmač bijo dobar.

Vujnović: Je li dobro okitijo?

Međedović: Jes' vala!

Vujnović: Imaš li ti koju riječ iz njegove kite?

Međedović: Ima, ima puno, a ima i nastavljeno.

Vujnović: Aha!

Međedović: Pridato.

Vujnović: E sad ima jedna fina, **39. Zulum murtata vezira u Budimu.**

Međedović: To je ista Hadžića Mehmeda u toj (vidi 33. Ženidba Smailagić Meha, op. ZČ).

Vujnović: A to je ona pjesma?

Međedović: Jes'.

Vujnović: Aha!

Međedović: Ta je ista.

Vujnović: Dobro. **40. Vrljičkog ajana Fatima zarobljena u Braun,** te izbavlj'o Babahmetović.

Međedović: Od Latifa Zekovića sam je čuo.

Vujnović: Beli vala. **41. Mujo Hrnjica okreće vojsku na Timok i dobijo Timok**, i tu se ranijo.

Međedović: Je l' od Avdage al' od Sada.

Vujnović: Ja. **42. Mejdan Janković Stojana i Mujina Halila na Zečevu**, kad je Stojan poginuo?

Međedović: Je li od Nezira Hašinova?

Vujnović: Nije nego od Orla Kaljića.

Međedović: Od Orla?

Vujnović: Jes'.

Međedović: Jes', jes'. Kaljić je i to, tu sam preturijo.

Vujnović: Jes'. Nije čudo, to je četrdeset peta.⁴⁵

Međedović: Nije čudo, pa da sam i pismen.

Vujnović: Nije čudo, nije čudo. Kakva (je) ta pjesma, Avdo?

Međedović: Dobra, dobra.

Vujnović: Dobra pjesma?

Međedović: Dobra. Kratka, nije dugačka, a krvava.

Vujnović: Kako su se našli njih dvojica tu?

Međedović: Koji?

Vujnović: Halil i Stojan?

Međedović: To je, preporuka je bila oko đevojaka. Stojan je tamo đevojku pit'o. Im'o volju za đevojku Gavran kapetana, pa ona rekla: «Izvarale su te glave.» Ona se obećala Mujovu Halilu. On posl'je: «Ja ću ti ga zvati po mejdanu.» I u ta' isto pošli. Pjesma je mala, a fina je.

Vujnović: Pa da nije posl'je sin Janković Stojana pogubijo Halila, u toj pjesmi?⁴⁶

Međedović: Vidiš ti, ja, koliko sam ovije guslača čuo, ja n'jesam čuo da je Halil poginuo. Nešto nije mi ni u jednoj pesmi ni jedan dokaz'o.

Vujnović: A Mujo?

Međedović: I za Muja mi je kazato, onako pripovetkom, da ga je ubijo pobratim, turčin, Meho Katanica.⁴⁷ Husejin, Čor Husejin je prič'o ocu mi.

Vujnović: Će? Kako je to bilo?

⁴⁵ Vujnović je preskočio u ispitivanju naslove nekoliko pjesama – vidi Dodatak na kraju ovog teksta.

⁴⁶ Ovdje se Vujnović možda referira na neku pjesmu iz tradicije kršćanske epike svoga kraja, oko Stoca.

⁴⁷ Vrlo sličnu legendu o pogibiji Muja Hrnjice zabilježio sam od Murat-age Kurtagića.

Legenda o pogibiji Muja Hrnjice

Međedović: Meho je im'o ženu, glednu ka' i vilu. A Muju su kaži-vali da je Mujo s vilama. A pobratim je bijo s Mehom. I dobro se držali i pitali se. Pit'o ga Meho: «Ovoliko četuješ i vojskuješ, rane dobivaš, a smrti ti nema. Bi li im'o kak'a bešareta ja od smrti ja šta bi ti bilo? Da l' ti je kaživ'o ja l' ćitab, ja hodža, ja vračarica, ja vračar?» Na jednome piću mu je rek'o Mujo: «Jedna mi je vračarica kazala: «Kad bi te ubilo zlato, teško bi pretek'o!»

I Meho na dva mesta, iz Kunara idući pod Brešljen ka kući, vidijo je vilu s Mujom u homaru. Je l' Mehova žena? Jes'. E otidi jednom u Udbinu, kad žene mu kod kuće nema. I on je smatr'o: «Boga mi je ovo: a ona bila s Mujom!»

I, efendum, Mujo posl'je... Meho sveži hilu i otiš'o u Srebrenicu, te naš'o jednoga zlatara, i sakov'o kuršum ta' od zlata. «Boža vera, rek'o, sad ga biti neću. A drugi put, ako ga nazrim, ako me šćedne, ubiću ga!» I taka' je slučaj doš'o. Poš'o je Meho iz Otoke, bijo kod Kurtagića, kući svojoj preko Kunara. S desne stran' bunar je jedan bijo. U Orahovo – brdo se zove – pogled'o je, kad pod jelom sedi kao Mehova žena Muju kraj krila. I Meho se primak'o od jele do jele i onu, ona' mu kuršum, te se izmak'o podaleko, i ona' kuršum od zlata, te ga zbijo u pušku, i pridi od jele do jele. I Muja među obadva oka. Vile nestani. Mujo ni živ na zemlju. I Meho otele da ide, da zateče. Vila sini tako pravo sentu njegovu.

Meho im'o lake noge, u priječac, te kod kuće. Kad mu žena ljulja d'jete, ni habera od toga. «Oho, rek'o, istinito ubi' pobratima. Ali sam Meho živet' neće!» Te dofati štuc ova' iza pojasa, te sam sebe. I sam sebe, te obadva (poginuše, op. ZČ). To je Ćor Husejin ocu mi prič'o.

Za Mujovu smrt znam. Za Talovu smrt znam, de ga je ubijo carski delibaša bežući na banjalučkoj kapiji. Za Halilovu smrt ne znam. U mojijem pesmama n'jesam naučijo.

Vujnović: Da. **43. Bojičić Alija prosi Begzadu begovu,** te je bila velika borba?

Međedović: Od Hamida Nišića sam je čuo, čini mi se.

Vujnović: Od Hamida Nišića?

Međedović: Ja.

Vujnović: Da. **A 44. Mujin Halil i Ćirko od Đirita?**

Međedović: Tu sam od Latifa Zekovića čuo pesmu.

Vujnović: **45. Marko Kraljević i Musa Ćeserdžija?**⁴⁸

Međedović: Da l' od Rada, da l' od Milonje?

⁴⁸ Ovu je pjesmu sam Vujnović nekoliko puta pjevao Parryju (štoviše, njegova pjesma o Marku i Musi predstavlja Parryjev tekst br. 1).

Vujnović: Od Rada.

Međedović: Ja. Od Srba sam je čuo, od Rada sigurno.

Vujnović: Od Rada, od Rada. Evo pedesete po redu.

Međedović: Bože, sretnjo!

Vujnović: 46. Sultan Sulejman izbavlja šceri iz Kandije?

Međedović: Od oca moga sam čuo tu pesmu.

Vujnović: Beli vala! 47. Ženidba Zmaj Ognjenog Vuka iz Budima šceri budimskoga kralja?

Međedović: Od Milonje Božovića, od njega sam je čuo.

Vujnović: A rek'o si mi prije od bajraktara Talevića.

Međedović: Za tu?

Vujnović: Da.

Međedović: Maj ako sam pogriješijo. N'jesam, no od toga čuo, od bajraktara n'jesam.

Vujnović: Ovde piše, a davno je bilo. Onda si sigurno pogriješijo prvi put.

Međedović: Moguće. N'jesam, brate, no od Milonje Božovića je čuo, i, ako sam ti rek'o, pogriješijo sam.

Vujnović: E, i ja bi' rek'o, za što srpska je pjesma. **48. Robovanje Đerdeleza sa trin'es krajišnika u Lengeru,** od koga si pjesmu tu čuo?

Bajraktar Talević

Međedović: Da n'jesam tu počem čuo ja od bajraktara?

Vujnović: E ova jes'.

Međedović: Ja.

Vujnović: Ova jes' beli od bajraktara. Āe si ti njega sluš'o, Avdo?

Međedović: Dvapat u ovome hanu iza mosta, ovamo Āe ova' veliki 'otel prema srezu. Tu je kupljeno i tu sam Talevića sluš'o.

Vujnović: A oklen bješe taj bajraktar Talević?

Međedović: Iz Nišića.

Vujnović: Koliko je onda star bijo, kad si ga sluš'o, Avdo?

Međedović: Pedeset godina. Ka' ovo Began.

Vujnović: A ti?

Međedović: A ja od dvades'.

Vujnović: Kako je izgled'o taj bajraktar?

Međedović: Vala, viđen čojek, n'jesi treb'o videt' čojeka. Im'o je viši čeperak od ovoga što je pev'o, Ragiba (Gojakovića, Parryjevog starog pjevača koji je učio od Āor Husa, op. ZĀ), a širok, mislim baš aršin i po da mu je im'o preko pleći.

Vujnović: Što je to «viši» čeperak?

Međedović: Duži.

Vujnović: Aha!

Međedović: Ja.

Vujnović: Kako je on živijo ovđe, kaži ti meni?

Međedović: Boga mi je živijo lijepo. Eto tako, ka' što vi priča', ka' i ova' Hasan. S duhanom i s pregonom. U Pljevlje je bijo zabran duhanu. A oni su ovdale ćerali i imali prijatelje velike tamo, i Nišiće, Bajroviće. Do njih ukrca. Ova, malo ga i Mahmut-paša drž'o Bajrović, a bila mu Pljev-lja u šakama, te zarađiv'o dobro.

Vujnović: Je li on bijo dobar pjevač?

Međedović: Jes', brate. Nije mog'o mimo njega proći.

Vujnović: A kakve je pjesme obično on pjev'o?

Međedović: Najviše crnogorske, a i krajišničke. Svake vrste pesama pri njemu se moglo nać'.

Vujnović: Pa zašto, kad on dobar pjevač bi, ne nauči ti nego samo jednu pjesmu od njega?

Međedović: Nije me zapadalo, nije moglo njega, nije mene moglo zapas'. On' ne bide vakti. Od kako bide Đurđevdan, pa do mesec po Mitrovu dne, on ne moš' da ga vidiš. Sve ti je u svijetu, s duhanom, sa kačacima, sa tako.

Vujnović: Je li on bijo bogat?

Međedović: Lijepo je prohodijo, a boga'stva nije im'o. Kad nije im'o zemlje, nije im'o vatana, ja ne mogu rijet da je bogat čojek. A provod mu je bijo i fino se nosijo sasvijem. Toke im'o, traboloz im'o, šalvare dobre im'o, traboloz pojas oko sebe im'o. Silah vazda nosijo. Dvije puške sam mu gled'o, tako, fine krastavice, u srebro cijele glave.

Vujnović: Ja.

Međedović: Nož među njima. To znam.

Vujnović: Je li on pjev'o za plaću o'de?

Međedović: Nema'm ja haber da je on ikad za plaću. A sad mu Hajro (Ferizović, op. ZČ), ona' onđek, ja ne znam čuste li, kad je pev'o, te se sastale paše sa knjazom Nikolom, da mu je palo tu dvajes' lira u zlatu dara.

Vujnović: Talu?

Međedović: E, e, bajraktaru Taleviću. To je Talević, a bajraktar je, on je nahod.

Vujnović: Da, da. Kako to «nahod»?

Međedović: Naš'o se po smrti očinoj. Pošto mu je otac umro, bila mu majka samdruga, u drugom stanju, i posl'je se rodijo. To je nahod rej.

Vujnović: Da, da. Je li bilo onda begova ovđe, kad je on pjev'o?

Međedović: Jes', brate, napon veliki bijo.

Vujnović: Jesu li ga zvali da im pjeva?

Međedović: Pa zvali su ga i iš'o je na Kučevića odaju, te pev'o, a za dar ne.

Vujnović: Nije za dar?

Međedović: Nije za dar. Bez otidi na večeru. «Da dođeš, bajraktare, noćas!» - Osman-aga je vik'o da dođe. Te pođi još dva-tri Nišića šnjim glavnije, na sohbet tako. I posl'je je gudijo.

Vujnović: Ja bi rek'o da je najviše pjev'o za Nikšićane?

Međedović: Pa jeste.

Vujnović: Onijem svojijem?

Međedović: Boga mi, jes'. Tu him je sednica bila. I kad muhabeti, te sohbet otvara: «Boga ti, nam uzmi malo, bajraktare, gusli!»

Vujnović: Dobro. Još jedna pjesma ima, Avdo.

Međedović: Da Bog da, sretnjo!

Vujnović: 49. **Robovanje carske sultanije u Koltuku**, kad je Hrnjica nakon osam godina izbavijo.

Međedović: Tu sam od oca moga pesmu sluš'o.

Vujnović: Ja. Reče mi ovđe ti «od Orla»?

Međedović: N'jesam, brate!

Vujnović: Ma ja sam pis'o, a hasli si mi ti tako rek'o. Evo, da smo pili rakije, ne bi ti rek'o ništa, a onda smo pili kiselu vodu, znaš, kad je ono bilo.

Međedović: E pa ondar, neka je greška moja. A ja znam da sam je od oca naučijo.

Vujnović: Možda si sluš'o i od Orla?

Međedović: Sad, ne znam. Od oca sam je čuo i od njega je naučijo, a ako sam premitijo, te vi rek'o...

Vujnović: E dobro si prič'o, Avdo. Ti si jedan su kojijem sam ja razgovar'o baš za pjesme. Ti si oni koji je najbolje prič'o o pjesmama!

Međedović: Da Bog da, da ste mi vi zdravo!

Vujnović: Najbolje si ti prič'o.

Međedović: Fala vi, i vama!

Vujnović: I ti si najistinitije rek'o.

Međedović: Da Bog da, da ste zdravo, i đe ste, da ste, da ste dobro!

Vujnović: E, ako Bog da.

Međedović: Ti prvi, pa i oni dva!

Nikola Vujnović lijepim rukopisom potpisuje ovu svoju transkripciju:

Dubrovnik, august, 1937.

Vujnović Ivanov Nikola.

Dodatak

Najpedantniji među svim sabiračima bošnjačke epike, Parry je odmah nakon snimanja preslušao snimku ovog razgovora Vujnovića s Međedovićem i usporedio je s popisom pjesama. Otkrio je da je Vujnović preskočio nekoliko pjesama iz popisa, te je zatražio da 9. augusta 1935. godine Vujnović još jednom ukratko ispita Međedovića od kojih je pjevača naučio svoje pjesme. Navodim samo one dijelove ispitivanja u kojima se razgovor vodi o tim, u razgovoru nenavedenim pjesmama.

Vujnović: E sad ćemo te opet pitati za one tvoje pjesme od koga si ih naučio. Onomadne kad sam pit'o pokvarijo sam sve. Ali u momentat ćemo...

50. Ženidba Mujova Halila iz Budima?

Međedović: Od Paša, od Paša Ljuce, ili Islama Radoglavca, od njih dvojice.

Vujnović: 51. Ženidba Lalića Ahmeta iz Udbine Ajkunom Babahmetovića?

Međedović: Od oca.

Vujnović: 52. Udaranje Muja Hrnjice na katune Šimun kape-tana u Pižutsko?

Međedović: Od oca.

Vujnović: 53. Zajim Alibegova ženidba u Budimu?

Međedović: Od oca.

Vujnović: 54. Novo bulju'baštvo Bojičić Alije?

Međedović: Od oca.

Olga ZIROJEVIĆ

ISHRANA NA BALKANU – ORIJENTALNI UTICAJ

Već sami nazivi velikog broja jela i pića tzv. nacionalnih kuhinja na balkanskim prostorima svedoče o jakim turskim, odnosno orijentalnim uticajima. Oni, zapravo, datiraju još iz vremena Vizantije, čija je kultura predstavljala, takođe, jedan srećan spoj balkanskih, odnosno grčkih i orijentalnih elemenata. Vizantiju će zameniti Tursko, tačnije, Osmansko (ili Osmanlijsko) carstvo, čija će vladavina, drugim rečima, uticaji, trajati i dugo vremena (najduže u Makedoniji i Sandžaku, a najkraće u današnjoj Vojvodini). Pored novih poljoprivrednih kultura, koje su doneli novi gospodari Turci - Osmanlije, i sa zapada počinju da pristizu one iz no-vootkrivenih zemalja: paprika, kukuruz, pasulj, mnogo kasnije, krompir i paradajz.

Tu su, naravno, i uticaji novih etničkih skupina, koje dolaze na ove prostore, u prvom redu Jevreji, Cincari i Jermeni. Prekodunavske oblasti, pak, ulaze, od početka XVIII veka, u sferu austrijskog odnosno nemačkog kulturnog kruga. Kod nas se nazivao prosto švapski, po Švabama tu kolonizovanim tokom XVIII i XIX veka. Preko jadranske obale, opet, dopiru venecijanski, odnosno italijanski uticaji. Uz zatečene žitarice: pšenicu, ječam, proso, raž, ovas, speltu (kao da je identična s turskom kapludžom),¹ gaje se još heljda, krupnik, pa pirinač, a kasnije i kukuruz. Tu je i dalje ranija suražica, odnosno turski mahlut. Žitarstvo je za Carstvo, ističe Bogumil Hrabak, bilo značajno: a/ jer je od proizvodnje znaste hrane živeo najveći broj stanovništva; b/ jer je od proizvedenih žitarica država mogla da izvlači razne poreze i desetak na sultanovim hasovima (dobrima), a spahije kao socijalni nosioci te države i svoju feudalnu rentu; c/ što je viškovima hlebnih kultura ishranjivana vojska i flota, te garantovana ishrana stanovništva gradova, koji su se umnožavali i povećavali. Shodno svom značaju, izvoz žitarica, ali i drugih poljoprivrednih proizvoda (ponajpre, pirinča, masla, ulja) nije ni ovde, kao ni u žitorodnim područjima na hrišćanskom Zapadu, bio slobodan. Iz ne malobrojnih sačuvanih sultanskih zapovesti saznajemo da «prema odredbama ahdname (ugovora) Dubrov-

¹ U jednom anonimnom tursko-srpskohrvatskom rečniku iz XVII veka kapluca se prevodi kao pir.

čani imaju pravo da za novac kupe tri hiljade modijuma pšenice i tri hiljade modijuma prosa za svoju prehranu od carskih hasova (...) i da iz tih luka dopreme ovo žito u Dubrovnik, o čemu im se izdaje uobičajena zapovest». I Mletačka republika je, zna se, izvozila žitarice iz Turske, a i velike količine žitarica, koje su stizale u Budim (u drugoj polovini XVI veka) preticale su, pretpostavlja se, i za izvoz, što će se dešavati i u kasnijem vremenu. Inače, za prodaju žita na stranu bez odobrenja bila je predviđena teška kazna – veslanje na galiji, kako to svedoči visoka zapovest upućena kadijama Jenidžea, Đumuldžine i Karaferije iz 1564. godine. Najstariji poznati opis hleba – osnovne hrane stanovništva – potiče iz pera francuskog putnika B. de la Brokijera (1432): «bio je - kaže on - pljosnat i tanji od ublija (korneta), imao je oko jedne stope u *okruglinu* i bio je savijen kao fišek». Za našeg sunarodnika B. Georgijevića, koji je jedno stoleće kasnije mnogo godina proveo u turskom sužanjstvu «oni upotrebljavaju ne baš rđav hleb (...), crn i beo, isto kao i naši, ali oni posipaju na nepečeni hleb neku vrstu semena koje se zove susa(m) pa se on posle peče. To je onima koji jedu mnogo prijatno; to naši nikad ne upotrebljavaju osim u Španiji u nekim mestima, to jest u kraljevini Granadi i oko Sevilje». U pitanju je, očigledno, beskvasni hleb, odnosno pogača, koja je, iz italijanskog (*focaccia*), veoma rano ušla u naš, ali i u sve ostale balkanske jezike, pa čak i u mađarski i nemački, kao i u jezike okolnih naroda, a od nas su je, najverovatnije, preuzeli i Turci (koriste je i danas). I evropski putnici, Nemač H. Dernšvam (1553-55), Prus R. Lubenau (1587), kao i Franacuzi, F. di Fren-Kane (1572) i P.Lefevr (1611) jeli su putem pogače mešene samo od brašna i vode, bez soli i kvasca, pečene direktno ili indirektno pod pepelom. Na Lefevra su ostavile loš utisak, dok za poznatog engleskog putnika, doktora E. Brauna, «teško da ima boljeg hleba u Evropi od ovdašnjeg – spravlja se i mesi s velikim trudom. Lak je, zdrav, ukusan i tako jeftin da se za dva pensa dobija koliko za dvanaest u Engleskoj». Pa dalje: «u svim zemljama pod Turcima gde sam putovao, nalazio sam na tako dobar i ukusan hleb da je za mene bila prava gozba jesti ga uz vino, a bio je dovoljan za hranu i uz vodu». Pored pogače, Turci su poznavali i kvasni hleb – fodlu ili fodulu. Bila je pljosnata, nalik na lepinju, a mogla je biti različite težine. Najčešće je iznosila 100 dirhema, odnosno 320gr. U prvoj polovini XVI veka fodule se javljaju u carskoj kuhinji. Najviše su se trošile u imaretima, ali i istanbulskim sarajima. A dobijali su ih, uz platu, i janjičari, otuda i naziv janjičarski hleb.

Čuveni turski svetski putnik Evlija Čelebija pominje (1660) među beogradskim specijalitetima i «bijeli latinski hljeb somun». A u Sarajevu, opet, kaže Evlija, «ima jedna vrsta hljeba koji je sladak kao med, tako da ga se čovjek ne može zasititi». Dopao mu se, takođe, dok je bio vruć i «hljeb od prohe» odnosno kukuruznog brašna. Beli hleb, koji je bio jako

cenjen, pominje Evlija i u raznim anadolskim gradovima kao lokalni specijalitet. Vrsta malog okruglog pekarskog hleba koji se spravljao od belog brašna – sa kvascem – bio je i simit.

Za potrebe vojske pripreman je dvopek – peksimet, otuda i naziv vojnički ili državni (miri) dvopek. Zna se da su ga proizvodili pekari u Travniku, a svakako i u drugim mestima.

Od peciva najpoznatiji je burek (borek), koji se javlja u XVII veku. U jednom tursko-srpskohrvatskom rečniku iz XVII veka zabeležen je ušćipak. Uz hleb, ili bolje, umesto njega, jele su se, kao i u ranijem vremenu, i kaše, spravljene od raznih žitarica.

Novinu, međutim, predstavljaju dva nova proizvoda, koje Turci donose na balkanske prostore (da bi se zadržali do danas). To su bulgur i tar(h)ana. Oba se prave od žitarica, pretežno od pšenice. Bulgur (burgul, balgur, gumbur) prevodi se u rečnicima obično kao pšenična prekrupa. Iz većine relevantnih rečnika saznaje se i o kakvoj vrsti prekrupe je reč, odnosno da je u pitanju pšenica koja je posle kuvanja, sušenja, lomljenja, pogodna za kuvanje pilava umesto pirinča, kako to sažeto i praktično obaveštava Š. Sami.

«Kod nas se mnogo ceni i bungur – zapisaće krajem XIX veka S. Trojanović. Može biti od ječma ili od pšenice, a pravi se istovetno po svim zemljama gde Srbi žive. Prvi se pravi na taj način: ječam se kuha neko vreme, ali ne u ključaloj vodi nego se više bari, zatim se izvadi i lepo osuši. Pošto je dovoljno suh, gruva se u stupi, a time se od ošlja očisti (ako ječam nije čist, kao što rade u Jadru) i u nekoliko istuca – to je bungur». A «bungur pšenični isto se onako ukuha kao ječmeni, ali kad se osuši ne tucaju ga u stupi, nego ga u vodenici krupno izmelju, ili bolje rečeno tek prekrupe. Upotrebljava se isto onako kao i bungur ječmeni». Za V. Stef. Karadžića bungur je kukuruzni ili pšenični; i u području Laktaša, kao i u Hercegovini pravi se isključivo od kukuruza. Ponegde su se pod bungurom podrazumevale sve vrste žitarica koje su mlevene u vodenici ili čak uopšte sve što je lomljeno i drobljeno. Sredinom XVI veka francuski putnik P. Belon tvrdi da se bulgur (bohourt) sa ostrva Lezbosa (Mitilene) šalje svuda po Turskoj i da je njegova upotreba, uz taranu, jako velika u celoj Turskoj da ne može biti veća. I na budimsku carinu stizalo je, u nešto kasnijem vremenu, daleko više pirinča i bulgura nego brašna. I tarana (tarhana) se proizvodila od pšenice. Veoma je značajna namirnica u ljudskoj ishrani; i danas ima svoje mesto i u turskoj i u balkanskoj kuhinji.² Upravo ova dva navedena proizvoda bila su zamena, sve do XIX veka, za tada još skupi pirinač – najznačajniju kulturu koju će na balkanske prostore doneti Turci Osmanlije.

² U Makedoniji se naziva trano, a u Grčkoj trachanas. Sarakačani u Makedoniji pravili su taranu od krupno mlevene pšenice pomešane sa mlekom i sušene na suncu, a u Bosni se i danas pravi od belog pšeničnog brašna, jaja i soka od paradajza.

Ova prastara kulturna biljka verovatno je postala od divljih vrsti rasprostranjenih na području od južne Indije do Kine. Iz Indije³ stiže u iranske zemlje, pa u Mesopotamiju, Siriju i Egipat (u Španiji je poznat od X veka). Svoju veliku ekspanziju ova žitarica doživljava tek u VII veku. Upoznavši je u Iraku i jednom je prihvativši Arapi su je gajili svuda gde su za to postojali klimatski uslovi. Kasnije će je preuzeti i Turci (zajedno sa perzijskom terminologijom). Početak uzgoja pirinča u Rumeliji, odnosno oko Plovdiva vezuje se za Lalu Šahina (oko 1365. godine). Na našim prostorima prvi ga pominje Brokijer, negde oko Niša «u lepom kraju u kojem mnogo raste pirinač». Evropski putnici će ga kasnije pominjati na potezu od Jagodine do Niša. A sudeći po relevantnim turskim popisima (defterima) gajen je i u dolini Resave, oko Leskovca, u Makedoniji, Grčkoj, Albaniji i Bugarskoj (oko Plovdiva, gde je bio crvene boje).

Zbog velikog značaja pirinča – posle pšenice najznačajnije namirnice u osmanskoj ishrani - njegova proizvodnja bila je pod direktnom državnom kontrolom i, kao i pšenica, podlegao je zabrani izvoza iz zemlje. Prodavao se po balkanskim gradskim trgovima – donošen je obično tovarom, ali i kolima – a u velikoj količini stigao je u vremenu od 1571. do 1580. godine, i na budimsku carinu, odnosno tržište, pa je moguće da je tu preticao i za izvoz. I u kasnijem vremenu pirinač je donošen na ugarske carinarnice, neretko i u velikim količinama. Inače, trošio se veoma mnogo po imaretima, derviškim zavijama (tekijama) i, naravno, u carskoj kuhinji za spravljanje čorbi, raznih pilava, slatkiša (sutlijaš), pa i boze. A na azijskim prostorima još i za proizvodnju vina, dok je od pirinčanog brašna tu mešen i hleb.

Među novim kulturama koje su u vreme turske vladavine donete iz Amerike veoma značajno mesto zauzima nova žitarica – kukuruz. Sasvim je sigurno da je kukuruz u Evropu, kao i na ostale kontinente prispeo iz Amerike. Treba, međutim, pomenuti da je kukuruz mogao biti poznat i u Aziji mnogo pre 1492. godine.

Sudeći po imenima koje nosi – kokoroz, kukuruza, trakinja, turčinak, turščica, turska pšenica, golokud, (p)čenka, rumetin, momoroz, moruza, tuerkischer Waiz, grano turco, misir, urmetin, fermentun, furmentin((a), carevica (carevka) kolomboč (po Kolumbu) - došao nam je sa raznih strana i u razna vremena. I dok je za Italijane i Francuze bio gran turco odnosno le ble de Turquie, za Nemce tuerkischer Waiz, Turci su ga nazivali misir, što bi značilo da im je stigao preko Egipta. Da li je tatarsko žito (gendom-i tatar odnosno Tatarenkorn), koje je 1571. godine carinjeno u Budimu, kukuruz, kako to pretpostavljaju, uz rezervu, priređivači ovog značajnog turskog izvora? Najverovatnije da jeste, jer, koliko se dosad zna, kukuruz treba da je stigao u Dalmaciju 1572. a u Srbiju 1576. godine, gde se najpre

³ Otuda i njegova imena birindž i oriza potiču iz sanskrita.

gajio po baštama. Dugo se smatralo da se prvi put pominje 1612. kada je donesen među Srbe graničare u Varaždin. Kukuruz (misir bugday) je sasvim sigurno gajen na Kosmaju, kako to svedoči jedno tursko privatno pismo iz prve polovine XVII veka. A zna se i da je četrdesetih godina istog veka izvožen iz Bosne u Split. Nešto kasnije Evlija Čelebija je u Sarajevu jeo «hljeb od prohe». Da je ova žitarica rano ušla u svakodnevnu ishranu balkanskog stanovništva svedoči i njegovo često pominjanje na mađarskim carinarnicama počevši od 1690. godine (tuerkhischer Waiz). Gajen je, kako se tu vidi, po Sremu i Bačkoj. Iz jednog dosad neobjavljenog turskog popisa, datiran je u 1714. godinu, saznajemo da se čak u 29 sela radničkog hasa mukate Kučajne i Majdanpeka gajio kukuruz; i to duplo više od pšenice, odnosno u proseku 255 oka ili 327kg po domaćinstvu.⁴ I ovaj podatak bi, uz tursko ime, išao u prilog davno iznetoj pretpostavci da je kukuruz stigao u prekodunavske oblasti sa Balkana. Nešto kasnije nastali turski popis Smederevskog sandžaka (1741/42, takođe neobjavljen) pouzdano svedoči da je kukuruz gajen u znatnim količinama na prostoru Srbije; ušur od njega (misir) upisuje se, na žalost, redovno sa ušurum od pasulja (fasulya), pa tako nedostaju precizniji podaci o obimu njegove proizvodnje. Očigledno je, međutim, da je ovaj ušur iznosio više od onog koji se uzimao od ostalih žitarica. Smatra se, inače, da su ga u Banat doneli Nemci, otprilike u isto vreme. Godine 1780. kukuruz je već bio glavna hrana u Crnoj Gori, a u isto vreme zabeležiće i sarajevski hroničar Bašeskija «većina svijeta, pa bili oni kadije ili hodže hranilo se kukuruzom». Ali kada se, nedugo zatim, zbog suše, «kukuruzno brašno po ceni izravnalo sa pšeničnim, svet se okanio i kukuruza». Kukuruz se kaže poznati francuski geolog A. Bue (koji je, pored ostalih, znao i naš jezik) jeo i poluzreo – zelenjak i purenjak – dok su kokice bile poslastica za Slovene; pomešan sa mlekom dobijao se kačamak, slovenski kulja, dački memeljiga. A mleo se u ručnim žrvnjevima. Od povrtnarskih kultura, kao i u ranijem vremenu, najviše su se gajili kupus, beli i crni luk, pa mahunarke; naročito sočivo, bob (bakla), grah (baš pod tim imenom)⁵ i grahorica (burčak), kako se to vidi iz najranijeg turskog popisa Oblasti Brankovića (1455). U ovim prvim popisima uz sočivo – merdžumek, često se beleži i merdumek (danas te reči nema). Da li je to jedna vrsta sočiva? Izneta je pretpostavka da bi to mogao biti grah-poljak. Gaji se dosta i repa. Shodno svedočenju jedne

⁴ Za ustupljeni podatak dugujem zahvalnost kolegi Srđanu Katiću.

⁵ Grah ovde nije pasulj, koji će nam doći u kasnijem vremenu već, najverovatnije, neka vrsta divljeg graška ili je, možda, u pitanju crni kineski pasulj (tur bogrulce). Od XVI veka ime roda Phaseolus prenosi se na iz Amerike donete vrste, prema španskom fajol. Inače, u nekim našim krajevima nazivi grah i pasulj su danas sinonimi.

vakuf-name iz 1514. godine (Skoplje) u tamošnjem imaretu trošeni su: spanać, repa, odnosno šargarepa, šalgam (naziva se svinjska ili slatka repa i u to vreme zamenjivala je krompir), tikvica. A u prvoj polovini XVI veka na solunskoj pijaci prodavali su se: naut, sočivo, grahorica, bob, grah, crveni i beli luk, praziluk, krastavci i bundeve. Putnici Dernšvam i Belon pominju, sredinom XVI veka, plavi patlidžan, bundevu i krastavce. Od ovog prvog (melanzaana) pravilo se vrlo dobro jelo, kaže dalje Dernšvam. U vidinskoj kanunnami (iz 1586) javljaju se naut i spanać, a u već pomenutom anonimnom rečniku (iz XVII veka) zabeležene su sledeće povrtarske kulture: tikva, repa, kupus, zelje, luk, hren, mrkva, sočivica, mak, komorač, paprika (tur. ititburnu i yešil biber). Ova poslednja treba da je doneta na balkanske prostore krajem XVI veka kao «indijski biber», a nije isključeno ni da je u vremenu između 1571. i 1580. donošena i na budimsku carinu. I Uskufijin tursko-bosanski rečnik (iz 1631) zna za papriku, (tur. frenk biberi).⁶ U ovom rečniku prvi put se, koliko smo mogli da utvrdimo, javlja pasulj (posulj). Ova mahunarka (Fiesohlen), zajedno sa graškom i sočivom, donošena je, od poslednjih godina XVII veka, na ugarske carinarnice, i to ne u malim količinama. Među namirnicama koje su se 1730. prodavale u Beogradu nalaze se i grah i pasulj. A kako je već istaknuto on je oko 1740. godine bio uveliko gajen po celoj Srbiji pod imenom fasulya. Jedno stoleće kasnije Bue tvrdi da su u srpskim zemljama za turskog vremena pasulj i kupus «osnov kujne». A potom će i F. Kanitz zabeležiti da se od sveg mahunastog povrća gotovo isključivo sadi pasulj, koji je omiljeno narodno jelo, što će uglavnom ostati i do danas. U kuhinjskim defterima mitropolitskog dvora u Beogradu zabeleženi su, uz pasulj, sočivo, grašak, keleraba, plavkasti kelj, spanać, špargle, šargarepa, kiseljak, žuta repa, rotkva, ali i bečko sočivo i bečki grah, karfiol, kao i tikve. A na mitropolitskom majuru bile su zasadene i «artičoke». Uz navedene povrtarske kulture, sa nemačkom kolonizacijom u Banat stižu još peršun i krompir.⁷

Već sama imena ove poslednje kulture: zemljak, zimik, kompijer, krtola, podzemljica, pozemica, rašak, ruski, rusijanka, kao i krompir, svedoče da je i on, poput kukuruza, stizao na naše prostore sa raznih strana i u razna vremena. Zna se da su ga među srpske graničare doneli, 1760. godine, vojnici iz Češke. U Crnu Goru ga je iz Rusije doneo (1786) vladika Petar I, otuda i imena ruski i rusijanka (u okolini Foče, u koju je prenesen

⁶ Pod imenom biber, kako i danas Turci zovu papriku, za razliku oid «našeg» bibera koji je tamo kara biber.

⁷ Od nem. Grundbierne – zemljana jabuka. Krompir (Kartoffl), donet iz Pešte carinjen je još 1699. godine u Baji. A to bi bio, koliko smo mogli da utvrdimo, i njegov prvi pomen na balkanskim prostorima. Poreklom sa Anda ovu kulturu, staru oko osam hiljada godina, Indijanci i danas zovu plod bogova.

zove se rušnjak). U Dalmaciju su ga 1808. doneli Francuzi, i od njih treba da su ga primili Bošnjaci, kaže francuski konzul Paskal-Tomas Furkad (senator Dandolo «imao je dosta muke da navikne svoje potčinjene na ovu biljku»).

U vremenu od kraja XV do sredine XVIII veka u carskoj kuhinji trošeno je sledeće povrće: blitva, patlidžan, zelena salata, praziluk i rotkva (brusanska), a u narednom veku pominje se i zeleni paradajz.

I voćni fond je u vreme turske vladavine obogaćen, jer se, uz grožđe, trešnje, jabuke, kruške, orah, kesten, šljive, višnje, badem (na Primorju), oskoruše, jagode (kako to svedoči postojanje starog naselja Jagodine), javljaju i nove vrste: breskva – šeftelija, mušmule, kajsija, turundža (vrsta gorke pomorandže). Polazeći od njihovih imena trebalo bi da su nam stigle posredstvom Turaka. Sudeći po imenu kajsije u Vojvodini – aprikozna, mogla je tu doći i sa zapada (Nemci je pod tim imenom – Aprikose, poznaju od sredine XVII veka).

Bostan (doslovno, vrt, bašta) pod kojim se kod nas (a ponekad i u turskim izvorima) podrazumevaju dinje i lubenice, trebalo bi takođe da su stigle posredstvom Turaka (ne pominju se, naime, u srednjovekovnim izvorima, poput jagode, na primer). Međutim, nisu, jer kako je odavno utvrđeno, ove reči ušle su u slovenske jezike još u praslovensko doba. A njihovom domovinom smatra se inače Azija

Veliki ljubitelji voća i slatkiša uopšte, Turci su nam, nema nikakve sumnje, doneli i nove vrste voća. U Budimu, Prus R. Lubenau, nalazi nekoliko vrsti mađarskih šljiva, Evlija pominje u Skoplju šljive bardaklije i šeftelije, a Bašeskija u Sarajevu zerdelije (vrsta rane šljive). Po istom autoru naročito su bile rodne šljive požegače. Šljiva je u Bosni «omiljeno drvo u voćnjacima», zapisao u XIX veku jedan francuski putnik. U turskim cenovnicima iz XVII veka pominje se i beogradska šljiva (Belgrat erigi), uz onu iz Amasje. I razne vrste krušaka, kao karamanke, jeribasme, taku(i)še, treba da su stigle sa anadolskih prostora. U gradu Kjutahji – kazuje nam opet Evlija - bilo ih je čak 26 vrsti. Tu su i trešnje; a one u Banja Luci, ašlame, opet oslanjajući se na Evlijino svedočenje «budu toliko slatke, sočne i ukusne da ih nema ravnih u Evropskoj Turskoj (...), Arabiji ni Perziji». Sočne trešnje, sedam vrsti, našao je i u gradu Kjutahji.

A kada je voće u pitanju na Evliju je izuzetan utisak ostavio grad Ohrid. Tu je našao devet vrsti dunja, 24 vrste izvanrednih šljiva i isto toliko krušaka. I voće je bilo tako sočno da se nije moglo prenositi iz jednog kraja u drugi. Njihove jabuke, međutim, izvezile su se u kutijama u sve zemlje i dugo vremena su zadržavale svoj ukus i slast. A i u Beogradu «u Munir-efendijinoj bašči ima sočnih kumru-kajsija koje su teške po četrdeset drama (1284gr), zatim sočnih šeftelija koje su teške po stotinu drama, a

ima i grožđa, šljiva, krušaka, trešanja, dinja i lubenica». U Novom Pazaru, pak, bilo je čak 48 vrsta jabuka i 35 vrsta krušaka.

Kako se to može zaključiti iz raspoloživih osmanskih kanuna (zakona) i drugih izvora na balkanske gradske trgove stizalo je, pored domaćeg voća, u prvom redu grožđa, i južno voće: smokve, badem, hurme, turundže, narandže, sveže, a i sušeno: groždice, suve šljive, kruške. Od Turaka se do danas sačuvao izraz evenak, evenka: na konac nanizano grožđe ili smokve, koje su se sušile pod strehom.

Voće - kruške, grožđe, šljive - stavljalo se, najzad, i u turšiju, kao što se u velikim količinama i ukuvavalo.

Kada je reč o stočnom fondu, i dalje su se najviše gajile ovce i svinje, o kojima se najviše i zna budući da je samo sitna stoka, tačnije, ovce, koze i svinje, bila oporezovana (i smatra se da je taj porez bio vrlo stimulativan). O krupnoj stoci – konji, goveda, bivoli - kao i o pernatoj živini, postoje samo posredna svedočanstva.

Iz kanunnama za Budimsku i Ostrogonsku skelu (1546) saznajemo da su u Austriju izvoženi volovi, krave, ovce, konji, svinje (uz goveđe i ovčje kože). Po kazivanju engleskog putnika, doktora Brauna, «ima mnoštvo volova koje, kako se misli, šalju na stotine hiljada godišnje u Italiju, Nemačku i druge krajeve; i obično se kaže da ih imaju u tolikoj količini da bi mogli snabdevati veliki deo Evrope». Pominje i bivole koji se koriste za oranje.

Dosad objavljena građa o carinarnicama u Ugarskoj (iz prvih decenija XVIII veka) svedoči pouzdanije o obimu izvoza kao i o vrsti izvožene stoke, odnosno da su dogonjeni veliki i mali slavonski volovi, ugarski volovi, veliki ugarski volovi, mali vlaški volovi, male slavonske krave, pa ovce, jagnjad, konji i svinje; i to, tovljene, obične, od jedne i od pola godine.

I na balkanskim gradskim trgovima prodavala se živa stoka: ovce, jagnjad, koze, svinje (koja se tu mogla i zaklati); kokoške, i golubovi (ređe). Jedino se u već navedenom turskom defteru iz 1714. beleži ušur od kokošaka i gusaka. Anonimni rečnik iz XVII veka zna za tuku, odnosno bibu. A u Beogradu je, opet, kako tvrdi Evlija, gajena misirska kokoš (sa crvenim hursum-vratom).

Už živu stoku prodavala se i pastrma, tako je na budimsku carinu stigla goveđa, ovčja i svinjska pastrma. U bosanskim kanunnamama pominje se ovčja pastrma – sušenica. I Evlija nalazi u Sarajevu ovčju i goveđu pastrmu sušenu na hrastovini, kao i burek od kokošijeg mesa. Pastrma u Mostaru merila je 20 do 30 oka. U Sarajevu se, kaže Bašeskija, jelo, uz pastrmu, i sveže jagnjeće, goveđe, kozje i bravlje meso.

O konzumiranju svinjskog mesa na čitavom prostoru carstva svedoče porez na svinje (resm- hinzir), novčana dažbina koju su hrišćani davali za

uzgoj svinja (jedna akča ili aspra na dva svinčeta), kao i porez na božićno klanje svinja (**resmi-i Bojik**), iznosila je jednu akču na svaku zaklanu svinju.

Uz meso domaćih životinja jela se i divljač. Nabrajajući darove prirode u Ugarskoj, doktor Braun kaže da «ima mnogo i jelena, zečeva, sva-kovrsne živine, jarebica i fazana».

I riba je trošena budući da je ceo hrišćanski narod postio, a i Turci su bili ljubitelji ribe.

Zahvaljujući povoljnim prirodnim uslovima, mnogim mrtvajama i plavnim terenima, a u Djerdapskom sektoru Dunava (sve do regulacije krajem XIX veka), obliku i sastavu tla, odnosno mnogostrukom i srećnom spoju prirodnih okolnosti, ribolov je na Dunavu bio mnogo razvijenija privredna grana nego što će to ikada biti u kasnijem vremenu. I ne samo na Dunavu; po svedočenju doktora Brauna «Tisa se smatra za reku najbogatiju ribom u Evropi, ako ne i u svetu; tako da se kaže da se sastoji od dve trećine vode i jedne trećine ribe».

Najdetaljnije podatke o ihtiofauni Dunava ostavio je italijanski polihistor (i carski general) Luidi Fernando Marsilji (1658-1730) u svom čuvenom delu *Danubius*. Ribljih vrsta bilo je, kaže on, ukupno 53, a zabeležio je i sva njihova, pa i slovenska imena (sablar, jesetre, šaran, vretenar). Na području cele Srbije bilo ih je, sredinom XIX veka, svega 66 vrsti, a početkom minulog veka njihov broj u Dunavu smanjio se bio na tridesetak.

Iz zvaničnih akata osmanske administracije saznaje se kako je riba lovljena (što je uticalo na visinu poreza koji je pripadao sultanovom hasu i spahijama): običnim metodima, u virovima, u gardama, daljanima ili vršom (koš od pruća). Daljani su bili veštački zagrađena i zatvorena lovišta ribe pri morskoj, jezerskoj ili rečnoj obali u kojima se riba čuva kako bi se po potrebi lovila. Najviše ih je bilo na delu Dunava od Budima do Vidina.

Izuzetnu pažnju savremenika privlačile su uglavnom one vrste riba koje daju crnu ikru (kavijar), a to su bile moruna, jesetra, čičkava jesetra ili pastruga i kečiga. Inače, svi evropski putnici ističu da je riba u Beogradu tada bila neobično jeftina i prodavala se na posebnoj pijaci. A jela se sveža ili konzer virana: soljenjem, sušenjem na suncu ili želatinom pretvarana u pihtije. Kao posebna veština smatralo se soljenje ajvara (kavijara). O značaju ribolova na sremskim prostorima svedoči i naziv dela istočnog ogranka Fruške Gore – Kalakač.⁸ I zemunski Gardoš možda treba dovesti u vezu sa nekadašnjim gardama.

Na budimsko tržište stizala je sveža riba (u fučijama i kolima) i soljena. I na balkanskim trgovima: Kruševcu, Užicu, Vidinu, Sarajevu, po

⁸ Od glag. *kaliti* – iseći ribu duž leđa, parati, posle čega se sušila na vazduhu.

Sremu prodavala se riba. A na trgu čuvenog rudnika Novo Brdo (1488) navode se poimenično: moruna, šaran, štika, sveže ribe, jegulja, morske ribe, kao i kavijar.⁹

I u kasnijem vremenu, kako to svedoči građa o balkanskim trgovcima u Ugarskoj, izvožene su velike količine moruninog kavijara, ali i sveže, kao i smrznute, usoljene i dimljene ribe (uglavnom morune, ređe štuke) sa panonskih prostora.

Masnoća na kojoj se pripremala hrana nazivala se, kao i u ranijem vremenu, maslo. Najstarije značenje ove sveslovenske i praslovenske reči je ulje, zatim mast¹⁰ od mleka, mast, salo, puter.

Pored ostalih dažbina vlasii (stočarsko stanovništvo) davali su spahijama i jednu mešinu masla.

Na gradskim trgovima, kako svedoče relevantni kanuni, prodavalo se maslo; neretko se navodi da je u mešini, koja je mogla biti različite veličine. U zakonu za grad Kruševac, na primer, mešina masla od 20 litara. Ponekad se ističe da se prodaje čisto maslo; u kanunnami za Segedinski sandžak navodi se da je ovčje maslo. Na kruševačkom trgu prodavali su se, uz maslo, i salo, kao i zejtin, odnosno maslinovo ulje,¹¹ a u Sarajevu uz maslinovo, i susamovo ulje. «Iz sezama se – kaže Dernšvam – cedi ulje, koje je slatko i gusto i upotrebljuje se u svim jelima...». Polja pod susamom video je negde oko Plovdiva.

Susam je gajen i u Makedoniji, koja je bila poznata po svom šarlaganovom ulju (i danas se tamo proizvodi vrsta putera - taan).

Masnoću, a tu spada i slanina (čak se, čini se, više trošila od same masti) hrišćanima (pa čak i dvovercima) obezbeđivao je uzgoj svinja. A od ulja, uz maslinovo, koje je bilo relativan luksuz jer se obično dopremalo iz daljine, trošen je u znatnoj meri i šarlagan. Kasnije će ga cediti i iz semena maka.

Pored pšenice, pirinča, mesa, pod zabranu izvoza spadale su i masti: maslinovo ulje, maslo i loj. U jednoj naredbi skadarskom sandžak-begu i kadijama naglašava se i svrha zabrane: »da ne bi sirotinja iz vilajeta trpela muku zbog oskudice«. Međutim, na ugarske carinarnice donošena je, početkom XVIII veka, mast (Schmalz). Najverovatnije svinjska, ali i slanina, loj, puter, maslinovo ulje, riblja mast. I na mitropolitском dvoru u Beogradu trošeni su maslo u tulumu, loj od bubrega, kao i slanina.

U užičkom kraju, kaže S. Trojanović, maslo se pravi prosto: «skinuti skorup s mleka saspu u bakrač, pristave na vatru i dotle mešaju, dok se maslo ne odabere, a trop ne slegne. Ovako istopljeno maslo žuto je kao ulje...».

⁹ U carskoj kuhinji javlja se od vremena sultana Mehmeda II.

¹⁰ Od tur. mešin - meh od ovčje ili druge štavljene kože.

¹¹ Od tur. zejtin - maslina.

U Bosni i Hercegovini se, kako to svedoči L. Grđić-Bjelokosić, maslo priređuje na dva načina «metenjem mlijeka ili skorupa i topljenjem skorupa». Maslo se dobijalo i topljenjem kajmaka (ili skorupa). A po varošima je trošena i sumasnica koja se pravila od govedeg loja i masla. U nedostatku masla zimi bi se topio i bravlji loj, koji bi se osoljen i zavijen u košuljicu od loja istoga brava, sušio na dimu. A Cincari su, kaže Trojanović, preostalu surutku od kačkavalja koristili za dobijanje masla; ono netopljeno se trošilo odmah, a topljeno je moglo da stoji i deset godina.

Na Kosovu i Metohiji, kako to navodi G. Elezović, maslo je bila mast koja se dobijala iz kajmaka; i moglo je biti netopljeno, mlado, meteno, nemeteno. A, kao i u srednjem veku, u maslo se se ubrajali još i ulje i zejtin (tj. maslinovo ulje).

U carskoj kuhinji pored ulja biljnog porekla, od maslinki, lana, susama, korišćene su i životinjske masti: od čuvenog ovčjeg repa (anadolske ovce), od bubrega, i salo. Ipak, najviše se trošio maslac.

Pored masla od mleka se pravio i sir, koji je zauzimao veoma značajno mesto u ljudskoj ishrani; kao i u ranijem vremenu mogao je biti u kolutima ili u mešini (tulum). Tako je vlaško stanovništvo imalo obavezu da daje, pored ostalog, i krug sira.

Sir koji je prodavan po našim i balkanskim trgovima poblizhe se ne opisuje. Tržna trošarina naplaćivana je na tovar i kola ili, kada se prodavao u malim količinama, na svaku tuluminu.

Značajne količine sira nošene su, u čabrovima i tulumima, i na budimsko tržište.

Negde od sredine XVI veka (1558) javlja se na balkanskim prostorima i jedna nova vrsta sira – kačkavalj. Iz jednog spora među Jevrejima u Vidinu saznajemo da su ga oni tu pravili od masla dvadeset stada ovaca, koristeći, pri tom, svoje specijalne kalupe. A Jevrejin, sa kojim su se sporili, prodavao je i kačkavalj od mleka bivolice.

Iz kasnijih responsi se saznaje da su Jevreji kačkavalj izvozili u daleke krajeve. I na svakom koturu je bio drvenim pečatom otisnuti znak (kašer). Povlasticu da proizvode kačkavalj imali su, početkom narednog veka, i Jevreji u Sofiji i Solunu.

Na mađarske carinarnice donošen je običan sir, brnza i turski sir. Da li je ovde reč o urdi, vrsti sira koja je vezana za tursko vreme? «U najgoru vrstu sira – kaže Trojanović – valja uračunati urdu, koja se negde zove vurma, furda, na planini Miroču i izvara, a tu se najprostije i pravi. «Kad veliki kotao pun surutke od mleka dobro provri, skine se i procedi kroz cedilo. Ona drobina što ostane zove se urda».

Urda je, kaže Konstantin Jireček, ovčji ili kozji sir, a poznat je na čitavom prostoru Balkana, uključujući i susedne zemlje. Za njega znaju i Rumuni, Malorusi, na Pindu i u Karpatima.

U današnjoj Vojvodini se, pod austro-nemačkim uticajem, odomaćio tzv. «švapski sir», od nekuvanog mleka sa kojeg se skidala pavlaka.

U Bosni i Hercegovini «u glavnom imade samo dvije vrste sira, i to cijeli masni ili presukača, i slani, vareni, toratan ili prдавac, kako to već koje zovu. Prvi se pravi od cijelog mlijeka, a drugi od mlijeka koje je okajmačeno. Za zimu se ostavlja u mješine isto onako kao i kajmak».

I kajmak ili skorup – u prekodunavskim oblastima pandan mu je mileram – bio je značajan mlečni proizvod; obično se dodavao jelima (uključujući i testa) ili se pretapao u maslo. Trošen je, od sredine XVII veka, i u carskoj kuhinji (na glasu je bio onaj iz Uskudara).

Mlečni proizvod koji su Turci najviše trošili bio je, van svake sumnje, jogurt, odnosno kiselo mleko. Pod ovim imenom – koje će ući u sve evropske jezike – prvi ga na zapadu pominje Brokijer. Jeo ga je u jednom turkmenskom logoru u Maloj Aziji. I drugi jedan Francuz – lekar P. Belon – ističe da jogurt (oksigala), gusto ovčje mleko, koji se pojavio u grčkoj kuhinji ima lepu budućnost. Svi kočijaši i goniči mazgi u karavanu «snabdevaju se jednom vrstom kiselog mleka koje se zove jogurt». Jogurt im je najbolje jelo koje se nalazi u svim jelima, kazuje i Nemač H. Dernšvam. Zato ima svaki od njih kašiku za pojasom, a takvo kiselo mleko nose, u lanenom džaku, i na put. Jogurt se trošio i po imaretima, na vojnim pohodima, od 1573. godine pominje se i u carskoj kuhinji (a u XVII veku postoje i jogurtčije). Bilo ga je pet vrsti i stizao je sa državnih mandri. «Jogurt je – kaže Đ. Popović, autor rečnika turcizama iz druge polovine XIX veka – kiselo mleko, naročito se tako zove kiselo mleko koje je udešeno na osobit način, te su Turci na njega mnogo pišman i u Carigradu se mnogo prodaje».

Danas se kod nas pod jogurtom podrazumeva tečni kiseli napitak samo od kravljeg mleka.

Za pripremanje hrane koristili su se, pored soli, i razni začini, uz domaći susam, i biber, šafran, karanfilić, cimet, kim, đumbir ili zendefil (ingver). Inače, tokom XVI veka začini su u Osmansko carstvo stizali direktno iz Indije i Indonezije.

U Carigradu se, kaže Dernšvam, oka najboljeg i onog običnog šafrana prodavala po istoj ceni, s tim što je bila različite težine. Pominje i biber koji je bio najskuplji. Na tržištu je bilo i tri vrste soli: kamena iz Erdelja, morska i crna.

S dolaskom Nemaca u Banat počinju da se koriste, uz već pomenute začine, i peršun, mirođija, lorber (lovor), mojaran, libštekl (miloduh), bajfus, muskatov orah, vanila. A na mitropolitskom dvoru u Beogradu trošeni su još, kako se to vidi iz jednog popisa (1729) i pistači, pinjoli, citronat, kopar, gorušica, ruzmarin, kardamun.

Jela su se začinjavala, najčešće, lukom i sirćetom, pored jogurta. Uz vinsko sirće, koje je bilo veoma cenjeno, dobijala se kiselina i od mekinja. Jelu su se takođe dodavali kajmak, maslo, pavlaka i jaja.

Za spravljanje slatkiša i napitaka, ali i kao dodatak jelima, korišćen je med. O njemu ima dosta vesti u turskim zvaničnim popisima budući da se plaćao desetak (ušur) na košnice. S obzirom na to da se od pčela dobijao i toliko potrebni vosak, pčelarstvo je u turskom vremenu bilo svuda – gde su za to postojali uslovi – veoma razvijena privredna grana; pčele su gajene u seoskim, ali i u gradskim naseljima, kao i po manastirima.

Med se redovno prodavao po gradskim trgovima. U znatnim količinama stizao je i na budimsku carinu (u fučijama, tulumima i čabrovima), pa je možda preticao i za izvoz, mada je i njegov izvoz zvanično bio zabranjen. I u kasnijem vremenu stizao je na ugarske prostore, i to u velikim količinama.¹²

Bilo ga je običnog i belog, kaže Dernšvam i kod Turaka je med otmeno jestivo, među ga u sva jela. «Prave i razne kolače i slatkiše – dodaje potom – među njima i belu halvu koja se spravlja od badema, meda i belančevine i koja je veoma ukusna i slatka poslastica».

U Istanbulu je, pored običnog hleba, bilo i slatkog peciva sa medom.

Počev od XIV veka u kuhinju počinje da ulazi nova kultura – šećer (korišćen je i u Srbiji u poznom srednjem veku). U Evropu ga unose krstaši i brzo će se odomačiti na Kipru (1291). Na Siciliju i u Španiju donose ga Arapi. Na osmanske prostore uvozi se iz Egipta, sa Kipra i iz arapskih zemalja. Med će potiskivati veoma sporo ostajući dugo luksuzni artikal. Šećera je bilo, kaže Dernšvam, običnog i belog finog. Na budimsku carinu doneta je i izvesna količina halve i agde (ušpinovani šećer ili bonbone). A u XVII veku na istanbulskoj pijaci prodavale su se tri vrste šećera: dobar, srednji i lošiji (dušuk). U jednom cenovniku nabraja se, takođe, više vrsti šećera: neprečišćeni, prečišćeni, kandi šećer, kao i šećer koji je bio pomešan sa začinima: cimetom, karanfilićem, anisom, ambrom i dr. Znamo da su se u carskoj kuhinji pripremali «šećerni burek» i «šećerna pogača», odnosno slatki burek i slatka pogača.

Na mitropolitskom dvoru u Beogradu trošeno je mnogo para na slatkiše. Po imenu se pominju piškote, «cvipok» (biskvit), mondlkolači i «konfekt različni», pod kojim su se podrazumevali kolači, poslastice, ušećereno voće, a pripremali su ga, ponekad, «cukerpokeri», odnosno «cukerpokerke». Veoma mnogo je trošena i čokolada (čukolad), kao i mačunčulbe i nobet šećer.

¹² Tako je 1723. godine neki Ahmet iz Zvornika doneo u (Sremsku) Mitrovicu 2 050 oka meda.

A. Bue pominje halve (tahan i ketenn-ćeten), pite, sutlijaš, kadaif, srpske uštipke, trgance, mafiš i gurabije (kod Grka). A u Srbiju su već bili stigli i austrijski kolači: brodstrudel, milchrahmstrudel, tašci i cvik-krofne.

U slatkiše je spadalo i ukuvano voće – pekmez, bestilj, recelj, mađzun, sudžuk, ćuftrer (koji se u Sremu zove sućug) - pa kompoti, odnosno hošafi. Turcizam hošaf (ošap) znači i kuvano i suvo voće. Ovo poslednje prodavalo se po gradskim trgovima. U popisu ocarinjene robe u Budimu nalazi se i suvo voće (kuru meyve): smokve, grožđice, šljive, kruške.

Na gozbi u Ohridu Evlija Čelebija je jeo i, kako kaže, uživao u 24 različita kompota.

A pila se, svuda, najviše voda, koja se obično zahvatala na izvoru, iz potoka ili reka kraj kojih su podizana naselja. U gradovima su, međutim, stanovnici bili upućeni na sakadžije. U pitanju su vodonoše koje su u sakama – bure ili kola sa buretom, mešina ili konj sa mešinama u kojima se nosi voda. Sakadžija je nosio vodu i u sudovima ili na leđima i prodavao je. U Beogradu se ovo zanimanje pominje od 1536. godine.

Od nealkoholnih pića kao da je najviše trošeno šerbe, koje stari turski rečnici prevode kao medovinu. U dobro zaslađenu vodu (medom, kasnije šećerom) stavljali su se razni mirisi, odnosno voće. «Leti, da bi se osvežili – kaže Belon – Turci su najviše voleli šerbe, koji se pravio kuvanjem suvih šljiva, grožđa, smokava, krušaka, bresaka i drugih vrsta voća, i to se piće pilo leti sa ledom ili snegom koji se čuvao cele godine u zemljanim ostavama, što je jako dobro da se pije». Kod muslimana je gost prvo nuđen šerbetom, a bez njega se nije mogla zamisliti nijedna svetkovina.

Od nealkoholnih pića trošene su dosta i turšije – ukiseljeno voće. U Travniku Evlija hvali krušku jerbasnu od koje prave neku vrstu šerbeta i turšije, «tada svaka bude kao mijeh meda. I voda ove turšije stvara naročito raspoloženje (ćeif) onih koji je piju». To je poznata vodnjika koja se u Temniću i Levču pravi - kako beleži St. Mijatović «od dobro dozrelih i pomalo nameklih krušaka: vodenjaka, takuša, pološki ili šumadinaka». Prijatan napitak dobijao se i od kleke (venje). Napici su se, takođe, pravili i od raznih ukuvanih voćnih sokova i šire. Pod pekmezom se prvobitno podrazumevao sok od ukuvane šire, kojem bi se potom dodavala voda. A pila se i sama šira kojoj se opet dodavala slačica da bi se sprečilo vrenje. Evlija Čelebija pominje u Sarajevu muselez («nevareno vino»), koje se pravilo od grožđa, uz dodatak raznih mirođija. A kao specijalitete od pića navodi gorušicu – hardaliju (mošt u koji je stavljena gorušica, odnosno neka vrsta poluprevrelog dezertnog vina) i ramazaniju (pravi se od grožđa i «s nogu obara čovjeka»). U Banja Luci specijalitet je bila pelonija, možda šira kojoj je dodavan pelen.

Uz mleko (varenika) pominje se i mlaćenica – matinica (tur. ayran), koja se dobijala pošto se odvoji maslo. Tu je, najzad, i mnogo trošena

surutka. U Sarajevu Evlija posebno hvali surutku dobijenu od mleka ride kože koju «uzimaju na jagmu i piju».

Sa Turcima je stigla na naše prostore i boza ili buza, smatra se vrstom piva. Dobija se vrenjem od raznih žitarica, a ponajpre je to bilo od prosa (što se i do danas zadržalo u Bosni, Makedoniji i Turskoj), a zatim i od ostalih vrsti žita, pa i bulgura, pirinča i kukuruza (danas ponajviše). «To je belo piće gusto kao mleko – kaže Belon – gusto i hranljivo i udara u glavu onima koji ga suviše piju, tako da se opiju. Od brašna se napravi testo koje se kuva u velikom kazanu, potom se baci jedna lopta tog testa u vodu, koja se sama od sebe zagreje bez vatre dok ne postane gusti napitak». DERNŠVAM je našao da je to piće bedno. U Carigradu se, tvrdi R. Mantran, na mnogo mesta proizvodila boza jako dobrog kvaliteta, postojala je i državna fabrika. Shodno kasnijem Evlijinom svedočenju u gradu je bilo više od tristo-tine bozadžinica. Boza je kao narodno piće bila i deo normalne ishrane. Nošena je i prodavana po ulicama. Pravile su je i žene po kućama (i danas se pravi), a po svim većim gradovima postojale su bozadžije.

Na našem tlu su se, kaže M. Filipović, susrele buza i kiselica (staro jelo i piće koje se pravilo od mekinja ili pšeničnog brašna), a kad se pojavio kukuruz – čije je brašno potpuno zamenilo proseno, a delimično i pšenično – moglo je doći do izjednačavanja naziva kiselica i buza, odnosno do zamene jednog drugim, jer se od kukuruza počela praviti i buza i kiselica.

U kratovskim kućama u Makedoniji se za praznike pravila retka čorba od pšeničnog bršna i vode, kojoj su se dodavali kvas i šećer i dobijala se boza. Pivokvas je bio sličan bozi.

O pivu, koje je bilo poznato u srednjovekovnoj Srbiji, ima malo vesti. U segedinskoj kanunnami pominje se šerbet pečen od žita, a poznat pod imenom pivo. Kasnije se, međutim, velike količine srpskog piva (Razi-sches Bier) donose, naročito iz Sombora i Baje, na ugarske carinarnice (ponekad bez bliže odrednice srpsko). U XVI veku donošena je na vidinski trg olovina. Trojanović kaže da se u pirotskom okrugu pivo zove alovina (slična ruskom kvasu). Peku je od ovasa ili ječma; sladi i kisi, i piju je umesto rakije i vina. Tvrdi još da se spominje i u našim srednjovekovnim izvorima.

Zimi se dosta pio salep, toplo zaslađeno bezalkoholno piće koje se pravilo izvarivanjem korena istoimene biljke.

Vino je, kako se to vidi iz zvaničnih osmanskih izvora (deftera i kanuna, uz druge), bio značajan izvor državnih prihoda, otuda i pragmatičan odnos vlasti prema njegovoj proizvodnji mada je muslimanima bilo zabranjeno konzumiranje alkoholnih pića uopšte.

Uprkos sankcijama – pijani su se kažnjavali batinjanjem, uz plaćanje novčane kazne – u kriznim vremenima javno pijenje vina ponekad nije bilo dozvoljeno čak ni nemuslimanima - vino je trošeno i na hrišćanskoj i na muslimanskoj strani. Na ovoj drugoj dodavale su mu se razne mirođije, ili

se kuvalo, a pribegavalo se i drugim sitnim lukavstvima u vidu eufemizama. I pod širom koja se uveliko prodavala po gradskim trgovima krilo se, neretko, vino.

Vinu posvećuju značajnu pažnju i evropski putnici po Turskoj. Po običaju Nemač Dernšvam je najdetaljniji. U celoj Turskoj, kaže on, sva vina su bila crna – a farbali su ih aptovinom (burjanom) – i jako gusta. Ali su za njega imala «neki čudan, nezgodan ukus», jer su spravljana pomoću kreča (ili topraka), a da bi se duže držala, budući da Turci nisu imali zasvedene podrume za njegovo čuvanje. Dobra vina stizala su, međutim, sa grčkih ostrva (sa Lezbosa, na primer). Francuski putnik Žedoan nalazi u Sarajevu izvrsna vina. «Vina su jaka i izvrsna – kaže i Englez doktor Braun. Na glasu su tokajska; sremska su veoma jaka i dobra za piće. I u drugim mestima su izvrsna; donose se i u Beč, gde ih ima preko trideset vrsta na prodaju». Bue kaže da su svuda u Turskoj crna vina, dok se bela nalaze u Vlaškoj, zapadnoj Bugarskoj i Smederevu. A najbolja tamna su ona iz Makedonije, Skadra, Prizrena, Mostara, doline Morave, Župe i Loveča u Bugarskoj. U Bosni se pilo vino iz Novog Pazara i Mostara, a u Tetovu se dobijalo haremsko vino (Harem Scharab), slatko i žučkasto. Ali se zbog nedostatka podruma, kaže i on, nije moglo dugo čuvati.

O prodoru nemačkog uticaja na proizvodnju vina svedoči i naziv šiler – za najslabije vino u Levču i Temniću.

Rakiju (arap. arak) Arapi pominju od XIII veka.

Oslanjajući se jedino na leksičko značenje pojedinih kuranskih ajeta o pitanju zabrane alkoholnih pića neki šerijatski pravници su smatrali da se postojeća zabrana odnosi samo na proizvodnju i uživanje vina. Otuda je u muslimanskom društvu uopšte, pa i među našim muslimanima, kaže M. Mujić, sve do naših dana bilo pojedinaca koji su pili samo rakiju verujući da se na nju ne odnose šerijatsko-pravni propisi o zabrani alkoholnih pića. Isto tvdi i Dernšvam: »Ali, ako je bilo zabranjeno vino, nije zabrana postojala i za pijenje rakije. Zato su rakiju žderali i ljudi i žene više nego druge napitke, nalivajući je i u šerbet i u vino, i u jelo. Nju su donosili iz Poljske i Rusije i ta rakija bila je pečena od piva i medovine«. U Carigradu je, kaže i R. Mantran, rakija u principu bila zabranjena, pa i njena proizvodnja, ali su je Jermeni pekli u Čorluu u Trakiji i veoma mnogo je trošena; dodavana joj je mastika sa ostrva Hiosa (što se i danas u Turskoj čini).

Rakija je u fučijama donošena i na budimsko tržište, a krajem XVII i početkom XVIII veka često se carini i na drugim mađarskim carinarnicama pod menom Brandtwein ili rakija.¹³

¹³ A prodavali su je, kao i vino, neretko, i sami muslimani iz Bosne. I ne samo rakiju nego ponekad i kazan za njeno pečenje, kao Mustafa iz Žepča 1722. godine.

Sarajevski hroničar Bašeskija kazuje da u Sarajevu ima dvadesetak mehana i veoma mnogo pijanica. A imenom samo nekoliko puta pominje rakiju, koju su muslimani ovde čak i prodavali. Francuski putnici su začuđeni odsustvom vina u Bosni, koje je bilo zamenjeno drugim pićem – šljivovicom «malo ugodnom za piće», a koju muslimani piju «bez imalo griznje savesti».

Drugi jedan Francuz, već pomenuti, Bue, zabeležiće i vrste rakija: komovica, šljivovica, komadara (od pšenice), prepečenica, kruškovica, knajsovica (sa anisom), karanfil-rakija (sa karanfilićem), đul rakija (sa ružinom vodicom) i neka rakija sa gorkim limunom. U Srbiji i Bosni stavlja se i med u rakiju – medeno rakija – koja se pila o svetkovinama.

Zna se dosta o ishrani boljestojećeg dela gradskog stanovništva, osmanske feudalne elite i, naravno, carskog dvora. Putnici bi najčešće nosili sa sobom hranu, kupovali je na drumu od seljanki, ili u hanu, gde su konačili. «Tu se obično nalazi handžija – kaže Francuz Žedoan (1623) – koji ponekad prodaje vino, ali uvek drva i pastrmu (to je neka vrsta kozjeg, ovčjeg ili govedeg mesa sušenog na dimu ili suncu) koju Turci koriste u svakoj prilici, a spravljaju je sa kiselim kupusom, koga u ovim krajevima uvek ima u izobilju».

A kako se hranio običan narod? Najpre, obedovalo se dvaput dnevno.

Treba odmah istaći da se mnogo postilo; držana su četiri velika posta, postilo se takođe svake srede i petka i zavetnih dana, što je praktično značilo skoro polovinu godine. A post je bio strog; bez mleka i masla, dok sveštenici za vreme velikih postova nisu smeli jesti ni ribu. Kasnije, kada je iz Amerike pristigao pasulj «mali ljudi su postili o pasulju, sočivu i hlebu, ali pri tome nisu zaboravljali rakiju». Francuski putnik P. Leskalopje (1574) večerao je u manastiru Mileševi čorbu na ulju sa prazilukom, malo ribe i crnog hleba. I njegov zemljak, Belon, pišući o ishrani Grka kazuje da se uobičajena hrana naroda nije mnogo razlikovala od hrane kaluđera na Atosu, gde se u vreme posta iznosio kupus, celer, praziluk, krastavci, luk, repa.

Englez, doktor Braun, kazuje da cela Evropska Turska mnogo upotrebljava luk, beli i crni, koji se često jede samo sa hlebom.

Austrijski poslanik O. Buzbek će zabeležiti, sredinom XVI veka, da se anadolski seljak zadovoljavao solju, belim i crnim lukom, jogurtom i hlebom. Hleb i voda sigurno su bili osnovna hrana običnog čoveka, uz beli i crni luk, koji su se, kao i kupus (u XVIII veku pominje se i kiseli), svuda gajili u velikim količinama. Jele su se mnogo i razne kaše. Meso se trošilo samo o praznicima, uz voće, sveže (ili sušeno) i razne napitke. Tu je bio i beli smok: maslo, kajmak, sir i surutka. Ova poslednja korišćena je, neretko, i za dobijanje sira urde, ali je bila cenjena i kao napitak. Bašeskija kaže da sirotinja u Sarajevu najviše troši sir, a verovatno je tako bilo i u drugim stočarskim krajevima.

Prvim kolačima mogli bi se smatrati pogače i uštipci budući da su, za razliku od hleba, bili pravljeni isključivo od pšeničnog brašna.

Novoprispeli kukuruz i pasulj umnogome će popraviti svakodnevnu ishranu naroda. Bašeskija kaže da je kukuruzno brašno bilo više trošeno od pšeničnog budući da je bilo jeftinije. Uz pilav, čorbu, musaku, đuveč, kapamu, burek, gibanicu, halvu, baklavu, kadaif, gurabije i druge orijentalne poslastice koje su ulazile u ishranu boljestojećih građana na balkanskim prostorima, Bue navodi i nazive domaćih jela: mandara, popara, kvašenica, pa kulja (od kukuruznog brašna), uz uštipke, trgance, savijaču i vodniku.

A na području Banata i prekodunavskim oblastima uopšte dolazi, posle uspostavljanja austrijske vlasti i kolonizacije Nemaca (sa obala Rajne) do revolucionarnih promena u svim oblastima života pa, razumljivo, i u ishrani stanovništva, naročito gradskog i to, opet, kod onog bogatijeg dela građana. Ove promene vremenom će, međutim, osvajati i selo. Pa će u nacionalnu kuhinju Vojvodine ući supe, sosovi, cušpajzi, testa i jela od testa, salate, štrudle, kohovi, torte, kao i tzv. švapski sir, pa puter, mileram i pivo, uz nove sorte grožđa odnosno vina. Kao što balkansku u celini, pa i srpsku nacionalnu kuhinju uopšte i danas pretežno čine jela i poslastice orijentalnog porekla, uz, naravno, nezaobilaznu tursku kafu.